

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
Σ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Ε΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΘΗΝΑΙ 1970

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ

ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΔΩΡΕΑ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

18315

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΩΡΕΑ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ε' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1970

ΣΤΟΙΧΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΡΤΗΡΙΑ
ΑΘΗΝΑΙ 1970

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΤΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΩΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ

Ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ζωὴν του ἄλλοτε δοκιμάζει χαρὰν, λύπην, θυμασμόν, ἀγανάκτησιν κλπ., ἄλλοτε σκέπτεται πῶς νὰ ἐξεύρη τὰ οἰκονομικὰ μέσα διὰ ν' ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς ἀνάγκας, τὰς ὁποίας ἔχει ἐνθυμεῖται πρὸς τοῦτο πῶς εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἐξεῦρε τὰ ἀναγκαῖοῦνται χρήματα ἢ ἐπινοεῖ ἄλλους τρόπους καλυτέρας καὶ ταχυτέρας λύσεως τοῦ προβλήματός του τούτου.

Οὕτω γεννῶνται εἰς τὴν ψυχὴν του διάφοροι καταστάσεις, διαφέροντα ἢ διαθέσεις, τὰς ὁποίας ἐκδηλώνει διὰ λέξεων, κινήσεων, ἐνεργειῶν καὶ ἄλλων ἐκδηλώσεων ἢ γενικώτερον ἀ ν τ ι δ ρ ἄ σ ε ω ν. Αἱ ἐκδηλώσεις καὶ τὰ φαινόμενα αὐτά, προερχόμενα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου ἢ, ὡς συνήθως λέγομεν, ἐκ τοῦ πνεύματος ἢ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ὀνομάζονται ψυχικὰ φαινόμενα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλα ἐκ τῶν λειτουργιῶν τοῦ σώματος προερχόμενα (πέψεως, κυκλοφορίας), τὰ ὁποῖα λέγονται φυσιολογικά, καὶ ἄλλα ἐν τῇ φύσει συμβαίνοντα (ἀστραπή, βροντή, βροχὴ κλπ.), τὰ ὁποῖα λέγονται φυσικὰ φαινόμενα.

Τὰ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου φαινόμενα καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τὰς ἰδικὰς του ἔχων ὑπ' ὄψει ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ μεταχειριζόμενος ἀντικειμενικὰς μεθόδους νὰ κατανοήσῃ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τῶν συνανθρώπων του, ὥστε νὰ ἔχη ἄνεσιν εἰς τὴν μετ' αὐτῶν ἀναστροφὴν του, ἐνῶ συγχρόνως διὰ τῆς προσπαθείας του αὐτῆς καὶ τὸν ἑαυτὸν του καλύτερον γνωρίζει καὶ ἰκανώτερος καθίσταται εἰς τὸν χειρισμὸν τῶν ἐκάστοτε παρουσιαζομένων πρὸς λύσιν προβλημάτων του.

Τὸν τρόπον τῆς τοιαύτης γνωριμίας τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων διδάσκει ἡ ψυχολογία, ἡ ἐπιστήμη δηλ. ἡ ὁποία, ἐπὶ ἀντικειμενικῶν μεθόδων στηριζομένη, ἐρ-

μηνεύει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἀνιχνεύουσα τὰ αἷτια τὰ ὁποῖα τὰ προκαλοῦν.

Ἄλλὰ τί εἶναι ψυχικὰ φαινόμενα; καὶ κατὰ τί ταῦτα διαφέρουν τῶν φυσικῶν;

Ἄν συγκρίνωμεν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα πρὸς τὰ φυσικά, βλέπομεν ὅτι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἶναι ὅτι ταῦτα μαρτυροῦν τὴν ἐσωτερικὴν ψυχικὴν ἡμῶν κατάστασιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ φυσικά, τὰ ὁποῖα συντελοῦνται ἀνεξαρτήτως πρὸς τὴν παρουσίαν ἢ μὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκτὸς τῆς βασικῆς αὐτῆς διαφορᾶς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα διακρίνονται τῶν φυσικῶν καὶ δι' ἄλλους λόγους, μάλιστα δὲ διότι

α) τὰ φυσικὰ φαινόμενα τελοῦνται ἐν χώρῳ, ἐνῶ τὰ ψυχικὰ εἶναι ἀνεξάρτητα αὐτοῦ,

β) τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ὡς π.χ. τὸ νεφελῶδες ἢ λαμπρὸν τῆς ἡμέρας, γεννῶνται εἰς ἡμᾶς ἐμμέσως διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἐνῶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ὡς ὁ ἐνθουσιασμός, ἡ χαρὰ, ἡ λύπη, γεννῶνται ἀμέσως, ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως αἰσθητηρίου τινός,

γ) τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ὡς ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύσις τοῦ ἡλίου, εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συνεχῆ καὶ σταθερά, ἐνῶ τὰ ψυχικὰ διακόπτονται ἢ ἐμφανίζονται ἐκάστοτε ὑπὸ διάφορον ἔντασιν,

δ) αἱ εἰκόνες τῶν διαφορῶν ἀντικειμένων, (τοῦ ἀνθους, τῆς πεταλούδας κλπ.), αἷτινες σχηματίζονται ἐντὸς ἡμῶν, δὲν εἶναι ἀντίγραφα ἀποτυπούμενα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου διὰ τοῦ νευρικοῦ μας συστήματος καὶ δὴ τοῦ ἐγκεφάλου. Δὲν εἶναι οὔτε ἐρεθίσματα φυσικὰ ἢ χημικὰ, ἀλλ' εἶναι διάφορα τῆς ὕλης, πνευματικαὶ εἰκόνες.

Διὰ πάντας τοὺς λόγους τούτους τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι ὅπως-δήποτε ὅλως διάφορα τῶν φυσικῶν καὶ δὲν δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς φυσικά. Πηγὴ τῶν περὶ οὗτοῦ λόγος φαινομένων δὲν εἶναι ὕλικόν τι, ὡς τὸ νευρικὸν σύστημα, ἀλλ' ἄλλη αἰτία πέραν τοῦ ἐγκεφάλου. Ἡ θέσις ἐπομένως τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ὡς παραγωγὸς αἰτίας καὶ γεννήτορος τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ὡς ἡ φυσιολογικὴ ψυχολογία διδάσκει, δὲν εὐσταθεῖ. Ὁ ἐγκέφαλος εἶναι « *Conditio sine qua non* » (ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ), οὐχὶ ὁμως καὶ ἡ « *Causa efficiens* » (παραγωγὸς αἰτία) τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὅπως ἡ γραφὴ δὲν εἶναι προῖον τῆς γραφίδος, οὐδὲ ἡ βολὴ προῖον τοῦ πιστολίου. Δέον ἄρα νὰ θεωρηθῇ ὁ ἐγκέφαλος ὡς μέσον λειτουργίας τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων, οὐχὶ δὲ ὡς

παραγωγός δύναμις αὐτῶν. Ἡ πηγή καὶ ἡ αἰτία τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, εὐρίσκεται πέραν τῆς ὕλης τοῦ ἐγκεφάλου, καλεῖται δὲ αὕτη ψυχὴ ἢ πνεῦμα¹.

2. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Α. Σύντομος ἱστορία τῆς Ψυχολογίας. Ἡ ψυχολογία ὡς ἐπιστήμη ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (384 - 322), ὅστις διὰ τοῦ «περὶ ψυχῆς» ἔργου αὐτοῦ ὡς καὶ τοῦ «περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν» διευτύπωση, ἐπὶ τῇ βάσει ἐξυδερκεστάτων παρατηρήσεων, ἀρχὰς καὶ ἀληθείας, εἰς τὰς ὁποίας ἐπανερχεται ἡ σημερινὴ ψυχολογία μετὰ πάροδον πολλῶν αἰῶνων. Οὕτω π.χ. διευτύπωσε τὸ πρόβλημα τῆς ψυχικῆς ἐνότητας ἢ ὁλότητας, τὸ ὁποῖον καὶ ὁ Πλάτων² πρὸ αὐτοῦ ἐκήρυξεν, εἰπὼν ὅτι ὑπάρχει κοινὴ αἴσθησις, κοινὸν αἰσθητήριον, ὁ Νοῦς, ὅστις εἶναι τι σταθερῶς ἀναπτυσσόμενον καὶ ἐξελισσόμενον. Διὰ τοῦ κοινοῦ τούτου αἰσθητηρίου ὡς ἀπὸ ἀνωτάτης τινὸς ἀρχῆς διέπονται καὶ συνέχονται τὰ ψυχολογικὰ γεγονότα καὶ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἄλλως θὰ ἦσαν ἀσύνδετα μεταξύ των καὶ ἄνευ σημασίας.

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ψυχολογίας συνέβαλε μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ Καρτέσιος (1580 - 1650) ἀναδιδάξας-τὰ περὶ ψυχῆς ὡς ἀπολύτως οὐσίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλήθειαν ἣτις καὶ σήμερον ἰσχύει.

Τῆς ψυχολογίας ὡς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης θεμελιωταὶ ἐγένοντο ὁ Locke (Λόκ 1632 - 1704) καὶ ὁ Leibnitz (Λάϊμπνιτς 1646 - 1716), βραδύτερον δὲ οἱ Ἄγγλοι Hartley (Χάρτλν 1705 - 1757) καὶ Priestley

1. Ψυχὴν λέγοντες νοοῦμεν τὸ σύνολον γενικῶς α) τῶν ἐκ γενετῆς τάσεων, ἐνστικτῶν, ὁρμῶν, διαθέσεων, διαφορόντων καὶ τῶν εὐχαρίστων ἢ δυσαρέστων καταστάσεων μας, β) τῶν λειτουργιῶν τῆς προσοχῆς, τῆς μνήμης, φαντασίας, διανοήσεως, τὰς ὁποίας ἰδιαίτερος καλοῦμεν νοητικὰς ἢ πνευματικὰς λειτουργίας, καὶ γ) τὴν συνείδησιν, τὴν ἀπλήν ἀφύπνισιν τοῦ πνεύματος καὶ στροφὴν αὐτοῦ πρὸς ἐνέργειαν. Κατὰ ταῦτα ὁ ὅρος ψυχὴ εἶναι γενικώτερος, ὁ δὲ ὅρος πνεῦμα στενώτερος, περιλαμβανὼν μόνον τὰς ἀνωτέρω πνευματικὰς λειτουργίας. Τὴν ἀνωτάτην δὲ περιοχὴν τοῦ πνεύματος καλοῦμεν «Λόγον ἢ Νοῦν», δι' οὗ, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης καθώρισε, «διανοεῖται καὶ ὑπολαμβάνει ἢ ψυχὴ».

2. Πλάτωνος Θεαιτ. 148D· «Δεινὸν γάρ που, ὦ παῖ, εἰ πολλαὶ τινες ἐν ἡμῖν, ὡσπερ ἐν Δουρείοις ἵπποις, ἐγκάθηται αἰσθήσεις ἀλλὰ μὴ εἰς μίαν τινα ἰδέαν, εἴτε ψυχὴν, ἢ ὅ,τι δεῖ καλεῖν πάντα ταῦτα ζυντείνει, ἢ διὰ τούτων οἶον ὀργάνων αἰσθανόμεθα ὅσα αἰσθητά».

(Πρίστλυ 1733 - 1804), εισηγηται τῆς θεωρίας τοῦ συνειρημοῦ, τὴν ὁποίαν προήγαγον οἱ Stewart (Στιούαρτ 1753 - 1828) καὶ Brown (Μπράουν 1778 - 1820), ιδρύσαντες τὴν συνειρημικὴν ψυχολογίαν.

Διὰ τοῦ Herbert (Χέρμπαρτ 1776 - 1841) ἡ ψυχολογία λαμβάνει καθαρῶς ἐπιστημονικὴν μορφήν, γίνεται δὲ ἡ βᾶσις τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης.

Τῇ ἐπιδράσει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν διεμορφώθη βραδύτερον ἡ Πειραματικὴ ψυχολογία καὶ ἡ Ψυχοφυσικὴ διὰ τῶν Müller (Μύλλερ 1801 - 1858), Helmholtz (Χέλμχολτς 1821 - 1895), τοῦ Weber (Βέμπερ 1795 - 1878) καὶ τοῦ Fechner (Φέχνερ 1801 - 1887), ὅστις κατὰ τὸ 1860 ἐδημοσίευσεν τὸ ἔργον «Στοιχεῖα Ψυχοφυσικῆς», τέλος δὲ διὰ τοῦ μεγάλου ψυχολόγου Wundt (Βούντ 1832 - 1920), ὅστις τὸ 1876 ἐξέδωκε τὸ θεμελιῶδες ψυχολογικὸν σύγγραμμά του «Στοιχεῖα Πειραματικῆς Ψυχολογίας» καὶ ἴδρυσεν τὸ 1878 τὸ πρῶτον Ψυχολογικὸν Ἐργαστήριον ἐν Λειψία.

Ἐκτοτε ἡ ψυχολογία ἐδρύτατα ἐκαλλιεργήθη καὶ εἰς ἄλλας χώρας τοῦ κόσμου, τὴν Εὐρώπην (Γαλλία, Γερμανία, Ἑλβετία κλπ.) διὰ τῶν Binet (Μπινὲ 1856 - 1911), Jung (Γιούγκ 1875 -), Claparède (Κλαπαρέντ 1873 - 1940) κ.ἄ., εἰς τὴν Ἰαπωνίαν διὰ τοῦ Ishikawa (Ἰσιχάρα) κ.ἄ., κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς τὴν Ἀμερικὴν διὰ τῶν James (Τζέιμς 1842 - 1910), Thorndike (Θόρνταϊκ πατρός καὶ υἱοῦ 1874 -) καὶ ἰδίως διὰ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, παιδαγωγοῦ καὶ ψυχολόγου αὐτῆς John Dewey (Τζὼν Ντιούϊ 1860 - 1952), διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ψυχολογία ἐγένετο ἡ βᾶσις τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς ἕλης ἐν γένει ἀμερικανικῆς ζωῆς.

Ἡ καλλιέργεια τῆς ψυχολογίας ἐν Ἑλλάδι χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ὅποτε ἐδιδάχθη αὕτη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὸ τῆς Θεσσαλονίκης, ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Χ. Παπαδοπούλου ἀπὸ τοῦ 1878, Θ. Βορέα, Ν. Ἐξαρχοπούλου, Γ. Σακελλαρίου, Σπ. Καλλιάρια, οἵτινες πλὴν ἄλλων, συνέγραψαν καὶ πρωτότυπα ψυχολογικὰ συγγράμματα. Διὰ τῶν συγγραμμάτων των συνέβαλον ἐπίσης καὶ οἱ Γ. Παναγιωτίδης, Χ. Ἀνδρουτσός. Εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ψυχολογίαν ἀπὸ τοῦ 1922 εἰσήχθησαν ἐν Ἑλλάδι πειραματικαὶ μέθοδοι ψυχολογίας ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σακελλαρίου, ὅστις ἐδημοσίευσεν τὸ 1922 τὴν πρῶτην ἐλληνικὴν Ψυχολογίαν, τὴν Ψυχολογίαν τοῦ Παιδός.

Συστηματικώτερον ἔτι ἢ ἐπιστημονικὴ ψυχολογία ἐκαλλιεργήθη διὰ τῆς ἰδρύσεως.

α) τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Ἐργαστηρίου Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς, ἰδρυθέντος τὸ 1923 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ν. Ἐξαρχοπούλου καὶ εὐρισκομένου νῦν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ καθηγητοῦ Κ. Σπετσιέρη,

β) τοῦ Ψυχολογικοῦ Ἐργαστηρίου τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας ὑπὸ Γ. Σακελλαρίου (1925 - 1926) ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐσταθμίσθη ἡ πρώτη κλίμαξ πρὸς μέτρησιν τῆς εὐφυΐας ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ Ἐργαστηρίου τούτου,

γ) τοῦ Ψυχολογικοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὑπὸ Θ. Βορέα (1926), βραδύτερον δὲ

δ) τοῦ Ψυχολογικοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὑπὸ Γ. Σακελλαρίου (1937).

Τὰ ἐργαστήρια ταῦτα τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης σημαντικῶς συνέβαλον εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς ψυχολογίας ἐν Ἑλλάδι διὰ τῆς διεξαγωγῆς πρωτοτύπων ἐρευνῶν, τῆς δημοσιεύσεως ψυχολογικῶν ἔργων ἀφορώντων εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς κλάδους τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς εἰς τὴν ἀγωγὴν, τὴν ὀρθὴν ἐπαγγελματικὴν κατεύθυνσιν τῶν νέων, τὴν ἐπιλογὴν καὶ κατάταξιν τῶν νεοσυλλέκτων εἰς τὸν στρατόν, τὸ ναυτικὸν καὶ δὴ τὴν ἀεροπορίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἰδρύθη αὐτοτελεῆς κέντρον ψυχολογικῶν ἐρευνῶν ὑπὸ τὸν τίτλον Κέντρον Ἐρευνῶν Βασιλικῆς Ἀεροπορίας (ΚΕΒΑ). Ἀπὸ τοῦ Κέντρου τούτου ἐξεδόθη ἡ Ἀεροπορικὴ ψυχολογία τοῦ Γ. Σακελλαρίου καὶ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἡ Διάγνωσις τῆς προσωπικότητος.

Β. Κλάδοι τῆς Ψυχολογίας. Ἡ ψυχολογία, στοιχεῖα τῆς ὁποίας παρέχονται εἰς τὸ ἐγχειρίδιον τοῦτο, εἶναι μικρὸν μόνον τμήμα τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας, ἡ ὁποία ἐπεκτείνει τὴν ἐρευνὰν τῆς ὄχι μόνον εἰς τὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὰς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν ἀκόμη, πολλὰ τῶν ὁποίων ποικιλοτρόπως ἀντιδρῶσιν εἰς τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Ὡστε ἡ ψυχολογία διακρίνεται εἰς ψυχολογίαν τ ο ὕ ἀ ν θ ρ ὄ π ο υ , τ ὠ ν ζ ῶ ω ν καὶ τ ὠ ν φ υ τ ῶ ν .

Τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀνθρώπου γενικῶς διακρίνομεν τοὺς ἐξῆς κλάδους

α) Κανονικήν ψυχολογίαν, ἥτοι ψυχολογίαν τῶν ὀμαλῶν ἀνθρώπων καὶ

β) Ψυχολογίαν τῶν ἀνωμάλων. Αὕτη ἐξετάζει τὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὴν ψυχὸσύνθεσιν ἀτόμων ἀναπήρων πνευματικῶς ἢ σωματικῶς ἢ καὶ κατ' ἀμφοτέρα. Γενικότερον δὲ ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων αἱ ἐκδηλώσεις οὐσιαστικῶς διαφέρουσι τῶν ἐκδηλώσεων τῶν κανονικῶν ἀνθρώπων, προσπαθοῦσα νὰ ἀνεύρη καὶ τὰ αἷτια τῆς τοιαύτης καταστάσεως αὐτῶν καὶ νὰ ὑποδείξῃ τρόπους θεραπείας αὐτῆς.

Ἡ Κανονικὴ ψυχολογία διακρίνεται περαιτέρω εἰς τὴν Ἀτομικὴν ψυχολογίαν, ἢ ὁποία ἐξετάζει τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου, καὶ τὴν Ὀμαδικὴν ψυχολογίαν, ἢ ὁποία ἐξετάζει τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου ὡς μέλους μιᾶς ομάδος, ὡς π.χ. τοῦ ἔθνους (Ἐθνολογικὴ ψυχολογία), τῆς κοινωνίας (Κοινωνικὴ ψυχολογία), τῶν κοινωνικῶν τάξεων (Ψυχολογία τῶν τάξεων) κλπ. Εἰς τὴν Ἀτομικὴν ψυχολογίαν ὑπάγονται ἐξ ἄλλου ἡ Γενικὴ ψυχολογία τοῦ ἐνηλίκου ἀνθρώπου, ἢ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς μελέτης παντὸς ἄλλου κλάδου, καὶ ἡ Εἰδική. Τῆς Εἰδικῆς ψυχολογίας κλάδοι εἶναι ἡ ψυχολογία τῶν Ἀτομικῶν διαφορῶν, ἢ ἀσχολουμένη μετὰ τὴν διακρίβωσιν καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν ψυχικῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν ἀτόμων, ἥτοι τοῦ χαρακτήρος, τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἐν γένει τρόπου ἐκδηλώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῶν κόσμου· ἐπίσης ἡ Ψυχολογία τοῦ Παιδός, ἢ ὁποία μελετᾷ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παιδίου, τὴν συμπεριφορὰν καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ μάθησις ἐπιδρῶσιν εἰς τὰς μορφὰς τῆς συμπεριφορᾶς αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐμφανίσεως ἰδιαιτέρων λειτουργιῶν καὶ διαφορῶν, τὰ ὁποία διακρίνουσιν αὐτὸ σαφῶς ἀπὸ τοῦ ἐφήβου (ἡλικίας περίπου 13 — 20), τὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὴν ἰδιαιτέραν ψυχὸσύνθεσιν τοῦ ὁποίου ἐξετάζει ἡ Ψυχολογία τοῦ Ἐφήβου.

Τῆς Ἀτομικῆς ψυχολογίας κλάδοι εἶναι καὶ ἡ Ψυχολογία τῆς Γυναίκος, τοῦ Ἄνδρος, τοῦ Γέροντος.

Τέλος κλάδος παρὰ τὴν ψυχολογίαν κείμενος καὶ μὴ εἰσέτι ἀνήκων εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ψυχολογίαν εἶναι ὁ ἀσχολούμενος εἰς ψυχικὰ ζητήματα, τὰ ὁποία ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως δὲν εἶναι πλήρως ἡρμηνευμένα, ὡς π.χ. ἡ τηλεπάθεια, ἡ τηλεκινήσις κλπ. Ὁ κλάδος οὗτος ὀνομάζεται Παραψυχολογία.

Οἱ κλάδοι τῆς ψυχολογίας σαφέστερον ἐμφαίνονται εἰς τὸ κατωτέρω διάγραμμα·

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Ἀνθρώπου,	Ζώων, Φυτῶν
-----------	-------------

Κανονικοῦ	Ἀνωμάλων
-----------	----------

Ἀτομικῆ	Ὁμαδικῆ,
(Ἐθνολογική, Κοινωνική, Τάξεων κ.λ.π.)	

Γενικὴ	Εἰδικὴ
--------	--------

Ἀτομικῶν Διαφορῶν, Παιδός,
Ἐφήβου, γυναικός, Ἀνδρός, Γέροντος.

ΠΑΡΑΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Γ. Ἀξία τῆς Ψυχολογίας. Ἡ ἀξία καὶ ἡ χρησιμότης τῆς ψυχολογίας σήμερον ἰδιαίτερως, ὁπότε αὕτη διὰ τῶν ἐφαρμογῶν της κατέκτησε ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς, εἶναι μεγίστη, διότι ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδιαίτερως τῶν πνευματικῶν ἐξ' αὐτῶν, δυναμένη νὰ ἔλθῃ ἐπίκουρος·

α) τῆς Ἡθικῆς, πρὸς καλύτεραν κατανόησιν τῶν ἐλατηρίων τῶν πράξεων τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κατὰ καιροῦς, χώρας καὶ λαοῦς κρατουσῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων,

β) τῆς Δογικῆς, διδάσκουσα πῶς ἀποκτᾶται ἡ γνῶσις καὶ πῶς δυνάμεθα ὀρθῶς σκεπτόμενοι νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν,

γ) τῆς Κοινωνιολογίας, πρὸς ἀνέυρεσιν τῶν παθολογικῶν κυρίως φαινομένων τῆς κοινωνίας (ἐγκλημα, πτωχεία κ.ἄ.) καὶ ὑπόδειξιν μέσων πρὸς θεραπείαν αὐτῶν,

δ) τῆς Ἱατρικῆς, κυρίως πρὸς διάγνωσιν καὶ θεραπείαν ἀσθενειῶν ὀφειλομένων εἰς ψυχολογικὰ αἴτια καὶ κατανόησιν τῆς ψυχολογίας τῶν ἀσθενῶν ἐν γένει,

ε) τῆς Φιλολογίας, πρὸς περισσοτέραν ἐμβάθυνσιν καὶ καλύτεραν ἐρμηνείαν τῶν χαρακτήρων τῶν κλασσικῶν ἔργων τῆς ἑλληνικῆς καὶ ξένης φιλολογίας,

ς) τῆς Παιδαγωγικῆς κατ' ἐξοχήν, τῆς ὁποίας ἡ πρόοδος ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὰ διδάγματα καὶ τὰς ἐφαρμογὰς τῆς ψυχολογίας.

Εἰς τὴν ψυχολογίαν ὀφείλονται ἐπίσης καὶ αἱ πρόοδοι τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τοποθέτησιν καὶ ἐπιλογήν τοῦ προσωπικοῦ των, τὴν διάθεσιν τῶν πρὸς πώλησιν ἐμπορευμάτων, τὴν ἐκθεσιν καὶ διαφήμησιν αὐτῶν κλπ. Εἰς τῆς ψυχολογίας

τὴν ἐφαρμογὴν ὀφείλονται τέλος καὶ τὰ τῆς βοήθειας τῶν νέων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρμόζοντος ἐπαγγέλματος ἀλλαγῆς καὶ ἐν Ἑλλάδι, εἰς εἰδικὰ κέντρα Ἐπαγγελματικοῦ Προσανατολισμοῦ καὶ Ψυχολογικὰ Ἐργαστήρια πρὸς ταποθέτησιν τοῦ καταλλήλου προσώπου εἰς τὸ κατάλληλον ἐπάγγελμα, εὐτυχίαν δ' ὡς ἐκ τούτου τοῦ ἐργαζομένου καὶ μεγαλυτέραν παραγωγὴν ἔργου.

Εἰς παρόμοια κέντρα γίνεται σήμερον καὶ ἡ ἐπιλογὴ τῶν καταλλήλων δι' ἐκάστην θέσιν ἢ εἰδικότητα νεοσυλλέκτων στρατιωτῶν, ἀεροπόρων ἢ ναυτῶν ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιστημονικῶν μέτρων καὶ κριτηρίων εἰδικῶν. Τοιαῦτα δ' ἦσαν τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης ἐπιλογῆς καὶ κατατάξεως τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, ὥστε δικαίως ἐλέχθη ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀμερικανικῆς ἀεροπορίας κατὰ τὸ 1945 ὅτι «εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκτιμῆσῃ τις τὸν χρόνον, τὸ χρεῖμα καὶ τὰς ψυχάς, τὰς ὁποίας ἔσωσεν ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ψυχολογίας κατὰ τὸν πόλεμον αὐτόν».

Διὰ τὴν χρησιμότητά της ταύτην ἡ ψυχολογία δικαίως ὠνομάσθη ἡ βᾶσις τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν.

3. ΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ἡ ἐπιστήμη, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς συμπεράσματα ἔχοντα κῦρος ἀντικειμενικόν, μεταχειρίζεται εἰς τὴν ἔρευνάν της μεθόδους ἐπιστημονικὰς, ἐκλέγουσα μάλιστα ἐκείνας ἐξ αὐτῶν, αἵτινες εἶναι καταλληλότεραι διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων της καὶ ἀνάλογοι πρὸς τοὺς σκοπούς, τοὺς ὁποίους ἐκάστη ἐπιδιώκει.

Ἡ ψυχολογία πρὸς ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων παρατηρεῖ αὐτὰ ὡς μόνον τῶν φυσικῶς ἐμφανίζονται, ἢ προκαλεῖ τεχνητῶς τὴν ἐμφάνισιν αὐτῶν. Μεταχειρίζεται δηλ. δύο κυρίως μεθόδους, τὴν παρατηρησιν καὶ τὸ πείραμα.

Ι. Παρατήρησις. Παρατήρησις εἶναι ἡ στροφὴ τοῦ νοῦ πρὸς ἐξέτασιν φαινομένου τινὸς καὶ ἐρμηνείαν αὐτοῦ, ἥτοι εὑρεσιν τῶν αἰτιῶν καὶ ἀρχῶν, αἵτινες διέπουνσιν αὐτό.

Τῆς παρατηρήσεως διακρίνομεν δύο εἶδη α) τὴν αὐτοπαρατηρησίαν, β) τὴν ἑτεροπαρατηρησίαν ἢ ἀντικειμενικὴν παρατήρησιν.

α) *Αὐτοπαρατηρησία.* Ὅταν ἀναλογιζώμεθα ποίας πράξεις ἐξετελέσαμεν κατὰ τὴν διαρρεύσασαν ἡμέραν ἢ ποίας παρελείψαμεν νὰ πράξωμεν ἢ πῶς γενικῶς συμπεριφέρθημεν, τότε ἐξετάζομεν τὸν ἑαυτὸν μας, αὐτοπαρατηροῦμεθα.

Ὅμοίως δταν, θέλοντες νὰ ἐρμηνεύσωμεν πράξεις ἄλλων, ἀναλογιζώμεθα πῶς ἡμεῖς συμπεριφέρθημεν εἰς παρομοίας περιπτώσεις, ἐνδοσκοποῦμεν ἑαυτοὺς ἐρμηνεύοντες κατ' ἀναλογίαν τὰς πράξεις ἢ τὴν συμπεριφορὰν αὐτῶν.

Εἰς τ' ἀνωτέρω παραδείγματα ἔχομεν ἄμεσον ἢ κατ' εὐθείαν παρατήρησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἡμῶν κόσμου, αὐτοπαρατηρησίαν, διὰ δύο διαφόρους σκοπούς, ἤτοι γινῶσιν τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ μας ἀφ' ἐνὸς κατόπιν ἐνδοσκοπήσεως καὶ κριτικῆς τῶν ἰδίων ἡμῶν ἐκδηλώσεων καὶ πράξεων, καὶ τῶν ἄλλων ἀφ' ἑτέρου κατόπιν συγκρίσεως τῶν πράξεων καὶ ἐκδηλώσεων αὐτῶν πρὸς τὰς ἰδικὰς μας καὶ κατ' ἀναλογίαν πρὸς αὐτάς. Ὡς ὅμως εἶναι φανερὸν ἡ αὐτοπαρατηρησία ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν γινῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, τῶν προτερημάτων καὶ τῶν ἐλαττωμάτων μας καὶ τῆς θέσεώς μας ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.

β) *Ἐτεροπαρατηρησία.* Εἶναι ἡ παρατήρησις τῶν ἐκδηλώσεων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Γίνεται δὲ αὕτη κατ' ἄτομον ἢ καθ' ὁμάδα, ἀπαξ εἴτε κατὰ συνέχειαν κατὰ τὴν αὐθόρμητον τῶν παρατηρουμένων ἐκδήλωσιν, εἴτε συστηματικῶς ἐπὶ τῇ βάσει ἐνὸς σχεδίου.

Δυνάμεθα π.χ. νὰ παρατηρήσωμεν τοὺς μαθητὰς ἐνὸς σχολείου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σωματικὴν, τὴν διανοητικὴν, τὴν κοινωνικὴν αὐτῶν ἐξέλιξιν κλπ. παρατηροῦντες τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῶν ἐν τῷ σχολείῳ, τῷ σίκῳ καὶ ἄλλαχού.

Τὰ πλεονεκτήματα τῆς μεθόδου ταύτης εἶναι ὅτι δὲν ἀπαιτεῖ συνήθως οὔτε ὄργανα οὔτε ἄμεσον συνεργασίαν ἐκ μέρους τοῦ ἐξεταζομένου ἀτόμου. Ἐχει ὅμως καὶ τὸ μειονέκτημα ὅτι συνάγομεν συμπεράσματα ἐμμέσως παρατηροῦντες τὰ ψυχικὰ φαινόμενα διὰ τῶν ἐκδηλώσεων μόνον, αἰτινες εἶναι ἀπλαῖ ἐνδείξεις τῆς καταστάσεως τῶν παρατηρουμένων.

II. Πειραματικὰ μέθοδοι. Ἐπειδὴ, πλὴν ἄλλων, τὰ πρὸς παρατήρησιν φαινόμενα δὲν παρουσιάζονται συνήθως, δταν ἡμεῖς θέλωμεν νὰ

Παρατήρησις νηπίων.

Η ειδική όψη τού διαχωριστικού κρυστάλλου επιτρέπει εις τούς παρατηρητάς νά μελετοῦν τήν συμπεριφοράν τών νηπίων χωρίς νά είναι όρατοί άπό αὐτά.

τὰ παρατηρήσωμεν, διὰ τοῦτο προκαλοῦμεν ἡμεῖς τὴν ἐμφάνισιν αὐτῶν. Τοιοῦτοτρόπως δυνάμεθα νὰ ἐλέγξωμεν π.χ. τὴν ἐπίδρασιν τοῦ καφέ ἐπὶ πνευματικῶς ἐργαζομένων ἀτόμων λαμβάνοντες δύο ἰσοδυνάμους ομάδας, ὧν ἡ μία ἀτόμων μὴ χρησιμοποιοῦντων καφέ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας των, ἡ δ' ἄλλη χρησιμοποιοῦντων. Τοῦτο ἐπιτυγχάνομεν μετροῦντες τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ ἄτομα ἐκάστης ομάδος θὰ αἰσθανθῶσι κόπωσιν ἐκ τῆς ἐργασίας των, καὶ συγκρίνοντες τὸ ἔργον τῶν δύο ομάδων, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπομονώσωμεν τοὺς ἄλλους παραγόντας.

Ἡ ὑπὸ τεχνητοὺς ὄρους τοιαύτη παρατήρησις ψυχικοῦ τινος φαινομένου καλεῖται *πείραμα*.

Πειραμάτων ἔχομεν δύο εἶδη α) τὰ τελούμενα δι' ὀργάνων, β) τὰ τελούμενα διὰ κριτηρίων ἢ τέστ. Εἶναι δὲ τὰ τέστ μέτρα ἀντικειμενικὰ ὑπὸ εἰδικῶν ἐπιστημόνων καταρτισθέντα καὶ ἐπαρκῆ πρὸς διάγνωσιν φυσιολογικῶν ἢ πνευματικῶν χαρακτηριστικῶν, ἰκανότητων, πνευματικῶν λειτουργιῶν κλπ.

Καὶ διὰ μὲν τῶν δι' ὀργάνων τελουμένων πειραμάτων ἐρευνῶνται ἀπλούστερα σχετικῶς ψυχικὰ φαινόμενα, ὅπως τὰ αἰσθήματα, ὁ χρόνος τῆς ἀντιδράσεως κλπ., ἐνῶ διὰ τῶν τέστ καὶ ἀπλούστερα ἀλλὰ καὶ συνθετώτερα φαινόμενα, ὡς ἡ εὐφυΐα, ἡ βούλησις, τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς προσωπικότητος κ.τ.δ.

Καὶ κατὰ μὲν τὴν δι' ὀργάνων πειραματικὴν ἔρευναν ἐρευνᾶται ἐν μόνον ἄτομον, ἐνῶ κατὰ τὴν διὰ κριτηρίων καὶ ἐν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ὁμαδικῶς.

Τὰ δι' ὀργάνων πειράματα διεξάγονται εἰς τὸ ἐργαστήριον ἢ εἰς πληροῦντας τοὺς ὄρους τοῦ ἐργαστηρίου-χώρους, ἐνῶ τὰ διὰ τῶν τέστ καὶ εἰς τὰ σχολεῖα καὶ εἰς ἐργοστάσια καὶ ὅπουδήποτε εἶναι ἀνάγκη.

Πλὴν τῶν μεθόδων τούτων, εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν γίνεται χρῆσις καὶ ἄλλων μεθόδων, ὡς εἶναι ἡ μέθοδος τῶν περιπτώσεων, τὸ ἐρωτηματολόγιον, ἡ ὑποκειμενικὴ ἐκτίμησις ἐνὸς φαινομένου παρὰ πολλῶν παρατηρητῶν καὶ ἄλλαι.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Ποῖον τὸ περιεχόμενον τῆς ψυχολογίας;
2. Γράψατε μερικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἠθέλετε νὰ σᾶς ἐρμηνεύσῃ ἡ ψυχολογία.

3. Είναι ταυτόσημα τὰ ψυχικά και τὰ φυσικά φαινόμενα ;
4. Λέγεται ότι εις τὸ πείραμα ὁ ἐπιστήμων «θέτει ἐρώτημα εἰς τὴν φύσιν», εἶναι τοῦτο ἀληθές ;
5. Τίνες οἱ σπουδαιότεροι ἐπιστήμονες οἱ συμβαλόντες εἰς τὴν πρό-
οδον τῆς ψυχολογίας ἐν τῇ ξένη ; ἐν Ἑλλάδι ;
6. Ἀναφέρατε τίνες οἱ κλάδοι τῆς ψυχολογίας.
7. Συγκρίνατε τὴν χρησιμότητα τῆς ψυχολογίας πρὸς ἄλλων ἐπιστη-
μῶν τὴν χρησιμότητα.
8. Ποῖα τὰ προτερήματα και ποῖα τὰ ἐλαττώματα ἐκάστης τῶν με-
θόδων τῆς ψυχολογίας ;

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΩΣ ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ ΚΑΙ ΑΙ ΨΥΧΙΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι ὡς εἶδομεν·

α) ἡ εὐαρέσκεια, δυσαρέσκεια, χαρά, λύπη, φόβος καὶ ἄλλαι συναισθήματα,

β) ἡ ἀντίληψις τοῦ ἑξωτερικοῦ κόσμου, ἀναμνήσεις διαφόρων γεγονότων, σκέψεις καὶ κρίσεις περὶ τῆς ἀξίας των, ἔτι δὲ

γ) ὄρμαί, ἐπιθυμίαι, βουλευτικαὶ ἐνέργειαι καταλήγουσαι εἰς πράξεις. Ταῦτα πάντα παλαιόθεν ἐπεκράτησε νὰ διακρίνονται καὶ ν' ἀποδίδονται ἀντιστοιχῶς εἰς τρεῖς διαφόρους καὶ ἀσχέτους πρὸς ἀλλήλας, ὡς ἐπιστεύετο, δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἦτοι τὸ συναισθηματικὸν (θυμοειδές), τὸ γνωστικὸν καὶ τὸ βουλευτικόν.

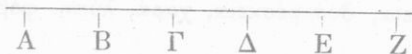
Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει εἰς τὴν πραγματικότητα· διότι, ὅταν ἐπιτελῶμεν μίαν πράξιν ἢ σκεπτώμεθα τὴν λύσιν ἐνὸς προβλήματος, τὰ φαινόμενα αὐτὰ καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται ταῦτα, δὲν χωρίζονται, ἀλλ' ἔχομεν καὶ τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν τὴν συνύπαρξιν καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργειαν, ὡς ἐμφαίνεται εἰς τὸ κατωτέρω παράδειγμα·

Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι μαθήτριά τις πτωχὴ τῆς Α' τάξεως τοῦ γυμνασίου βλέπει τὰς συμμαθητρίδας τῆς συγκεντρωμένης καὶ ζώηρῶς συζητούσας. Σπεύδει πρὸς αὐτάς καὶ ζητεῖ νὰ μάθῃ τί συμβαίνει. Πληροφορεῖται ὅτι ἡ καθηγήτριά των θ' ἀναθέσῃ εἰς συμμαθητρίδας τῆς τὴν ἀπαγγελίαν ποιημάτων κατὰ τὴν Ἑθνικὴν ἑορτὴν, καὶ αἰσθάνεται ἐπιθυμίαν καὶ αὕτη ν' ἀπαγγεῖλῃ ποίημά τι, λαμβάνει δὲ τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν. Μὴ ἔχουσα ὅμως κατάλληλον φέρεμα ἐμφανίσεως, πιεζομένη δὲ ἐκ τῆς ἀνάγκης ταύτης, ζητεῖ τοῦτο παρὰ τῶν πτωχῶν γονέων τῆς,

οἷτινες ἀτυχῶς ἀδυνατοῦν νὰ παράσχωσι τὴν ἀξίαν τοῦ φορέματος. Ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς κόρης, ἡ ἀναπαράστασις τῆς εὐχαριστήσεως, ἦν θὰ ἔχῃ ἀπαγγέλλουσα καὶ αὕτη μὲ καινουργές φόρεμα, δὲν ἀφήνουσιν αὐτὴν ἥσυχον. Σκέπτεται πῶς νὰ ἐργασθῇ ἡ ἰδία καὶ οἰκονομῆσῃ τὰ χρήματα. Εὐρίσκει δὲ τέλος μίαν πιθανὴν λύσιν, νὰ μεταβῇ δηλ. καὶ νὰ ἐργασθῇ ἐπὶ 4 Σάββατα εἰς φιλικὸν κατάστημα. Φοβεῖται ὅμως μήπως οἱ γονεῖς τῆς δὲν ἐπιδοκιμάσωσι τὴν πρᾶξιν τῆς ταύτης, ἀγωνιᾷ ἐπὶ τῇ σκέψει ὅτι δύναται νὰ χάσῃ τὴν εὐκαιρίαν, τολμᾷ ὅμως καὶ ἀνακοινοῦ τὴν ἀπόφασίν τῆς, λαμβάνει τὴν ἀδειαν, ἐργάζεται, κερδίζει τὰ χρήματα, ἀγοράζει τὸ φόρεμα καὶ ἐμφανίζεται πρὸ τοῦ ἀκροατηρίου.

Πῶς ἡ πρᾶξις αὕτη ἐπετελέσθη ;

Ἄς παραστήσωμεν, σπουδῆς χάριν, διὰ διαγράμματος τὰς καταστάσεις καὶ ἐνεργείας ταύτας τῆς κόρης :

Ἡ κόρη εἰς τὸ Α εἶναι ἥσυχος ἀπασχολουμένη εἰς τὰ μαθήματά τῆς. Εἰς τὸ Β, ἀφυπνισθέντος τοῦ πνεύματός τῆς λόγῳ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, λαμβάνει συνείδησιν τῆς συγκεντρώσεως τῶν συμμαθητριῶν τῆς, σπεύδει ἐκ περιεργείας πρὸς τὸν ἀκούμενον θόρυβον καὶ ζητεῖ νὰ μάθῃ καὶ ἀντιληφθῇ περὶ τίνος πρόκειται. Ἡ εἶδησις περὶ ἀπαγγελίας ποιήματος γεννᾷ εἰς αὐτὴν τὴν ἄμιλλαν πρὸς τὰς συμμαθητριάς τῆς, τὴν φιλοδοξίαν νὰ παρουσιασθῇ καὶ αὕτη πρὸ τοῦ κοινοῦ, συγχρόνως δὲ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο. Ἡ ἰδέα πόσον εὐτυχῆς θὰ ἦτο, ἐὰν τὸ ἐπετύγχανε, διαταράσσει τὸ θυμικόν τῆς Γ. Ὁ πόθος πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ φορέματος καὶ ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ θέτει τὴν μαθήτριαν εἰς σκέψεις. Συλλαμβάνει ὑποθέσεις καὶ σχέδια, ὑπολογίζει δυσκολίας Γ—Δ, λαμβάνει ἀπόφασιν Δ, ἀνακοινοῦ αὐτὴν εἰς τοὺς γονεῖς τῆς Δ—Ε. Τέλος ἐργαζομένη οἰκονομεῖ τὰ χρήματα καὶ κερδίζει τὸ φόρεμα Ε—Ζ.

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω πρᾶξιν ἔχομεν διαφόρους τὸ εἶδος καὶ συνεχόμενας πνευματικὰς λειτουργίας. Αἱ λειτουργίαι αὗται ἐπιτελοῦνται συνολικῶς καὶ ταυτοχρόνως ἢ κατ' ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα ἀπέχουσαι μεταξὺ των, ὡς ἀπαντήσεις εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐρεθίσμα, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία ὄλων τῶν λειτουργιῶν τούτων, διότι ἐξ αὐτοῦ προεκλήθησαν νέα ἐρεθίσματα ἐσωτερικά, ἐλατήρια καὶ τάσεις, αἵτινες κατευθυνόμεναι ὑπὸ ἐσωτερικῆς δυνάμεως τοῦ ἐ γ ὠ ἡ τῆς π ρ ο σ π ι κ ὀ

τητος τῆς κόρης, προεκάλεσαν ἀλληλοδιαδόχως καὶ σχεδὸν ἀμέσως καταστάσεις καὶ ἀπαντήσεις, ὧν ἐκάστη προηγουμένη ἐχρησίμειυεν ὡς ἐρέθισμα τῆς ἐπομένης.

Οὕτως, ἵνα σχηματικῶς ὁμιλήσωμεν, εἰς τὰ Β, ἔνθα ἡ κόρη ἐστράφη πρὸς τὰς συμμαθητριάς της λόγῳ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, ἔχομεν α) ἀκουστικὸν ἐρέθισμα ἢ αἴσθημα, β) λειτοῦργίαν τῆς συνειδήσεως, ἥτοι ἀφύπνισιν τοῦ πνεύματος, γ) στροφὴν τοῦ πνεύματος πρὸς τὸ ἐρέθισμα, ἵνα μελετήσῃ αὐτὸ (προσοχή), δ) ἀντίληψιν τῆς εἰδήσεως, ταυτοχρόνως δὲ ε) ἀναταραχὴν τοῦ ὅλου συναισθηματικοῦ κόσμου τῆς κόρης, ἕνεκα τῆς ὁποίας στ) γεννῶνται διαθέσεις καὶ τάσεις πρὸς ἐνέργειαν, ἥτοι διαφέρον, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ζ) εἰς τὸ Γ καὶ Δ, ἐφ' ὅσον ἡ κόρη ἔχει ἐκ φύσεως τὴν ἰκανότητα νὰ εὐρίσκη λύσεις εἰς τὰ ἐκάστοτε παρουσιαζόμενα προβλήματα της, ἐφ' ὅσον τ.ἔ. εἶναι εὐφυής, συλλαμβάνει, η) ὡς ἐλέχθη, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ της σχέδια (φαντασία), θ) κρίνει καὶ ὑπολογίζει τὴν ὀρθότητα καὶ καταλληλότητά των (νόησις, κρίσεις, συλλογισμοί), ι) ἐπίσης, ἐφ' ὅσον τὰ ἐλατήρια τὰ ἰσχυρὰ αὐτῆν πρὸς δρᾶσιν εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρά, ἡ κόρη ια) ἀποφασίζει (βούλησις) νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὰ σχέδιά της, καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ποθοῦμενον.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω πρᾶξιν τῆς κόρης, καὶ γενικῶς εἰς πᾶσαν πρᾶξιν, ἔχομεν διαφόρους πνευματικὰς λειτουργίας, αἵτινες λόγῳ τῆς μαθήσεως, ἀσκήσεως καὶ πείρας τοῦ ἀτόμου συνεκφαίνονται καὶ συνεπιτελοῦνται, κατευθυνόμεναι εἰς τὴν συνεργασίαν ταύτην ὑπὸ δυνάμεώς τινος, τοῦ ἐγώ, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν πυρῆνα τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι δηλ. τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀδαιρέτου καὶ ἀδιασπάστου ἀτομικότητος, τῆς προσωπικότητος, περὶ ἧς θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω.

Ἡ ἀλήθεια αὕτη τῆς ἐνότητος ἀνεγνωρίσθη εἰς πάντα ἐν γένει τὰ πεδία τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης.

Εἰς τὴν Ἱατρικὴν π.χ. ἡ νόσος δὲν θεωρεῖται πλέον ὡς ἀποτέλεσμα ἀνωμάλου λειτουργίας ἐνὸς ὄργανου, ἀλλὰ σύμπτωμα ἐξασθενείσεως τοῦ ὅλου ψυχοφυσικοῦ ὀργανισμοῦ.

Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ ἐπὶ μέρους ἐξέτασις τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν εἶναι ἀπαραίτητος χάριν μεθοδικῆς μελέτης καὶ ἐπιστημονικῆς αὐτῶν γνώσεως, διότι διὰ τῆς ἀναλύσεως φωτίζεται ἡ συνοχὴ τῶν συνηφασμένων εἰς ἓν ὅλον πνευματικῶν λειτουργιῶν. Οὕτω πρὸς γινῶσιν

τῶν διαφόρων ἰκανοτήτων ἑνὸς ἀτόμου καὶ κατεύθυνσιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀρμόζον ἐπάγγελμα εἶναι ἀπαραίτητος διὰ πρακτικούς λόγους ἡ ἀνάλυσις τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ, ἡ ἐξέτασις μιᾶς ἐκάστης τῶν διὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο ἀπαιτουμένων ἰκανοτήτων του κεχωρισμένως.

Α Σ Κ Η Σ Ε Ι Σ

1. Διὰ τί δὲν εὐσταθεῖ ἡ εἰς τρεῖς κατηγορίας διάκρισις τῶν ψυχικῶν φαινομένων ;
2. Πῶς δικαιολογεῖται ἡ ἀναλυτικὴ ἐξέτασις τοῦ πνεύματος ;
3. Πῶς ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ πνεῦμα ἐργάζεται συνολικῶς ;

ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟΝ

1. Ἔννοια τῆς συνειδήσεως. Συνειδήσις εἶναι λέξις παραγομένη ἐκ τοῦ σύνοιδα καὶ σημαίνει πλήρη κατανόησιν, σαφῆ γνῶσιν, ἐπίγνωσιν ἑνὸς πράγματος, ὡς εἰς τὸ παράδειγμα· ἔχω συνειδήσιν τοῦ τί πράττω, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀσυνειδήτως τ.ἔ. ἀνεπιγνώστως πράττειν.

Ἄπο ἠθικῆς ὁμῶς ἀπόψεως συνειδήσις εἶναι ὁ ἐν ἡμῖν ἠθικὸς νόμος. Ὁ πράττων συμφῶνως πρὸς αὐτόν, ὁ ἔχων δηλ. τὴν ἰκανότητα νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἠθικὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν πράξεώς τινος καὶ νὰ εἶναι εὐτυχῆς πράττων συμφῶνως πρὸς τὴν συνειδήσιν του, νὰ αἰσθάνεται δ' ἑνοχὴν παραβαίνων τὰς ἐπιταγὰς τῆς, λέγομεν ὅτι ἔχει συνειδήσιν, εἶναι εὐσυνείδητος. Ἀντιστρόφως ὁ παραβαίνων τὰς ἐπιταγὰς τῆς συνειδήσεως, χωρὶς νὰ αἰσθάνεται ἐν αὐτῷ ἑνοχὴν, εἶναι ἀσυνείδητος. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ ἔννοια τῆς συνειδήσεως ἀπὸ γλωσσικῆς καὶ ἠθικῆς ἀπόψεως. Ἄλλὰ τίς ἡ ψυχολογικὴ ἔννοια αὐτῆς;

Καθημερινῶς ἐκτελοῦμεν διαφόρους πράξεις καὶ ἐνεργείας. Ἐγειρόμεθα τὸ πρῶτ' ἀπὸ τῆς κλίνης μας, πλυνόμεθα, ἐνδύομεθα, προσσευχόμεθα, ἀναχωροῦμεν διὰ τὴν ἐργασίαν μας καὶ ἀρχίζομεν αὐτήν.

Καὶ ὅταν μὲν ἡ ἐργασία συνίσταται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὠρισμένων ὁμοιομόρφων κινήσεων, ὡς π.χ. ὁ χειρισμὸς μικροῦ πιεστηρίου, ἐργαζόμεθα, χωρὶς νὰ σταματῶμεν ἢ νὰ σκεπτῶμεθα, ἀσυνείδητος. ἐκτὸς μόνον ἂν δυσκολία τις ἢ ἐμπόδιον παρουσιασθῇ, ὅποτε τὸ πνεῦμα ἀφυπνίζεται καὶ καταβάλλει προσπάθειαν νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν δυσκολίαν ἢ τὸ ἐμπόδιον. Ὅταν ὁμῶς ἡ ἐργασία μας εἶναι ὑπεύθυνος, ὅποτε ἀντιμετωπίζομεν διαρκῶς νέας καταστάσεις καὶ προβλήματα, τὸ δὲ πνεῦμα εὐρίσκειται ὡς ἐκ τούτου ἐν διαρκεῖ ἐγρηγόρσει καταβάλλον προσπάθειαν προσαρμογῆς εἰς τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζόμενας νέας καταστάσεις, τότε ἐργαζόμεθα ἐσυνείδητος.

Εἰς τ' ἀνωτέρω παραδείγματα βλέπομεν ὅτι, ὅταν πρᾶξις τις γίνεταί ἐκ συνηθείας, δὲν ἔχομεν συνειδήσιν αὐτῆς, ἀλλ' ἀσυνειδήτως καὶ

αυτομάτως αυτή τελείται όταν όμως νέον τι και διάφορον παρουσιάζεται, τὸ ἀναπαυόμενον ἢ ἀλλαχού ἀπησυχολημένον πνεῦμα ἀφυπνίζεται και ἐπιζητεῖ νὰ υπερπηδήσῃ τὸ ἐμπόδιον ἢ νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὴν νέαν κατάστασιν. Συνειδήσις ἄρα εἶναι ἡ ἀφύπνισις τοῦ πνεύματος ἐνεργούτος πρὸς προσαρμογὴν εἰς τινὰ ἀνάγκην.

Εὐνόητον εἶναι ὅτι εἰς τὰς καθ' ἑξίν τελουμένας πράξεις, ὡς και εἰς τὰς ἐξ ἐνστίκτου, τὰς ὑπαγορευόμενας τ.ἔ. ἐκ τῆς ἀνάγκης πρὸς τροφήν, ἐπικοινωνίαν κλπ., δὲν ὑπάρχει ἀφύπνισις τοῦ πνεύματος, οὔτε στροφή αὐτοῦ πρὸς μελέτην αὐτῶν ἢ προσαρμογὴν εἰς αὐτάς.

Ἄλλὰ και τῶν μὴ συνειδητῶν τούτων φαινομένων τὰ μακρὰν τοῦ ἀφυπνισθέντος πνεύματος εὐρίσκόμενα και ἀσαφῶς πως γινόμενα ἀντιληπτὰ λέγομεν ὅτι εὐρίσκονται εἰς τὸ ὑ π ο σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ο ν, ἐνῶ τὰ περισσότερον ἀπέχοντα ἢ πρὸ μακροῦ λησμονηθέντα και οὐδὲως γινόμενα ἀντιληπτὰ λέγομεν ὅτι εὐρίσκονται εἰς τὸ ἀ σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ο ν. Ὑπάρχουν ὅμως ἐξ ἄλλου ψυχικὰ στοιχεῖα εὐρίσκόμενα πλησιέστατα πρὸς τὸ ἀφυπνισθὲν πνεῦμα, τὰ ὅποια δύνανται ἢ πρόκειται νὰ γίνουν συνειδητὰ ἢ μόλις παρεμερίσθησαν ὑπ' ἄλλων στοιχείων, τὰ ὅποια ἔλαβον τὴν θέσιν των εἰς τὴν συνειδήσιν. Ταῦτα λέγομεν ὅτι εὐρίσκονται εἰς τὸ π ρ ο σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ο ν.

Ἄλλ' ἐν και τὸ αὐτὸ ψυχικὸν φαινόμενον, π.χ. ἐμπειρία τις ἢ ἀνάμνησις, εἶναι δυνατὸν ἀλληλοδιαδόχως, ἄλλοτε μὲν νὰ εἶναι συνειδητὸν, ἄλλοτε δὲ ἀσυνειδητὸν.

2. Περιεχόμενον τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἐὰν ἐξετάσωμεν ὁποῖα ἀναλογία ὑφίσταται μεταξύ τῶν καθημερινῶν συνειδητῶν και ἀσυνειδητῶν ἐνεργειῶν και ἐκδηλώσεων ἡμῶν, θὰ ἴδωμεν ὅτι μόνον τὸ 1/10 ἐξ αὐτῶν ἐκτελεῖται σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ῶ ς, ἐνῶ τὰ 9/10 ἔχουσι καταστῆ ἑ ξ ε ἰ ς, ὅπως εἶναι ἡ ἑξις τῆς πλύσεως, ἐνδύσεως, φαγητοῦ, ὀμιλίας και παντὸς εἶδους τοιαύτης ἐνεργείας. Ὅλαι αὐταὶ αἱ πράξεις ἦσαν ἄλλοτε συνειδηταὶ και διὰ τῆς μαθήσεως, ἀγωγῆς και ἀσκήσεως μετεβλήθησαν εἰς ἀσυνειδήτους.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω καθ' ἑξίν γινομένων πράξεων, ἀσυνειδητοῦ πιστεύεται ὅτι εἶναι και αἱ παντοῖαι ἐμπειρίαι, αἵτινες εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν ποτὲ συνειδηταὶ ὡς ἀναμνήσεις, ὡσαύτως δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ ἔμφυτοι διαθέσεις, ὁρμαὶ και ἐπιθυμίαι, ἐφ' ὅσον αὐταὶ δὲν ἐκδηλοῦνται σαφῶς. Ταῦτα πάντα εἶναι ἀσυνειδήτα και δρῶσι δυναμικῶς προκα-

λοῦντα διάφορα ψυχικά φαινόμενα, συναισθήματα, παραστάσεις καὶ βουλητικὰς ἐνεργείας.

Ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις τὸ ἀσυνειδήτῳ περιέχει περισσότερα καὶ βασικώτερα ψυχικά στοιχεῖα, ἔχει μεγαλύτεραν δυναμικότητα καὶ πρὸ παντὸς ἀποτελεῖ ἴδιον σύνολον ψυχικῶν ἐξεργασιῶν καὶ λειτουργιῶν τῆς συνειδήσεως, διὰ τῆς ὁποίας δημιουργεῖται ἢ πρὸς τὰ ἔξω στροφή καὶ ἀντίδρασις καὶ προσαρμογὴ τοῦ ἀτόμου.

Κατὰ ταῦτα ἡ ψυχὴ, ἐνιαῖόν τι οὖσα, συνίσταται ἐκ δύο κυρίως περιοχῶν, τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἡ συνειδήσις δὲ καὶ τὸ ἀσυνειδήτῳ (ὡς βεβαίως καὶ τὸ ὑποσυνειδήτῳ) εὐρίσκονται ἐν συνεργασίᾳ, μολοντί δὲ ἔχουσιν ἀντιτιθεμένας ιδιότητας, συμπληροῦσιν ἄλληλα οὕτως ὥστε ὅ,τι ἐλλείπει ἀπὸ τὴν συνειδήσιν νὰ εὐρίσκειται καὶ ἀντισταθμίζεται ὑπὸ τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ ἀντιστρόφως.

Τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἀσυνειδήτου διατελεῖ συνήθως ἐν τινι ἰσορροπίᾳ. Πλὴν πολλάκις ἐπέρχεται διατάραξις τῆς ἰσορροπίας ταύτης. Διότι τὰ στοιχεῖα τοῦ ὑποσυνειδήτου καὶ ἀσυνειδήτου τείνουσι νὰ ἀνέρχωνται εἰς τὴν συνειδήσιν ἐκ διαφόρων αἰτιῶν, θυμοῦ λ.χ., μέθης ἢ συγκρούσεως συμφερόντων, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος διάφορος παρουσιάζεται ἀποκαλύπτων τὰς ἐνδομύχους ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ διαθέσεις του.

Σημειωτέον ὅτι πλήρης ὁμοφωνία περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀσυνειδήτου δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ψυχολόγων μὴδὲ τῶν εἰδικῶς ἀσχολουμένων εἰς αὐτὴν — ψυχολόγων τοῦ Βάθους — ὧν κύριοι ἀντιπρόσωποι εἶναι ὁ Freud, Adler, Jung.

Α Σ Κ Η Σ Ε Ι Σ

1. Τί εἶναι συνειδήσις ἀπὸ ἠθικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἀπόψεως ;
2. Διακρίνατε μεταξὺ συνειδήσεως, ὑποσυνειδήτου καὶ ἀσυνειδήτου.
3. Δύνασθε νὰ ὀνομάσετε ψυχικά φαινόμενα ἀπολύτως συνειδητὰ καὶ ἄλλα ἀπολύτως ὑποσυνειδήτα ἢ ἀσυνειδήτα ; Ναί ἢ ὄχι καὶ διατί ;
4. Τίς ἡ σπουδαιότης τοῦ ἀσυνειδήτου ;
5. Πῶς καὶ ἐπὶ ποίας συνθήκας ἀποκαλύπτει ὁ ἄνθρωπος τὸν πραγματικὸν ἑαυτὸν του ;

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΑΠΟ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

Ι. ΠΡΟΣΟΧΗ

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν ὅτι πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ αἱ λειτουργίαι αὐτῶν συνεκφαίνονται καὶ ὁμοῦ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν οἰασδῆποτε πράξεως ἢ σκέψεως πρὸς κατάρτισιν σχεδίου τινός. Τὸ σύνολον δὲ αὐτῶν ὠνομάσαμεν προσωπικότητα. Εἶδομεν ἐπίσης ὅτι συνολικῶς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσωμεν τὸν ψυχικὸν μας βίον καὶ τὰς ἐκδηλώσεις του. Διὰ πρακτικούς ὅμως λόγους εἴπομεν ὅτι θὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον μεμονωμένως αὐτάς, καὶ ἀκολουθῶς θὰ ἴδωμεν πῶς αὐταὶ ὁμοῦ συνεργοῦσιν εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων καὶ πῶς ἡ ὄλη τοῦ ἀνθρώπου προσωπικότης ὡς σύνολον ἀντιδρᾷ καὶ συμπεριφέρεται εἰς τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἢ ἔσωθεν ἐνεργοῦντα ἐρεθίσματα.

Ἀρχίζομεν τὴν ἐξέτασιν ἀπὸ τὰς λειτουργίας ἐκείνας, αἵτινες συντελοῦσιν εἰς τὴν νόησιν καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Ἴνα νοήσωμεν καὶ γνωρίσωμεν ἐν ἀντικείμενον, χρειάζεται πρῶτον νὰ π ρ ο σ έ ξ ω μ ε ν εἰς αὐτό, νὰ παρατηρήσωμεν καὶ ἀντιληφθῶμεν αὐτὸ καὶ νὰ ἐνθυμηθῶμεν ἄλλας ὁμοίας πρὸς αὐτὸ ἐντυπώσεις καὶ γνώσεις μας, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατὸν νὰ βοηθήσωσιν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀντικειμένου.

1. Ἐννοία τῆς προσοχῆς. Εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα τῆς μαθητρίας τὸ ἀκουστικὸν ἐρεθίσμα τοῦ θορύβου τῶν μαθητριῶν ἐπιφέρει τὴν στροφὴν τοῦ ὄλου πνεύματος αὐτῆς πρὸς τὸ μέρος ὅθεν ὁ θόρυβος, ἐξ οὗ αὕτη, λόγῳ τῶν ὑποκινούντων αὐτὴν ἐνστίκτων καὶ τοῦ φλέγοντος ἐνδιαφέροντός της, ἀσχολεῖται μὲ νέον δι' ἑαυτὴν πρόβλημα καὶ ἀνάγκην, καὶ λέγομεν τότε ὅτι ἡ μαθήτρια αὕτη π ρ ο σ έ χ εἰ εἰς αὐτό.

Εἰς τὸ παράγγελμα ἀξιωματικοῦ ἢ γυμναστοῦ «προσοχή», παρατηροῦμεν εἰς τοὺς στρατιώτας ἢ μαθητὰς προπαρασκευηὴν διαθέσεως καὶ προ-

θυμίας διά τι, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπακολουθήσῃ, ἀποδιώξιν δὲ παντὸς ἄλλου ἐρεθίσματος καὶ στροφὴν σύντονον τοῦ νοῦ ὅλου εἰς τὸ παράγγελμα τοῦτο.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύο παραδειγμάτων γίνεται φανερόν ὅτι προσοχὴ εἶναι στροφή τοῦ νοῦ πρὸς ἐρέθισμα καὶ προετοιμασία τοῦ ὅλου ψυχοφυσικοῦ ὄργανισμοῦ πρὸς σπουδὴν τοῦ ἀντικειμένου, ἐξ οὗ τὸ ἐρέθισμα προέρχεται.

Ἡ προσήλωσις αὕτη τοῦ νοῦ εἰς τὸ ὑπὸ μελέτην ἀντικείμενον συνεπάγεται ἀφαιρέσιν ἀπὸ τῶν λοιπῶν στοιχείων τοῦ περιβάλλοντος, ἢ ὅποια εἶναι τόσον μεγαλυτέρα, ὅσον καὶ ἡ συγκέντρωσις τῆς προσοχῆς.

Ἄλλὰ πόσα εἶναι τὰ στοιχεῖα εἰς τὰ ὅποια θὰ ἠδύνατό τις ἐκάστοτε νὰ προσέξῃ, ὥστε νὰ γίνωσιν εἰς αὐτὸν ταῦτα συνειδητά; Ἐκ πειραματικῶν ἐρευνῶν εὐρέθη ὅτι παιδίον ἐξαετὲς ἀντιλαμβάνεται ἐκ πολλῶν παρουσιαζομένων στοιχείων μόνον δύο ἕως τρία, παιδίον δωδεκαετὲς τρία ἕως τέσσερα, ἔφηβος 14 ἐτῶν πέντε, καὶ ἐνήλικος πέντε ἕως ὀκτώ.

2. Εἶδη προσοχῆς. Ἐὰν παιδίον ὀκταετὲς καὶ ἐνήλικος εἰσέλθωσιν εἰς δάσος τι ἢ τὸν Βασιλικὸν κῆπον, τὸ μὲν παιδίον προσελκύεται, προσέχει καὶ συζητεῖ περὶ παντός, ὅπερ βλέπει, ἀκούει ἢ ὁσφραίνεται, περὶ ὑλικῶν τ.ἔ. κατ' αἰσθησιν ἀντικειμένων. Ὁ ἐνήλικος ἐξ ἄλλου ἔχει μὲν συνειδησιν τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ, ἀφοσιώνεται ὁμως μᾶλλον εἰς σκέψεις, τὰς ὁποίας τοῦτο τῶ ὑποβάλλει.

Εἶναι δηλ. ἡ προσοχὴ, ὅσον ἀφορᾷ μὲν τὰ ἀντικείμενα πρὸς τὰ ὅποια ἀπεύθυνεται, ὑλικῆς φύσεως ἢ κατ' αἰσθησιν καὶ πνευματικῆς φύσεως, ὡς εἶναι κατὰ μέγιστον μέρος ἡ προσοχὴ τοῦ ἐνηλίκου. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὴν ὑφ' ἡμῶν καταβαλλομένην προσπάθειαν, ἐνεργητικὴ ἢ ἐκουσία καὶ παθητικὴ ἢ αὐθόρμημητος. Ἐχομεν δ' ἐνεργητικὴν προσοχὴν, ἐφ' ὅσον καταβάλλομεν προσπάθειαν πρὸς συγκέντρωσιν, ὡς λ.χ. συμβαίνει κατὰ τὴν λύσιν ἐνὸς προβλήματος, αὐθόρμητον δέ, ὅταν, λόγῳ αἰφνιδίου κρότου διερχομένου π.χ. ἀεροπλάνου, στρεφώμεθα αὐθόρμητως πρὸς αὐτό.

3. Ἰδιότητες τῆς προσοχῆς. Ὅταν προσέχωμεν εἰς τι ἀντικείμενον, ἄλλοτε εἴμεθα ἐντονώτερον προσηλωμένοι εἰς αὐτὸ καὶ ἄλλοτε ἀσθενέστερον· ἄλλοτε συγκρατοῦμεν ἐπὶ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον χρόνον τὴν προσοχὴν μας ἢ κατανέμομεν αὐτὴν προσέχοντες ταυτοχρόνως καὶ εἰς ἄλλα ἀντικείμενα.

Κατὰ ταῦτα εἰς τὴν προσοχὴν διακρίνομεν διαφόρους ιδιότητας. Αὐταὶ εἶναι α) ἡ ἔντασις, ιδιότης καθ' ἣν, ὅταν εἴμεθα προσηλωμένοι εἰς ἀντικείμενόν τι καὶ σπουδάζωμεν αὐτό, δυσκόλως ἀποσπώμεθα ἀπὸ αὐτοῦ· οὕτως ἐξηγεῖται ἡ ἀφαίρεσις καὶ δὴ ἡ γνωστὴ τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων, ὡς τοῦ Νεύτωνος καὶ τοῦ Ἀρχιμήδους (πρβλ. τὸ «Μὴ μου τοὺς κύκλους τάραττε»). Εἶναι δὲ ὡς πρὸς τὴν ἔντασιν ἡ προσοχὴ ἄλλοτε μὲν ἰσχυρά, ἄλλοτε δὲ ἄτονος, συντελούσης εἰς τοῦτο καὶ τῆς εὐφυΐας,

β) διὰ χυσις ἢ διακύμανσις τῆς προσοχῆς, ὅταν ἀντιθέτως δὲν προσέχωμεν σταθερῶς, ἀλλ' εὐκόλως ἐκτρεπώμεθα τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς,

γ) ἔκτασις, ιδιότης ἐμφαίνουσα τὸ ποσὸν τῶν στοιχείων, ἐφ' ᾗ ἡ προσοχὴ δύναται νὰ ἐπεκταθῇ,

δ) κατανομή, καθ' ἣν τὸ ἄτομον κατανέμει ταυτοχρόνως τὴν προσοχὴν του εἰς πολλά, ὡς ὁ διευθυντὴς ὀρχήστρας. Οὕτως ἐλέγετο ὅτι ὁ Καῖσαρ ἠδύνατο ταυτοχρόνως νὰ ἀναγινώσκη σιγῇ καὶ νὰ γράφῃ καὶ νὰ ὑπαγορεύῃ εἰς τέσσαρας ἕως ἑπτὰ γραφεῖς,

ε) διάρκεια, ἱκανότης δηλ. συγκεντρώσεως τῆς προσοχῆς εἰς ἀντικείμενόν τι ἐπὶ ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον χρόνον,

στ) εὐκίνησις ἢ εὐστροφία, ἤτοι ἡ εὐκολία ἢ δυσκολία, μεθ' ἧς κινεῖται ἀλληλοδιαδόχως ἡ προσοχὴ ἐξ ἀντικειμένου τινὸς εἰς ἄλλο, ὡς παρατηρεῖται εἰς τὴν κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν κίνησιν τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀπὸ τῆς μιᾶς σειρᾶς εἰς τὴν ἄλλην.

Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν προσοχὴν δὲν προσέχομεν εἰς στοιχεῖα μεμονωμένα ἀλλ' εἰς σύνολα. Προκειμένου λ.χ. περὶ ἀναγνώσεως δὲν προσέχομεν εἰς ἕκαστον γράμμα χωριστά, ἀλλ' εἰς τὰς λέξεις ἢ φράσεις ἢ καὶ προτάσεις, διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει περισσότερον εἶναι ἡ σύλληψις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀναγινωσκομένου, οὐχὶ δ' αἱ λέξεις καθ' ἑαυτάς, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον τὰ γράμματα. Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι ὅσον περισσότερον εἶναι τις ἡσκημένος εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, τόσον μεγαλύτερα καὶ τὰ σύνολα, τὰ ὁποῖα συλλαμβάνει, τόσον δὲ μικρότερος καὶ ὁ χρόνος, τὸν ὁποῖον διαθέτει τις διὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἐνὸς τεμαχίου. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνεται ἄσκησις τῶν μαθητῶν εἰς τὰ σχολεῖα πρὸς σύλληψιν ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρων στοιχείων κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν.

4. Ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν προσοχὴν. Οἱ ἄνθρωποι ἐνδιαφέρονται καὶ προσέχουν ἄλλοι μὲν εἰς ἀντικείμενα ὑλικά, ἄλλοι δ'

εις προβλήματα διανοητικά ἢ ἀναλύσεως ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας. "Ἄλλοι ἐπίσης διαφέρουσι ὡς πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν ιδιοτήτων τῆς προσοχῆς. "Ἄλλοι δὲ, συγκεντρῶνουν τὴν προσοχὴν των εἰς μικρὸν ἀριθμὸν στοιχείων, εἰς ἓν ἀντικείμενον (ἄνθος λ.χ.) ἀφήνοντες τὰ λοιπὰ στοιχεῖα εἰς τὸ περιθώριον. "Ἄλλοι ἀντιθέτως διαχέουσι τὴν προσοχὴν των ἀφαιρούμενοι, διότι δὲν δύναται ἕνεκα τῆς διαχύσεως τῆς ἐνεργείας των νὰ συγκεντρωθῶσι. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων εἰδῶν ἢ τύπων τῆς προσοχῆς εὐρίσκεται ὁ κατανέμων τύπος, ὅστις δύναται εἰς δύο ἢ καὶ περισσότερα στοιχεῖα ἢ ἀσχολίας νὰ ἀσχολῆται καὶ νὰ προσέχη. "Οἱ αἱ εἰδιότητες τῆς προσοχῆς δύναται ν' ἀποβῶσι χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ἰδίᾳ δ' ἡ ἔντασις καὶ ἡ ἔκτασις τῆς προσοχῆς. Γνωρίζοντες τὸν τύπον τῆς προσοχῆς ἐνὸς ἀνθρώπου δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἓν κύριον γνώρισμα τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ.

Αἱ σπουδαῖαι αὗται διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, ὀφείλονται οὐχὶ εἰς τὴν προσοχὴν καθ' ἑαυτὴν, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆς ἐκ βαθυτέρων προσωπικῶν διαθέσεων, διαφερόντων, ἰδιαίτερον κλίσεων, ἐξ ἐνστικτοῦ τάσεων, αἵτινες εἰς διάφορον βαθμὸν ὑφίστανται εἰς ἕκαστον ἀνθρώπον. Τὸ διαφέρον δὲ τοῦτο καὶ ὁ τύπος τῆς προσοχῆς ἐκάστου ἀτόμου πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψει, ὅταν θέλωμεν νὰ διαγνώσωμεν τὴν προσωπικότητά του.

2. ΔΙΑΦΕΡΟΝ

1. **Ἔννοια.** Διαφέρον εἶναι διαρκῆς προσοχή, διεγειρομένη ὑπὸ εὐαρέστου συναίσθηματος πρὸς ἰκανοποίησιν ἀνάγκης τινὸς τοῦ ἀνθρώπου.

"Ὅταν λέγωμεν « αἰσθάνομαι ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐργασίαν μου, διὰ τὴν μουσικὴν κλπ. », νοοῦμεν ὅτι μεταξὺ ἐμοῦ ὡς ὑποκειμένου καὶ τῆς μουσικῆς ὡς ἀντικειμένου ἔχει γεννηθῆ τοιαύτη σχέσις, ὥστε θεωρῶ τὴν μουσικὴν ἀναγκαίαν καὶ ἐπωφελῆ πρὸς ἰκανοποίησιν ἐσωτερικῆς μου ἀνάγκης καὶ κινεῖμαι πρὸς πλήρωσιν αὐτῆς.

Τὸ διαφέρον γίνεται ἐλατῆριον βασικόν, τὸ ὁποῖον κινήτοποιεῖ τὰς σκέψεις καὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου. "Ὅπου δὲ ὑπάρχει διαφέρον, ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ προσπάθεια καὶ αὐτενέργεια καὶ εὐχαρίστησις ἐκ τῆς ἐργασίας, ἐκεῖ καὶ αὐξήσις μαθήσεως. Καὶ τῷ ὄντι, ὅσάκις ἐπιχειρήσωμεν νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν συμπεριφορὰν μας καὶ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν κα-

τεύθουνσιν, ἦν ἔλαβεν ἡ σκέψις εἰς τινα στιγμήν, θά καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐπράξαμεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἐπειδὴ μᾶς ἐνδιαφέρει.

Ἄλλὰ τί συμβαίνει ὅταν πολλά ταυτοχρόνως διαφέροντα ἐμφανίζονται εἰς μίαν κατάστασιν ἢ ἐρέθισμα; Ἄναμφιβόλως θά γίνη ἐπιλογή μεταξύ τούτων καὶ θά ἐπικρατήσῃ τὸ ἰσχυρότερον, τὸ ἐντονώτερον διαφέρον.

Ἡ σημασία κατὰ ταῦτα τοῦ διαφέροντος εἶναι παμμεγίστη διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος, τὴν διδασκαλίαν ἐν τῷ σχολείῳ καὶ τὴν ὄλην ἐπίδρασιν τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τὸν μαθητὴν.

2. Εἶδη διαφερόντων. Τὰ διαφέροντα διακρίνονται εἰς διανοητικά, κοινωνικά, θρησκευτικά, καλλιτεχνικά καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν τὸ πρῶτον ἐμφανιζόμενα, τὰ καὶ εἰδικὰ καλούμενα, ὅσα εἶναι τὸ πρὸς ψυχικὴν ἀνεξαρτησίαν, τὸ πρὸς ἐκλογὴν ἐπαγγέλματος, τὸ πρὸς γάμον διαφέρον, τὸ πρὸς θρησκευτικὴν προσαρμογὴν, τὸ πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς διαφέρον.

Τὸ διαφέρον συνδέεται τὰ μέγιστα μετὰ τῆς προσοχῆς, δὲν εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἐνεργητικὴ προσοχὴ ἄνευ διαφέροντος. Διακρίνεται δὲ τὸ διαφέρον εἰς ἄμεσον καὶ ἔμμεσον. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν τὸ ἀντικείμενον τοῦ διαφέροντος καὶ τὸ τῆς προσοχῆς εἶναι ἀπ' ἀρχῆς τὸ αὐτό, ὡς π.χ. συμβαίνει, ὅταν τις ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ μαθηματικὰ προβλήματα μετὰ συντόνου προσοχῆς παρακολουθῇ αὐτά. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὁμως τοῦ ἔμμεσου διαφέροντος τὸ ἀντικείμενον τῆς προσοχῆς, ἂν καὶ διάφορον τοῦ γνησίου διαφέροντος, σχετίζεται μετ' αὐτοῦ λόγῳ ἐξαρτήσεως. Τοῦτο π.χ. συμβαίνει, ὅταν μαθητὴς τις μὴ ἔχων κλίσιν εἰς τὰ λατινικά, πιεζόμενος ὁμως ὑπὸ τῆς ἀνάγκης νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὰς ἐξετάσεις του, συγκεντρῶται ἐνεργητικῶς εἰς αὐτά. Καὶ κατὰ μὲν τὸ ἄμεσον διαφέρον ἄνευ κοπώσεως καὶ μετ' εὐχαριστήσεως ἀσχολεῖται καὶ προσέχει τὸ ἄτομον, ἐνῶ κατὰ τὸ ἔμμεσον λόγῳ τοῦ ὅτι ἔχει νὰ ὑπερνήκησῃ ἐμπόδια προερχόμενα ἐξ ἀδιαφόρου ἀντικειμένου, μετὰ πολλοῦ κόπου.

Διὰ νὰ γεννηθῇ ὁμως διαφέρον, εἶναι ἀπαραίτητον τὸ πρόβλημα μετὰ τὸ ὅποῖον τὸ ἄτομον ἀπασχολεῖται νὰ μὴ εἶναι οὔτε πολὺ δύσκολον, ἀλλ' οὔτε καὶ πολὺ εὐκολον. Ἄνευ ἀντιστάσεων, ἄνευ δυσκολιῶν τινων ἐνεργεια καὶ δὴ αὐτενέργεια δὲν καταβάλλεται. Ἄν ἀφ' ἑτέρου ἢ ἀντίστασις εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε νὰ μὴ ὑπερβάλλεται, τότε καὶ τὸ διαφέρον

παύεται ἐκδηλούμενον καὶ ἡ προσπάθεια ἀπομένει ἄκαρπος, ἀποθάρρυνσις δ' ἐπέρχεται καί, ὕπερ σπουδαιότερον, οὐδαμῶς ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀτόμου εὐνοεῖται. Ἡ μάθησις ἐπομένως, ὡς περαιτέρω ἐν οἰκείῳ κεφαλαίῳ ἐκτενέστερον πραγματευόμεθα, εἶναι τελειότερα, ὅταν ὑπάρχη διαφέρον καὶ προθυμία ἐκ μέρους τοῦ σπουδαστοῦ, αἱ δὲ παρεμβαλλόμεναι κατ' αὐτὴν δυσκολίαι, ὅταν δὲν εἶναι ἀνυπέρβλητοι, ἐπιβοηθοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ διαφέροντος, ἐπομένως δὲ καὶ εἰς τὴν καλυτέραν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς μαθήσεως.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Τίς ἡ σχέσις τῆς προσοχῆς πρὸς τὴν συνείδησιν ;
2. Ποία ἡ σχέσις τῆς προσοχῆς πρὸς τὸ διαφέρον ;
3. Διατὶ μαθητῆς τις ἐν τῇ τάξει, μολοντί δὲν κοιμᾶται, δὲν ἀκούει τί ἐν αὐτῇ λέγεται ;
4. Τίς ἡ σχέσις τοῦ διαφέροντος καὶ τῆς καταβαλλομένης ὑπὸ μαθητοῦ τιως προσπαθείας πρὸς ἐπιτυχίαν σκοποῦ τινος ;
5. Ποία ἡ σημασία τῆς προσοχῆς καὶ τοῦ διαφέροντος διὰ τὴν ἀπόκτησιν γνώσεων ;
6. Κατὰ τί διαφέρουν οἱ ἄνθρωποι ὡς πρὸς τὴν προσοχὴν ;
7. Πῶς δυνάμεθα ν' ἀναγνώσωμεν τάχιστα κείμενόν τι ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

1. ΑΙΣΘΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. "Εννοια τοῦ αἰσθήματος. Οἱ ἄνθρωποι καὶ πάντες οἱ ὄργανισμοὶ εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν διαρκῆ τοῦ περιβάλλοντος ἐπίδρασιν ἐρεθιζόμενοι ὑπὸ φυσικῆς ἐνεργείας (τοῦ φωτός, τῆς θερμότητος, τοῦ φύχου κλπ.). Εἰς τὰ ἐρεθίσματα αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος ἀπαντᾷ, ἀ ν τ ι δ ρ ᾶ, κατὰ διαφόρους τρόπους. Διὰ τῆς τοιαύτης ἀντιδράσεως ἐπίσุมβαίνουσιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ διάφοροι ἐ ν τ υ π ὶ σ ε ι ς, καὶ ἐκ τούτου οὗτος ἐπιτελεῖ διαφόρους ἐνεργείας, κινήσεις ἢ, ὡς λέγομεν εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἀ ν τ ι δ ρ ᾶ σ ε ι ς. Τινὲς τῶν ἀντιδράσεων τούτων, ὡς ἡ κλειῖσις τῶν βλεφάρων, ἔνεκα πτώσεως ἐπ' αὐτῶν ξένου ἀντικειμένου, ἐπιτελοῦνται ἀσυνειδήτως (ἀντανεκλαστικὴ κίνησις). "Οπου ὅμως ἀνάγκη τις ἢ πρόβλημα παρουσιάζεται, τότε αἱ ἀντιδράσεις ἐνεργοῦνται ἐνσυνειδήτως, διότι λειτουργεῖ ἡ συνείδησις, ἀφυπνιζομένου τοῦ πνεύματος καὶ στρεφομένου πρὸς γνῶσιν καὶ ἱκανοποίησιν τῆς ἀνάγκης ταύτης.

Αἱ ὡς ἄνω σχηματιζόμεναι ἐν ἡμῖν ἐντυπώσεις ἢ δὲν προσαρμόζονται εἰς τὸ ἐξ οὗ προέρχονται ἐρέθισμα, εἶναι ἀκαθόριστοι, καὶ τότε ὀνομάζονται αἰ σ θ ἤ μ α τ α, ἢ τοῦναντίον προσαρμόζονται εἰς αὐτὸ καὶ τότε λέγονται ἀ ν τ ι λ ῆ ψ ε ι ς, συνενούμεναι δ' ἐν ἡμῖν σχηματίζουσι τὰς π α ρ α σ τ ᾶ σ ε ι ς, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος κατωτέρω.

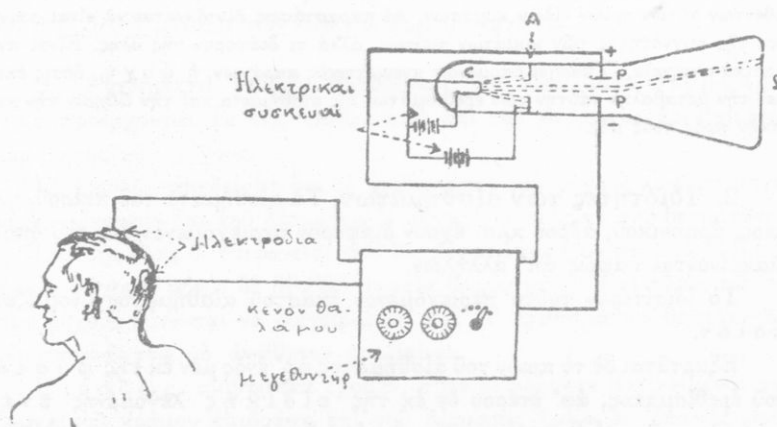
Τὰ αἷτια τὰ συντελοῦντα εἰς τὴν γένεσιν τοῦ αἰσθήματος λέγονται ἐ ρ ε θ ῖ σ μ α τ α, διακρίνονται δὲ ταῦτα εἰς ἐξωτερικά, ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου προερχόμενα, καὶ ἐσωτερικά, ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου προερχόμενα. Ἐπίσης εἰς ὁ μ ὶ λ ο γ α ἐπιδρῶντα εἰς ἐν μόνον αἰσθητήριον, ὡς τὰ ἠχητικὰ κύματα εἰς τὸ οὖς, καὶ εἰς ἐ τ ε ρ ὶ λ ο γ α ἐπιδρῶντα εἰς περισσότερα τοῦ ἐνὸς αἰσθητήρια, ὡς τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα τὸ ὁποῖον ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ, τῆς ἀφῆς κλπ.

Ἄλλὰ πῶς συντελεῖται ἡ μεταβολὴ αὕτη τῶν ἐρεθισμάτων εἰς αἰσθηματα ;

Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην, κατὰ τὸν Ἀμερικανὸν ψυχολόγον,

Morgan, επικουρούσι τὰ ἐσχάτως ἀνακαλυφθέντα ἐγκεφαλικά κύματα, τὰ ὅποια ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὰ νευρικά κέντρα τῆς φαιᾶς οὐσίας τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ· παράγονται δὲ συνεχῶς, ἀνεξαρτήτως τῶν προβαλλομένων ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν ἐρεθισμάτων.

Ἡ συνεχὴς αὕτη ρυθμικὴ ἐνέργεια παρέχει βάσιν ἢ πηγὴν ἐρεθιστικότητος, ἥ ἧποία χρησιμεύει ὡς παράγων ἐπιλογῆς τῶν ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου προερχομένων ἐρεθισμάτων.

Ἐγγραφή τῶν ρυθμικῶν κυμάτων τοῦ ἐγκεφάλου (ἠλεκτρεγκεφαλογράμματα).

Οὕτως ὁ ἐγκέφαλος δὲν εἶναι, ὡς πρότερον ἐπιστεύετο, εἶδος ἀδρανοῦς κέντρου, τὸ ὁποῖον διεγείρεται μόνον διὰ τῆς ἐπενεργείας ἐρεθίσματος τινὸς ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν προερχομένου.

Σημειώσεις. Τῶν ρυθμικῶν τούτων κυμάνσεων διακρίνομεν 3 εἶδη· α) βραδέα, β) ταχέα καὶ γ) ταχύτερα μὴ πάντοτε υπάρχοντα. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μορφήν τῶν κυμάτων τούτων ὑπάρχουν διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχεσίαν ἔχουσαι πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς προσωπικότητος ἐκάστου ἀτόμου, ἦτοι τὴν συναισθηματικὴν αὐτοῦ σταθερότητα, τὴν διαγωγὴν καὶ ἄλλα βασικά χαρακτηριστικὰ τῆς, προσωπικότητος, περὶ τῶν ὁποίων ὀμιλοῦμεν περαιτέρω. Καταστάσεις ἀνησυχίας, συναισθηματικαὶ διεγέρσεις κλπ. τείνουσιν εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς συχνότητος τοῦ ρυθμοῦ αὐτῶν, ἐπιφέρουσαι τελείαν ἐξαφάνισιν ἢ πλήρη ἀρρυθμίαν. Ὡσαύτως ἐν-
 ἡ διανοητικὴ προσπάθεια καταβιβάζει τὸν ρυθμὸν αὐτῶν, ὅπερ σημαίνει,

κατὰ τὸν Morgan, ὅτι τὰ ἐγκεφαλικά κύματα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὰς ψυχικὰς λειτουργίας.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὑποτεθῆ, ὡς τινες ἐνόμισαν, ὅτι αἱ ἐξ ἐρεθισμάτων προκαλούμεναι νευρικαὶ διεγέρσεις, ὅταν φθάνουν τὰ ἐγκεφαλικά κέντρα, συναντῶσι τὰ κύματα αὐτὰ καὶ ἐκ τῆς συναντήσεως ταύτης γίνεται κινητικὴ τις ὄθησις πρὸς τοὺς μῦς, διότι ἡ εὐκόλος αὕτη ὑπόθεσις δὲν ἐρμηνεύει μῆτε πῶς ἐμφανίζονται τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, καὶ δὴ αἱ ἀνώτεροι πνευματικαὶ λειτουργίαι, προσοχή, μνήμη, φαντασία κλπ., μῆτε πῶς συνδέονται (συνείρονται) αἱ σχηματίζόμεναι εἰκόνες (παραστάσεις) τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, μῆτε πῶς συνολικῶς ὁ ὅλος ἐγκέφαλος λειτουργεῖ, μῆτε ὅτι αἱ σχηματίζόμεναι παραστάσεις εἶναι διάφορόν τι τῆς ὕλης καὶ τῶν ἀνακαλυφθέντων αὐτῶν τριῶν εἰδῶν κυμάτων. Αἱ παραστάσεις δὲν δύναται νὰ εἶναι σπινθηρές τῆς συχνότητος τῶν κυμάτων τούτων, ἀλλὰ τὰ διάφορον τῆς ὕλης. Εἶναι πνευματικὰ στοιχεῖα. Ὑπάρχει ἐπομένως πνευματικὸς παράγων, ἡ ψυχή, ὅστις ἐπιτελεῖ τὴν μεταβολὴν ταύτην τῶν ἐρεθισμάτων εἰς αἰσθήματα καὶ τὴν ὄθησιν τὴν κινήτικὴν πρὸς τοὺς μῦς.

2. Ἰδιότητες τῶν αἰσθημάτων. Τὰ αἰσθήματα τοῦ πικροῦ, γλυκέος, ἀρμονικοῦ, ἀδροῦ κλπ. ἔχουν διάφορον περιεχόμενον διὰ τοῦ ὁποῖου διακρίνονται σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων.

Τὸ ἰδιαιτερον τοῦτο περιεχόμενον ἐκάστου αἰσθήματος ὀνομάζεται **π ο ι ὶ ν**.

Ἐξαρτᾶται δὲ τὸ ποῖον τοῦ αἰσθήματος ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐρεθίσματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς εἰδικῆς λεγομένης ἐνεργείας τῶν αἰσθητηρίων, τὴν ὁποίαν διετύπωσεν πρῶτος ὁ Müller. Κατ' αὐτὴν διάφορα ἐρεθίσματα, ὅπως π.χ. φῶς, πίεσις, ἠλεκτρικὸν ρεῦμα, ὅταν ἐπιδρῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αἰσθητηρίου, παράγουν ἀείποτε τὰ αὐτὰ κατὰ ποῖον αἰσθήματα, ἀντιστρόφως δὲ τὸ αὐτὸ ἐρέθισμα ἐπὶ διάφορα αἰσθητήρια ἐπιδρῶν παράγει αἰσθήματα διάφορα κατὰ ποῖον.

Ἄλλὰ καὶ τὰ αὐτὰ κατὰ ποῖον αἰσθήματα εἶναι πολλάκις διάφορα ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ζωηρότητος αὐτῶν. Τὸ ἀκουστικὸν π.χ. αἰσθημα τὸ παραγόμενον ἐκ τῆς πτώσεως τῶν ὑδάτων καταρράκτου εἶναι ἐντονώτερον τοῦ αἰσθήματος, τὸ ὁποῖον παράγεται ἐκ τοῦ παφλασμοῦ τῶν κυμάτων. Ὁ βαθμὸς οὗτος τῆς ζωηρότητος τοῦ αἰσθήματος καλεῖται **ἐντασις ἢ ἰσχύς** τοῦ αἰσθήματος

3. Εἶδη αἰσθημάτων. Αἱ μέχρι σήμερον γνωσταὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην αἰσθήσεις εἶναι ἔνδεκα τὸν ἀριθμὸν, αἱ κάτωθι.

Ἡ ἀφή, καλουμένη καὶ κοινὴ ἢ γενικὴ αἴσθησις, εἰς τὴν ὁποίαν

υπάγονται αἱ αἰσθήσεις τοῦ δέρματος, ἤτοι τῆς πίεσεως, θερμότητας κρᾶσις καὶ πόνου, καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ αἰσθήσεις, ἤτοι ἡ ὀργανική, ἡ τῆς κινήσεως καὶ ἡ τῆς ἰσορροπίας: Αἱ λοιπαὶ εἶναι αἱ γνωσταὶ αἰσθήσεις τῆς γεύσεως, τῆς ὀσφρήσεως, τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς ὀράσεως.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω αἰσθήσεων ἡ μὲν γεῦσις, ὕσφησις καὶ γενικὴ αἰσθήσις ἐξυπηρετοῦσι κυρίως τὴν θρέψιν καὶ αὐξήσιν καὶ τὴν τελειοποίησιν τοῦ σώματος, ἐνῶ ἡ ὄρασις καὶ ἡ ἀκοή, συνεπικουρούσης καὶ τῆς γλώσσης (τοῦ λόγου), τὰς ἀνάγκας τῆς ψυχῆς, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἐλλείπῃ καὶ ἡ μεταξὺ τῶν δύο ὁμάδων συνεργασία.

α) Αἰσθήματα γενικῆς αἰσθήσεως. Τὰ αἰσθήματα θερμότητας προέρχονται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ δέρματος ἐρεθισμάτων θερμότητος καὶ ψύχους.

Ἐξ ἐρευνῶν ἀπεδείχθη ὅτι τὸ αἰσθητήριον τοῦ ψύχους κατέχει μεγαλύτεραν ἔκτασιν ἐπὶ τοῦ δέρματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ τῆς θερμότητος.

Ἐπὶ τῆς ὅλης δ' ἐπιφανείας τοῦ δέρματος ὑπάρχουν περὶ τὰ 250.000 σημεῖα ψύχους, μόνον δὲ 30.000 σημεῖα θερμότητος. Ἐπὶ πλεόν τὰ σημεῖα ψύχους δύνανται νὰ διεγείρωνται καὶ δι' ἐρεθισμάτων θερμότητος, ἐνῶ σπανιώτατα τὸ ἀντίθετον συμβαίνει.

Πίεσις αἰσθήματα ἔχομεν, ὅταν οἰοδηποτε ἀντικείμενον τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ δέρματος ἡμῶν δι' ἐπαφῆς πρὸς αὐτό, εἶναι δηλ. αἰσθήματα πίεσεως τὰ γεννώμενα ἐν ἡμῖν διὰ τῆς δι' ἐπαφῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ δέρματος παντοίων ἀντικειμένων.

Διὰ τῆς αἰσθήσεως ταύτης μαθαίνομεν ἂν τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἶναι λεῖα ἢ τραχέα, μαλακὰ ἢ σκληρά, ὁμαλὰ ἢ ἀνώμαλα, λαμβάνομεν δὲ γνῶσιν καὶ τοῦ σχήματος αὐτῶν, τοῦ βάρους, τοῦ μεγέθους τῶν καὶ ἄλλων ἰδιοτήτων.

Καὶ τῆς αἰσθήσεως ταύτης τὰ αἰσθητήρια νεῦρα εὐρίσκονται εἰς τὸ δέρμα, προσέτι δὲ καὶ εἰς τὸν βλεννογόνον τοῦ στόματος, τὸν φάρυγγα, τὰς ρινικὰς κοιλότητας, τὸν ἀκουστικὸν πόρον καὶ ἄλλα μέρη.

Ἄλλ' ἡ πίεσις δὲν εἶναι αἰσθητὴ εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματος, εἰ μὴ μόνον εἰς ὠρισμένα χωρία, τὰ λεγόμενα ἀπτικά, εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγουσιν εἰδικὰ τῆς πίεσεως νεῦρα.

Ἡ δ' ἐντασις τῶν αἰσθημάτων πίεσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐντάσεως τῶν ἐρεθισμάτων καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς πιεζομένης ἐπιφανείας, οὕσα

ισχυροτέρα ἐπὶ μικρᾶς ἐπιφανείας, ὡς καὶ ἐκ τῆς διαφόρου αἰσθητικότητος τῆς πιεζομένης ἐπιφανείας.

Πόνο αἰσθήματα γεννῶνται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ἐρεθισμάτων ἐπὶ τοῦ δέρματος, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων. Ὁ ὀλικὸς ἀριθμὸς τῶν σημείων τοῦ πόνου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος ὑπελογίσθη εἰς 2 - 4 ἑκατμ., ἤτοι κατὰ μ.δ. εἰς 100 καθ' ἑκαστον κ. ἑκατμ.

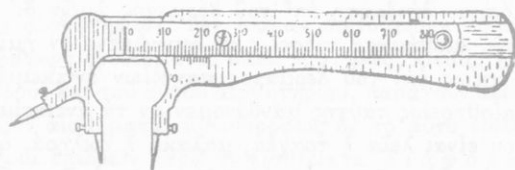
Ὅργανα τῆς αἰσθήσεως τοῦ πόνου θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Frey αἰ μεταξὺ τῶν ἐπιθηλιακῶν κυττάρων ἐλεύθεραι ἀπολήξεις τῶν νεύρων τοῦ δέρματος.

Ὁ ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων παραγόμενος πόνος εἶναι ὀξύτερος ἐπὶ παθολογικῶν καταστάσεων.

Διακρίνομεν δὲ καυστικὸν πόνον, νύσσοντα, τέμνοντα, ἀμβλύν και ἄλλα εἶδη.

Ἡ ἔντασις τοῦ πόνου εἶναι διάφορος εἰς τὰ διάφορα ἄτομα, ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς διεγερσιμότητος τῶν αἰσθητικῶν νεύρων, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐρεθιζομένων νευρικῶν ἰνῶν και ἄλλων ὄρων. Ἡ προσδοκία και ἡ προσοχὴ ἐπιτείνουν αὐτόν, ἐπίσης δὲ και ἡ διάρκεια.

Τὴν ἐπὶ τοῦ δέρματος θέσιν τῶν ἀνωτέρω σημείων (τοπικὰ ὄρια) δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν διὰ τῶν αἰσθησιόμετρων, σπουδαιότερα τῶν ὁποίων εἶναι τοῦ Frey και τοῦ Spearman.

Αἰσθησιόμετρον

Αἱ αἰσθήσεις τοῦ δέρματος εἶναι σπουδαιόταται διὰ τὸν ἄνθρωπον διότι δι' αὐτῶν λαμβάνομεν γνῶσιν διαφόρων καταστάσεων τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος, ὡς καὶ τοῦ ἐκτὸς ἡμῶν κόσμου. Συμπληροῦσι δὲ αἱ αἰσθήσεις αὗται τὰς λοιπὰς, διότι δι' αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος κατορθώνει νὰ μαθάνῃ πλείστας ιδιότητες τῶν πραγμάτων, ὧν ἀτελὴ θὰ εἶχε γνῶσιν ἄντιλαμβανόμενος αὐτὰ διὰ τῶν ἄλλων μόνον αἰσθήσεων.

Ὅργανικὰ αἰσθήματα εἶναι α) τὰ αἰσθήματα τῆς πείνης, δίψης, κυκλοφορίας, ἀναπνοῆς και ἄλλα σχέσιν ἔχοντα

μέ την συντήρησιν τοῦ σώματος καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, β) τὰ γενικῆς εὐεξίας καὶ καχεξίας τοῦ σώματος.

Τὰ αἰσθήματα ταῦτα γίνονται ἀντιληπτά οὐχὶ δι' ἰδίων αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἀλλὰ διὰ τοῦ μεταβολισμοῦ (ἀφομοιώσεως), κατασκευῆς τουτέστι χημικῶν ἐνώσεων πρὸς διατήρησιν τοῦ ὀργανισμοῦ, εἶναι δὲ σπουδαιότατα διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ζωῆς.

Κινητικὰ αἰσθήματα εἶναι τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς κάμψεως καὶ τάσεως τῶν μυῶν, τῶν τενόντων καὶ τῶν ἀρθρώσεων, ἡ ὅποια ἀκολουθεῖ εἰς τὴν κίνησιν τοῦ ὅλου σώματος (βάδισμα) ἢ μερῶν αὐτοῦ (κινήσεις τῶν βλεφάρων καὶ βολβῶν τῶν ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν, τῶν σιαγόνων κατὰ τὴν μάσησιν, τῶν δακτύλων κατὰ τὴν σύλληψιν ἀντικειμένων κλπ.).

Τῶν αἰσθημάτων τούτων λαμβάνομεν γνῶσιν διὰ τῶν αἰσθητικῶν νεύρων, τὰ ὅποια ἀπολήγουσιν εἰς τοὺς τένοντας καὶ τὰς ἀρθρώσεις, βοηθούτων καὶ τῶν αἰσθητηρίων τῆς πίεσεως.

Εἶναι δὲ ἡ σπουδαιότης καὶ τῆς αἰσθήσεως ταύτης μεγάλη, διότι δι' αὐτῆς, βοηθούσης καὶ τῆς ἀφῆς, ἀντιλαμβάνομεθα τῆς θέσεως καὶ τῆς κινήσεως τῶν μελῶν τοῦ σώματος, δυνάμεθα δὲ νὰ τοποθετῶμεν καταλλήλως διάφορα ἀντικείμενα εἰς τὴν θέσιν των, νὰ χρησιμοποιῶμεν μετὰ δεξιότητος τὴν χεῖρα ἢ νὰ χειριζώμεθα ὄργανα ἀπαιτοῦντα λεπτὰς κινήσεις τῶν δακτύλων κ.ἄ. Διὸ ἐκ τῆς ἀρτίας λειτουργίας τῆς αἰσθήσεως ταύτης ἐξαρτᾶται ἡ δεξιότης περὶ τὴν ἰχνογραφίαν, χαρακτηρισκὴν, πλαστικὴν, ὡς καὶ τὴν κατασκευὴν λεπτῶν κοσμημάτων κλπ., πρᾶγμα τὸ ὅποῖον πρέπει νὰ λαμβάνεται σοβαρῶς ὑπ' ὄψει, προκειμένου ν' ἀκολουθήσῃ τις ἀνάλογον ἐπάγγελμα.

Εἰς τοὺς τυφλοὺς, ἀκόμη καὶ τοὺς ἐκ γενετῆς, ἡ αἰσθησις αὕτη εἶναι λίαν ἀνεπτυγμένη.

Τῶν αἰσθημάτων τῆς ἰσορροπίας ὄργανον εἶναι τὰ λιθοφόρα κυστίδια καὶ οἱ τρεῖς ἡμικύκλιοι σωλῆνες τοῦ ἐσωτάτου ὠτός, κείμενοι ἄνωθεν τῆς αἰθούσης καὶ ἐπὶ τριῶν καθέτων πρὸς ἄλληλα ἐπιπέδων διατεταγμένων κατὰ τὰς τρεῖς διαστάσεις τοῦ χώρου (ὕψος, πλάτος, μῆκος). Περιέχουν δ' οἱ ἡμικύκλιοι σωλῆνες ὑγρόν τι, τὸν ἐνδολεφόν, ὅπερ κινούμενον κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἐπιπέδου, πρὸς τὸ ὅποῖον γίνεται ἡ κίνησις ἐρεθίζει αἰσθητικὰ τινα τριχωτὰ κύτταρα ταῦτα μεταδίδουσι τὸν ἐρεθισμόν εἰς τὰ νεῦρα τῶν ἡμικυκλίων σωλῆνων, ἐκεῖνα δ' ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν προμήκη μυελὸν καὶ τὴν παρεγκεφαλίδα, οὕτω δὲ παράγεται τὸ αἶσθημα τῆς ἰσορροπίας.

Γεννᾶται δὲ τὸ αἶσθημα τοῦτο οὐχὶ ἐκ τῆς κινήσεως καθ' ἑαυτὴν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀποτόμου μεταβολῆς τοῦ ρυθμοῦ τῆς κινήσεως ἢ τῆς διακοπῆς αὐτῆς.

Ἀφαιρέσεις τῶν ἡμικυκλίων σωλήνων, ὡς πειραματικῶς ἐπὶ περιστερῶν, ἰχθύων καὶ βατράχων παρετηρήθη, ἐπιφέρει διατάραξιν τῆς ἰσορροπίας καὶ εὐκίνησιος.

Ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ἡ μεγίστη σπουδαιότης τῆς αἰσθήσεως.

β) Γευστικά αἰσθήματα. Ταῦτα γεννῶνται ἐξ ἐρεθισμάτων προερχομένων ἐκ διαλυτῶν διὰ τοῦ σιέλου οὐσιῶν ἢ χυμῶν, σπουδαιότεραι τῶν ὁποίων εἶναι τὸ γ λ υ κ ὕ, τὸ ἄ λ μ υ ρ ὀ ν, τὸ π ι κ ρ ὀ ν καὶ τὸ ὀ ξ ὕ.

Αἰσθητήριον τῆς γεύσεως εἶναι ἡ γ λ ὤ σ α, ἡ ὑ π ε ρ ῶ α καὶ ἄλλα μέρη τοῦ στόματος.

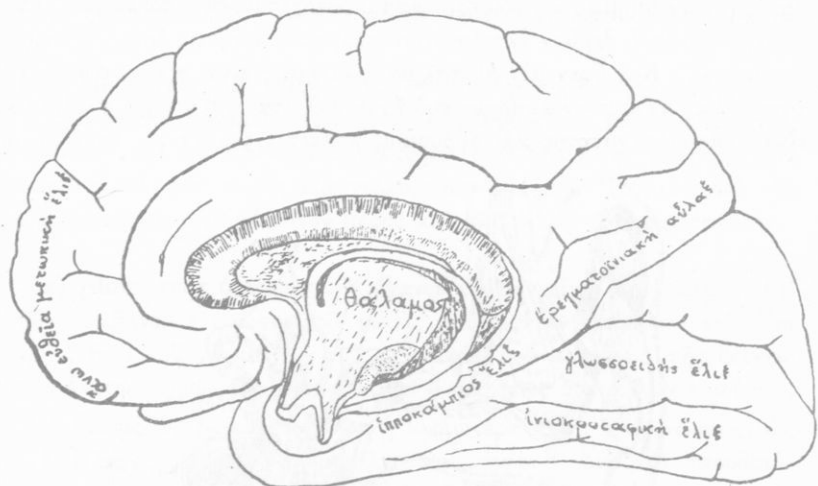
Αἱ ἀπολήξεις τοῦ γευστικοῦ νεύρου, δι' οὗ μεταβιβάζονται αἱ τελούμεναι χημικαὶ ἐπεξεργασίαι ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν χυμῶν, εἰσδύουσι ἐντὸς ὠοειδῶν σωματίων, τῶν γ ε υ σ τ ι κ ῶ ν κ α λ ὕ κ ω ν, εὐρισκομένων ἐπὶ τῶν θηλῶν τῆς γλώσσης. Ἐξ αὐτῶν δὲ τὸ ἐρέθισμα μεταβιβάζεται εἰς τὸ γλωσσικὸν κέντρον, τὸ ὁποῖον πιστεύεται ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὴν ἱποκάμπειον ἕλιχα καὶ οὕτω γεννᾶται τὸ γευστικὸν αἶσθημα.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ αἰσθήματος τῆς γεύσεως, τὸ ὁποῖον ὡς καὶ ἡ ἀφή εἶναι τὸ πλέον βασικὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον, εἶναι ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως σημαντικωτάτη, διότι βοηθεῖ εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ εὐχαρίστου καὶ τοῦ δυσαρέστου περὶ τὰς τροφάς, ὥστε νὰ δύναται τις τὰς μὲν νὰ ἀποφεύγῃ, τὰς δὲ νὰ ἐπιδιώκῃ.

Ἐπάρχουσι δὲ μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὸ γευστικὸν αἶσθημα προερχόμεναι ἐκ διαφόρων λόγων. Γενικῶς ὅμως πάντες οἱ ἄνθρωποι, πλην παθολογικῶν καταστάσεων καὶ τινων πνευματικῶς καθυστερημένων ἀτόμων, ἔχουσιν εἰς ἐπαρκῆ βαθμὸν ἀνεπτυγμένον τὸ αἶσθημα τοῦτο.

γ) Αἰσθήματα ὀσφρήσεως. Ταῦτα προέρχονται ἐξ ἐρεθισμάτων ἐπιφερομένων ἐπὶ τῆς ὀσφρητικῆς χώρας τοῦ βλεννογόνου ὕμενος, τῆς ρινὸς εὐρισκομένου παρὰ τὴν ρινικὴν κόγχην. Ἴνα δὲ ὀσμηρὰ τις οὐσία γίνῃ αἰσθητὴ διὰ τῆς ὀσφρήσεως, δεόν αὕτη νὰ ἔξαερώνηται, ἵνα οὕτως αἱ ἐξ αὐτῆς πτητικαὶ οὐσίαι ἐρεθίζωσι τὸ ὀσφρητικὸν νεῦρον. Ἡ ὀσφρησις καὶ ἡ γεῦσις συνδέονται στενῶτατα τόσον, ὥστε πλεῖστα αἰσθήματα

ἀποδιδόμενα εἰς τὴν γεῦσιν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὄσφρησιν. Οὕτω μουρου-
νέλαιον καταπινόμενον, ἐὰν κλείσωμεν τοὺς ῥάθυνας διὰ τῶν δακτύλων,
φαίνεται ὡς κοινὸν ἔλαιον. Ἔνεκα τούτου δὲ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα χάνουσι
τὴν ὄσφρησιν, χάνουσι καὶ τὴν αἴσθησιν τῆς γεύσεως.

Ἔσω ἐπιφάνεια τοῦ δεξιοῦ ἡμισφαιρίου τοῦ ἐγκεφάλου.

Ὁ ἄνθρωπος ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ζῷα εἶναι κατώτερος πολλῶν ἐξ αὐτῶν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν αἴσθησιν τῆς ὄσφρησεως, διότι μόνον ἀναπνέων ὄσφραίνεται ὁ ἄνθρωπος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει εἰς τὰ ζῷα.

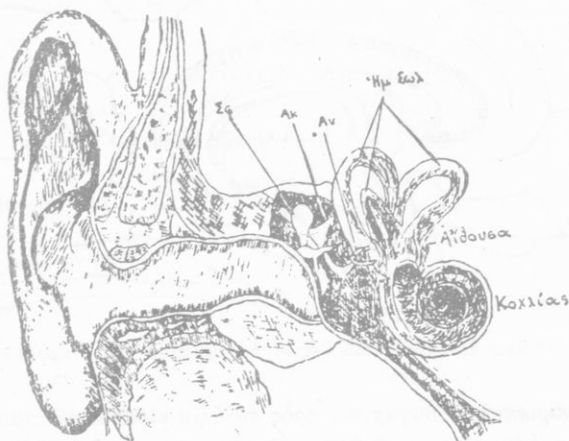
Γεννῶνται δὲ τὰ αἰσθήματα τῆς ὄσφρησεως ὄχι μόνον ἐξ ἀμέσου ἐπαφῆς ἀλλὰ καὶ μακρόθεν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἄριστοτέλης¹.

Διὰ τῆς ὄσφρησεως ἐλέγχομεν τὸν εἰσπνεόμενον ἀέρα καὶ τὰς λαμβανομένας τροφάς, διὰ τοῦτο αὕτη, ὡς καὶ ἡ γεῦσις, εἶναι σπουδαιότατη ὄχι μόνον διὰ τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν περιφρούρησιν τῆς ζωῆς

δ) Αἰσθήματα ἀκοῆς. Τῶν αἰσθημάτων ἀκοῆς αἰσθητήριον εἶναι τὸ οὖς. Τοῦτο διακρίνεται εἰς τὸ ἔξω οὖς, χρησιμεῖον εἰς τὴν

1. Ἄριστοτέλους: Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν 444ε. «Καὶ ἰχθύες καὶ τῶν ἐντόμων γένος πᾶν ἀκριβῶς καὶ πόρρωθεν αἰσθάνεται διὰ τὸ θρεπτικὸν εἶδος τῆς ὁσμῆς, ἀπέχοντα πολὺ τῆς οἰκίας τροφῆς».

πρόσληψιν τῶν ἤχων, εἰς τὸ μέσον οὖς, χρησιμεῖον εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν ἤχων, καὶ εἰς τὸ ἔσω οὖς, ὅπερ συνιστάμενον ἐκ τῆς αἰθούσης, τοῦ κοχλίου καὶ τῶν ἡμικυκλίων σωλήνων συντελεῖ εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἤχου. Εἶναι δὲ ὁ ἤχος τὸ ὁμόλογον αἰσθημα τῆς ἀκοῆς, ὅπερ προέρχεται ἐκ σωμάτων στερεῶν, ὑγρῶν ἢ ἀερίων ἐκτελούντων παλμικὰς κινήσεις ἴσης ἢ ἀνίσου ταχύτητος. Καὶ ὅταν μὲν αἱ παλμικαὶ κινήσεις εἶναι περιδικαί, τότε καὶ τὸ γενόμενον αἰσθημα τοῦ ἤχου καλεῖται φθόγγος· ὅταν δὲ εἶναι ἀνίσου ταχύτητος καὶ ἄρρυθμοι, καλεῖται ψόφος. Τοιοῦτοι δὲ

Τὸ ἀνθρώπινον οὖς.

ψόφοι εἶναι οἱ κρότοι, οἱ γδοῦποι, οἱ θόρυβοι, οἱ βόμβοι κλπ.

Εἰς ἕκαστον φθόγγον διακρίνομεν ὕψος, ἔντασιν ἢ ἰσχὺν καὶ ποιὸν ἢ χροιάν.

Ἐξαρτᾶται δὲ τὸ μὲν ὕψος τοῦ φθόγγου ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παλμικῶν κινήσεων κατὰ 1'', ἡ ἔντασις ἐκ τοῦ πλάτους τῶν παλμικῶν κινήσεων, προερχομένου ἐκ τῆς δυνάμεως, μεθ' ἧς πλήττεται τὸ δονούμενον σῶμα, ἡ δὲ χροιά ἐκ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς δονήσεως. Ἡ διαφορὰ τῆς μορφῆς τῆς δονήσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς συνθέσεως τῶν φθόγγων, ἧτις εἶναι διάφορος εἰς τὰ διάφορα ὄργανα.

Ἡ ἰκανότης πρὸς ἐντοπισμὸν τοῦ ἤχου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς σχετικῆς

ἐντάσεως μετὰ τῆς ὁποίας τὸ ἐρέθισμα πλήττει ἀμφοτέρα τὰ ὄτα. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὅταν θέλῃ νὰ προσανατολισθῆ πρὸς ἤχον τινα, στρέφει τὴν κεφαλὴν δεξιὰ, ἀριστερά, ἔμπροσθεν καὶ ὀπισθεν, ὥστε ὁ ἤχος νὰ πλήττῃ μὲ τὴν αὐτὴν σχετικῶς ἔντασιν ἀμφοτέρα τὰ ὄτα.

Τὸ αἰσθητήριον τῆς ἀκοῆς εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὴν ζωὴν, διότι, δι' αὐτοῦ ἀντιλαμβανόμεθα τῶν ἤχων, τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ποιοῦ αὐτῶν, ἀπολαύομεν τὴν μουσικὴν καὶ ἀποκτῶμεν συνείδησιν τῆς γλώσσης τῶν ἄλλων καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐξαγγελλομένων σκέψεων. Προσέτι διὰ τῆς ἀκοῆς ἐπιτελεῖται τὸ μέγιστον μέρος καὶ τῆς ἐν τῷ σχολείῳ ἐργασίας.

ε) Αἰσθήματα ὁράσεως. Ὁργανον τούτων εἶναι ὁ ὀφθαλμός. Δι' αὐτῶν λαμβάνομεν γνῶσιν τοῦ φωτός καὶ τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἕξω κόσμου, ἦτοι τοῦ χρώματος, τοῦ σχήματος, τοῦ μεγέθους, τῆς θέσεως αὐτῶν ἐν τῷ χώρῳ, τῆς ἐκτάσεως, τῆς κινήσεως καὶ ἄλλων τοιούτων.

Ἡ ὄρασις ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἡ κυριώτερα πηγὴ τῆς γνώσεως, ὡς καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καθώρισαν¹. Διὰ τὴν σπουδαιότητά των δὲ ταύτην οἱ ὀφθαλμοὶ δεόν νὰ κρατῶνται εἰς ὑγιεινὴν κατάστασιν, λαμβανομένης προνοίας διὰ τὴν ὀρθὴν στάσιν τοῦ σώματος, τὸν κατάλληλον φωτισμὸν κατὰ τὴν ἐργασίαν, ἐν γένει δὲ τὴν ἀποφυγὴν κοπώσεως των.

Τὰ αἰσθήματα τῆς ὁράσεως ἢ ὀπτικά αἰσθήματα προκαλοῦνται, κατὰ τὴν ἄρχουσαν ἐν τῇ φυσικῇ θεωρίᾳ, δι' ἠλεκτρικῶν ἐνεργειῶν προερχομένων ἐξ ἐλαχίστων ἠλεκτρομαγνητικῶν ἀτόμων, τῶν ἡ λ ε κ τ ρ ι ὀ ν τ ω ν, τὰ ὁποῖα κινοῦνται μετὰ μεγίστης ταχύτητος εἰς τὰ καιόμενα καὶ φωτεινὰ σώματα (ἥλιον, πῦρ, τεχνητὸν φῶς) καὶ προκαλοῦσιν οὕτως ἠλεκτρικὰ κύματα, ἅτινα διαδίδονται μετὰ καταπληκτικῶς μεγάλης ταχύτητος εἰς τὸν χώρον καὶ παράγουσιν τὰς ἀκτῖνας τοῦ φωτός.

Τὰ ἠλεκτρικὰ ταῦτα κύματα εἰσερχόμενα εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἡμῶν

1. Πλάτωνος· Τίμαιος 47α: «ὄψις κατὰ τὸν ἐμὸν λόγον αἰτία τῆς μεγίστης ὠφελείας γέγονεν ἡμῖν, ὅτι τῶν νῦν λόγων περὶ τοῦ παντός λεγομένων οὐδεὶς ἂν ποτε ἐρρήθη μῆτε ἄστρα μῆτε ἥλιον μῆτε οὐρανὸν ἰδόντων».

¹Αριστοτέλους· Μετὰ τὰ φυσικὰ 980α: «Πάντες οἱ ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει· σημεῖον δέ, ἡ τῶν αἰσθήσεων ἀγάπησις καὶ γὰρ χωρὶς τῆς χρείας ἀγαπῶνται δι' ἑαυτὰς καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἢ διὰ τῶν ὀμμάτων».

διέρχονται διὰ τοῦ βολβοῦ αὐτοῦ κατὰ νόμους ὠρισμένους, προσπίπτουσιν ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ βολβοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος καὶ δὴ εἰς τὴν κεντρικὴν ζώνην αὐτοῦ, τὴν ὠχρὰν κηλῖδα, ὅπου αἱ ἀπολήξεις τοῦ ὀπτικῆς νεύρου, τὸ ὁποῖον διεγείρομενον μεταφέρει τὰ ἐρεθίσματα εἰς τὸ ἐν τῇ ἰνιακῇ χώρᾳ τοῦ ἐγκεφάλου ὀπτικὸν κέντρον καὶ οὕτω γεννᾶται τὸ ὀπτικὸν αἶσθημα.

Εἶδη ὀπτικῶν αἰσθημάτων. Ὑπάρχουν, ὡς γνωστόν, δύο συστήματα ὀπτικῶν αἰσθημάτων, τοῦ ἄχρου καὶ τῶν χρωμάτων. Εἶδη τοῦ ἄχρου εἶναι τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, ὡς καὶ αἱ μεταξὺ αὐτῶν διαβαθμίσεις τοῦ φαιοῦ.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ λευκοῦ φωτὸς παράγονται ἐξ ἄλλου τὰ γνωστὰ 7 χρώματα τοῦ φάσματος, ἦτοι τὸ ἐρυθρὸν, χρυσοειδέες, κίτρινον, πράσινον, κυανοῦν, βαθὺ κυανοῦν, ἰώδες.

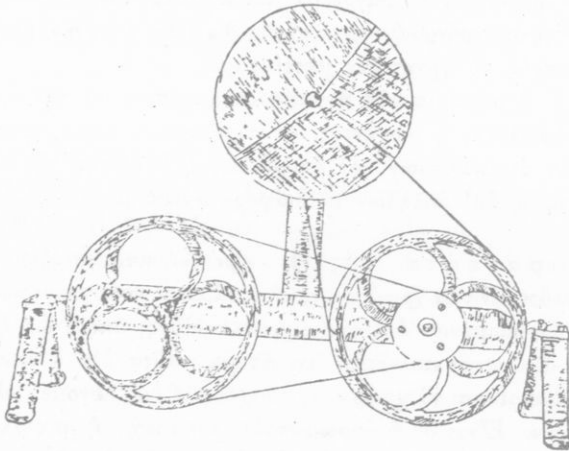
Ὁφείλεται δὲ ἡ αἴσθησις τοῦ ἄχρου καὶ τῶν χρωμάτων εἰς τῆς ἐν τῷ ἀμφιβληστροειδῇ ὑπαρξίν τριῶν διαφόρων ὀπτικῶν οὐσιῶν, ὧν ἡ μὲν μία συντελεῖ εἰς τὴν αἴσθησιν τοῦ μέλανος — λευκοῦ, ἡ δὲ τοῦ ἐρυθροῦ — πρασίνοῦ, καὶ ἡ ἄλλη τοῦ κίτρινου — κυανοῦ.

Τὰ τέσσαρα χρώματα, ἦτοι τὸ ἐρυθρὸν, τὸ πράσινον, τὸ κίτρινον, τὸ κυανοῦν, θεωροῦνται θεμελιώδη, διότι τὰ λοιπὰ εἶναι μίξεις καὶ ἀποχρώσεις αὐτῶν, π.χ. ἐκ τῆς μίξεως τοῦ ἐρυθροῦ καὶ τοῦ κυανοῦ προέρχονται τὸ ἰώδες, τοῦ ἐρυθροῦ καὶ κίτρινου τὸ χρυσοειδέες κ.ο.κ. Ἐὰν ὅμως ἀναμειξώμεν κίτρινον καὶ κυανοῦν ἢ ἐρυθρὸν καὶ πράσινον κατ' ἴσην ἀναλογίαν, ταῦτα ἐξουδετεροῦνται δίδοντα τὸ λευκὸν χρῶμα, διὰ τοῦτο δὲ καὶ καλοῦνται ταῦτα συμπληρωματικά.

Ἡ μίξις τῶν χρωμάτων, σπουδῆς χάριν, γίνεται διὰ διαφόρων μεθόδων, ἀπλουστέρα τῶν ὁποίων εἶναι ἡ τῶν ἐγχρωμῶν δίσκων τοῦ Maxwell ταχέως περιστρεφομένων ἐπὶ χειροκινήτων ἢ ἠλεκτροκινήτων περιστροφῶν, ὡς ἐκ τῶν μαθημάτων τῆς φυσικῆς εἶναι γνωστόν.

Ἰδιότητες τῶν χρωμάτων. Αἱ ιδιότητες τῶν χρωμάτων εἶναι τρεῖς, τὸ ποιοὶν ἢ ὁτόνος διὰ τοῦ ὁποίου ἕκαστον χρῶμα διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ τοῦ ἄλλου, ἡ λαμπρότης, ἦτοι ὁ βαθμὸς τῆς ζωηρότητος ἐκάστου χρώματος, καὶ ἡ πυκνότης, ἦτοι ὁ βαθμὸς τῆς καθαρότητος αὐτῶν.

Ἀντίθεσις καὶ μετεϊκάσματα. Ἐὰν ἐπ' ἐλάχιστον χρόνον ἀτενίσωμεν τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν δύσιν αὐτοῦ, στρέψωμεν δ' ἐν συνεχείᾳ τοὺς ὀφθαλμούς μας ἐπὶ λευκῆς ἢ φαιῆς ἐπιφανείας, θὰ ἴδωμεν σχηματιζομένους ἐρυθροὺς δίσκους.

Δίσκος Maxwell.

Τοῦτο συμβαίνει, διότι τὸ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐρεθίσματος παραχθὲν αἶσθημα δὲν ἐξαφανίζεται μετὰ τὴν παῦσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ παραμένει ἐπ' ὀλίγον ἀκόμη χρόνον. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, προκειμένου περὶ φωτεινῶν ἢ ἐγχρωμῶν ἀντικειμένων, ὡς εἰς τὸ παράδειγμα, λέγεται μετεϊκασμα.

Καὶ ἐὰν μὲν τὸ μετεϊκασμα εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ φωτεινὸν ἢ ἐγχρωμον ἀντικείμενον, καλεῖται θετικόν, ἐὰν δὲ ἔχη τὸ συμπληρωματικὸν αὐτοῦ χρῶμα, καλεῖται ἀρνητικόν. Τὰ ἀρνητικὰ μετεϊκάσματα γεννῶνται, ὅταν τὸ ἐρέθισμα ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ περισσότερον χρόνον (15'' - 30'') ἢ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν θετικῶν.

Συγγενὲς πρὸς τὸ μετεϊκασμα εἶναι καὶ τὸ φαινόμενον τῆς ἀντιθέσεως.

Ἄν τις π.χ. παρατηρήσῃ τετράγωνον χρώματος πρασίνου, τοποθετημένον ἐπὶ φαιῆς ἐπιφανείας, θὰ ἴδῃ περὶ τὸ τετράγωνον ἐρυθρωπὸν πλαίσιον· ἂν τὸ τετράγωνον εἶναι κυανοῦ χρώματος, θὰ σχηματισθῇ

πέριξ αὐτοῦ κίτρινον πλαίσιον κ.ο.κ., τὸ φαινόμενον τοῦτο, καθ' ὃ τὰ διάφορα χρώματα ἔχουν τὴν τάσιν νὰ προκαλοῦν πέριξ αὐτῶν τὰ συμπληρωματικὰ αὐτῶν χρώματα, καλεῖται σὺ γ χ ρ ο ν ο ς ἀντίθεσις. Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς ἐρμηνεύεται καὶ τὸ γεγονός, ὅτι χρώματατιθέμενα πλησίον ἄλλων φαίνονται φωτεινότερα καὶ ἀντιστρόφως.

Πλὴν τῆς συγχρόνου ἔχομεν καὶ τὴν δ ι α δ ο χ ι κ ῆ ν ἀντίθεσιν, ἣτις ταυτίζεται πρὸς τὸ ἀρνητικὸν μετείκασμα.

Εἶναι δ' ἡ σημασία τῆς ἀντιθέσεως μεγίστη διὰ τὴν ὄρασιν, διότι εἰς αὐτὴν ὀφείλεται ἡ σαφήνεια, μὲ τὴν ὁποίαν διαγράφεται τὸ περίγραμμα τῶν ἀντικειμένων καὶ ἐπομένως, ἡ ἰκανότης τῆς ὁράσεως νὰ διακρίνη σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων τὰ διάφορα ἀντικείμενα.

Ἄ χ ρ ω μ α τ ο ψ ῖ α. Τινὲς τῶν ἀνθρώπων παρουσιάζουν ἀνωμαλίαν ὡς πρὸς τὴν ὄρασιν τῶν χρωμάτων, μὴ δυνάμενοι νὰ συγκεντρώσωσι τὰ εἰδωλα τῶν ἀντικειμένων ἐπὶ τῆς ὠχρᾶς κηλίδος, ὅπου, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ ἀκριβὴς ὄρασις συντελεῖται. Τὰ ἄτομα ταῦτα δὲν δύνανται, ὡς ἐκ τούτου, νὰ διακρίνωσι τὰ χρώματα, πάσχουσι δ', ὡς λέγομεν, ἀπὸ ἄ χ ρ ω μ α τ ο ψ ῖ α ν. Εἶναι δὲ ἡ ἀχρωματοψία ὀ λ ι κ ῆ ἢ μ ε ρ ι κ ῆ.

Καὶ ἐξ ὀλικῆς μὲν ἀχρωματοψίας πάσχουσι οἱ οὐδὲν χρῶμα ἀντιλαμβανόμενοι, ἐκ μερικῆς δὲ οἱ ἀδυνατοῦντες ν' ἀντιληφθοῦν ὀρισμένα μόνον χρώματα. Εἶναι δὲ ἡ μερικὴ ἀχρωματοψία 3 εἰδῶν:

α) ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν δύναται τις ν' ἀντιληφθῆ ἀκριβῶς τὸ ἐρυθρὸν (ἀχρωματοψία ἐρυθροῦ) ἢ τὸ πράσινον (ἀχρωματοψία τοῦ πρασίνου),

β) ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν πλήρως τις ἀδυνατεῖ νὰ διακρίνη τὸ ἐρυθρὸν, τὸ πράσινον ἢ καὶ τὸ ἰώδες ἐνίοτε. Ἡ μερικὴ αὕτη ἀχρωματοψία εἶναι γνωστὴ ὡς δ α λ τ ω ν ι σ μ ό ς, ἀπὸ τοῦ φυσιοδίφου Dalton, ὅστις πάσχων ἀπὸ ἀχρωματοψίαν τοῦ ἐρυθροῦ περιέγραψεν αὐτὴν σαφῶς,

γ) ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐλλείπει ἐντελῶς ἡ αἰσθησις τοῦ κίτρινου ἢ κυανοῦ. Ἡ μερικὴ αὕτη ἀχρωματοψία εἶναι σπανιωτέρα.

Τὴν ἀχρωματοψίαν ἐλέγχομεν διὰ πολλῶν μεθόδων, κυρίως ὁμοῦς διὰ τῆς μεθόδου τοῦ Nagel. Κατ' αὐτὴν δίδονται εἰς τοὺς ἐξεταζομένους πίνακες φέροντες ἐν κύκλῳ στίγματα ἐγχρωμα, ἐρυθρά, πράσινα, κίτρινα, φαιά, ζητεῖται δὲ παρ' αὐτῶν νὰ δεῖξουν ποῖοι ἐκ τῶν κύκλων ἔχουν στίγματα πράσινα, ποῖοι ἐρυθρά κ.ο.κ.

Ὁ ἔλεγχος τῆς ἀχρωματοψίας ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὸν

βίον τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι δ' ἀπαραίτητος, προκειμένου ἰδίως νὰ κατευθύνῃ τις νέους εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ μέλλοντος ἐπαγγέλματός των, διότι ἄτομα πάσχοντα ἀπὸ ἀχρωματοψίαν ὀλικὴν ἢ μερικὴν τοῦ πρασίνου ἢ ἐρυθροῦ ἰδιαίτερώς δὲν δύνανται ν' ἀκολουθήσουν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ὀδηγοῦ αὐτοκινήτου ἢ σιδηροδρόμου, κυβερνήτου πλοίου κ.τ.θ.

2 ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ

“Ὅταν εὐρισκόμενος εἰς τὴν ἐξοχὴν ἀκούω θόρυβον, χωρὶς νὰ διακρίνω πότεν οὗτος προέρχεται, ἔχω ἀπλῶς μόνον αἰσθήματα ἀκουστικά, δηλ. στοιχεῖα οὐχὶ βεβαίως μεμονωμένα ἀλλὰ μετ' ἄλλων συνδεδευσμένα, ἀκαθόριστα ὅμως εἰς ἐμὲ μέχρι τῆς στιγμῆς. “Ὅταν ὅμως μετ' ὀλίγον αἰσθάνωμαι τὸν θόρυβον νὰ πλησιάζῃ ὁλονὲν περισσότερον πρὸς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκομαι, ἀκούω δὲ τροχοὺς κινουμένους ἐπὶ σιδηροτροχιῶν, στρεφόμενος δὲ βλέπω καπνὸν ἐρχόμενον ἐκ τῆς κατευθύνσεως ὅθεν ἀκούεται ὁ θόρυβος καὶ ἀναγνωρίζω μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἀμαξοστοιχία τις διέρχεται ἐκ τοῦ σημείου ἐκείνου, ἔχω ἀ ν τ ἰ λ η ψ ι ν, λειτουργίαν δηλ. τοῦ νοῦ, καθ' ἣν οὐχὶ μόνον δέχομαι ἀπλῶς ἐντυπώσεις, ἀλλ' ἀναγνωρίζω καὶ ἐρμηνεύω αὐτάς ἐπὶ τῇ βάσει προτέρας πείρας.

“Ὅθεν ἀντίληψις εἶναι *προσαρμογὴ εἰς τὸν κόσμον τῶν γνώσεών μου ὁμάδος αἰσθημάτων καὶ ἐρμηνεῖα αὐτῶν ἀναλόγως πρὸς τὴν ὅλην ψυχὸν* θεσίν μου¹ ἢ γενικώτερον ἄμεσος γνῶσις τοῦ περιβάλλοντος ἡμᾶς κόσμου τῇ *συνεργασίᾳ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων.*

Πολλάκις ὄχι μόνον αἱ γνώσεις καὶ ἡ ψυχὸν θεσις ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐγγὺς περιβάλλον συντελεῖ εἰς τὴν ἀντίληψιν ἀντικειμένου ἢ φαινομένου τινός. “Ὅταν π.χ. ἐπισκεπτώμεθα διὰ πρώτην φοράν πόλιν τιὰ ἢ χώραν, εὐρισκώμεθα δὲ πρὸ ἀντικειμένων ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ἀντιλαμβανόμεθα τὰ περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν τῇ βοθηείᾳ τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος εἰς τὸ ὅποιον εὐρίσκονται.

1. Αἰσθημα καὶ ἀντίληψις. Συγκρίνοντες τὸ αἰσθημα πρὸς τὴν

1. “Ἐν ἀντικείμενον ἢ φαινόμενον π.χ. καταρράκτης ἢ τοπίον, ἄροτρον χρησιμοποιούμενον ὑπὸ γεωργοῦ, δι' ἕνα ποιητὴν εἶναι ἀφορμὴ ποιήματος, δι' ἕνα ζωγράφον εἰκόνας, δι' ἕνα φυσικὸν δύναιμι παραγωγῆς ἔργου, δι' ἕνα ἀπλοῦν θεατὴν ἀφορμὴ ποικίλων σκέψεων καὶ παραστάσεων κ.λ.π.

ἀντίληψιν παρατηροῦμεν ὅτι τὸ αἶσθημα εἶναι ἡ π ρ ὶ τ ῆ συνειδητὴ ἀπάντησις εἰς ἐρεθισμά τι, ἐνῶ ἡ ἀντίληψις δ ε υ τ ἔ ρ α ἀπάντησις ἀχολουθοῦσα εἰς τὸ αἶσθημα καὶ συμπληροῦσα τὴν ἐκ τῆς πρώτης ἀπαντήσεως σχηματισθεῖσαν ἐν ἡμῖν εἰκόνα.

Αἱ ἀντιλήψεις ἐξ ἄλλου περιλαμβάνουσιν ὁμάδα αἰσθημάτων, διότι δὲν ἔχομεν ἀπλῶς ἀντίληψιν χρώματος ἢ φωτός κλπ., ἀλλὰ ἀντικείμενα φωτεινὰ ἢ ἐγχρώμα, φαινόμενα διεγείροντα περισσότερον τοῦ ἑνὸς αἰσθητήρια, ὡς ἡ θέα τῆς πτώσεως τῶν ὑδάτων τοῦ καταρράκτου, πρωϊνὸς περίπατος εἰς τὸ δάσος κ.τ.θ.

Εἶναι δηλ. ἡ ἀντίληψις α) σύνθετον προῖον πολλῶν αἰσθημάτων καὶ παραστάσεων, ἐνῶ τὸ αἶσθημα εἶναι ἀπλοῦν γεγονός, β) ἡ ἀντίληψις ὡς συνθετωτέρα πνευματικὴ λειτουργία δὲν ἐμφανίζεται εἰς τὸν ἄνθρωπον εὐθὺς ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του, ὡς συμβαίνει μὲ τὸ αἶσθημα, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ διὰ τῆς προσκτωμένης πείρας.

Τοῦτο δύναται τις ν' ἀντιληφθῆ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ νηπίου, τὸ ὅποῖον μόνον μεθ' ὀλοκλήρους ἐβδομάδας ἀντιλαμβάνεται τῶν πραγμάτων παρὰ τὰ ἄπειρα ἐρεθίσματα καὶ αἰσθήματα, τὰ ὅποια εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔχει.

2. Εἶδη ἀντιλήψεων. Ἀντιλήψεων ἔχομεν δύο εἶδη α) τὰς ἐξ ἔσω τερικὰς ἢ κατ' αἶσθησιν ἀντιλήψεις, τῶν ἐξωτερικῶν τουτέστιν ἀντικειμένων, τραπέζης, αὐτοκινήτου, τοποθεσίας κλπ., αἵτινες πάλιν διακρίνονται εἰς ὀπτικάς, ἀπτικάς κλπ. ἀναλόγως τοῦ αἰσθητηρίου ἐξ οὗ προέρχονται, β) τὴν ἐσωτερικὴν ἢ τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰ ἐν ἡμῖν ψυχικὰ φαινόμενα, ἧτοι χαρᾶς, λύπης, θυμοῦ, διαταραχῆς ἢ ἡρεμίας ἐσωτερικῆς κλπ.

3. Ἀντίληψις καὶ συνθετικὴ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων, ἰδίᾳ δ' ἐκ τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἐννοίας τῆς ἀντιλήψεως ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ παρόντος κεφαλαίου, καθίσταται φανερόν ὅτι ἡ ἀντίληψις δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ σύνολον τῶν ἐπὶ μέρους αἰσθημάτων, ὡς ἡ ψυχολογία τῶν στοιχείων ἄλλοτε ἐδίδασκε, ἀλλ' εἶναι προῖον συνθετικῆς ἐπενεργείας πολλῶν παραγόντων, τ.ε. κατ' αἶσθησιν ἀντιλήψεων, προηγουμένης πείρας καὶ ἰδιαίτερας ψυχοσυνθέσεως ἐκάστου ἀτόμου.

Τοῦτο πειραματικῶς δύναται ν' ἀποδειχθῆ διὰ παροχῆς τοῦ αὐτοῦ

ἐρεθίσματος, π.χ. εικόνων τῶν 4 ἐποχῶν τοῦ ἔτους, εἰς πρόσωπα διαφόρου μορφώσεως, φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ ψυχοσυνθέσεως συνοδευομένου ὑπὸ τῆς ἐρωτήσεως: ποία ἡ ἐντύπωσίς σας ἐκ τῆς εἰκόνας αὐτῆς; Γράψατε.

4. Αἱ ἀπὸ τῶν αἰσθητηρίων πλάναι. α) Παράισθησις καὶ ψευδαίσθησις. Θὰ σᾶς ἔχη πολλάκις συμβῆ, ὅταν εὕρισκεσθε ἐν ἀναμονῇ προσώπου τινος καὶ ἔχετε ἐστραμμένον τὸ βλέμμα σας πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, ὅθεν συνήθως ἔρχεται, νὰ νομίζετε ἔτι ἀναγνωρίζετε μακρόθεν τὸ ἀναμενόμενον πρόσωπον εἰς οἰονδήποτε ἄνθρωπον τοῦ αὐτοῦ φύλου, ἐρχόμενον ἐκεῖθεν. Τοῦτο συμβαίνει, διότι τὴν στιγμὴν ἐκείνην εὕρισκεσθε εἰς τοιαύτην ψυχικὴν διάθεσιν, ὥστε νὰ ταυτίσετε τὰς νέας ἐντυπώσεις πρὸς τὰς ἤδη γνωστὰς ὑμῖν παραστάσεις καὶ νὰ σχηματίζετε οὕτως ἐσφαλμένας ἀντιλήψεις.

Εἰς ἄλλας πάλιν περιπτώσεις ὁ ἄνθρωπος εὕρισκόμενος ὑπὸ τὸ κράτος ζωηρᾶς ἐντυπώσεως, ἰδιαιτέρως δ' ἔταν ὁ ἐσωτερικὸς αὐτοῦ κόσμος εἶναι τεταραγμένος ἀναλόγως τῆς αἰτίας, ἢ ὅποια προκαλεῖ τὴν ψυχικὴν ταραχὴν, ἔχει ἀντίληψιν ἀντικειμένων ἢ γεγονότων, τὰ ὅποια ἀποδίδει εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον χωρὶς πράγματι νὰ ὑπάρχωσιν ἐν αὐτῷ.

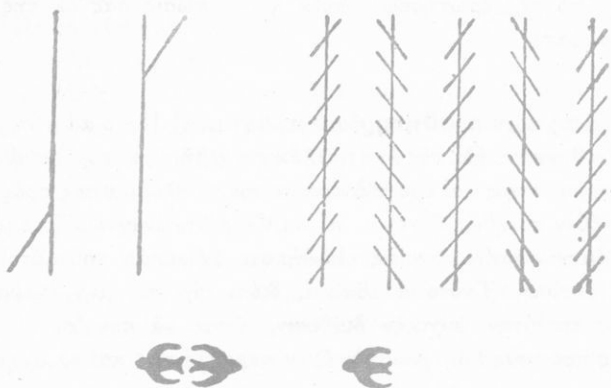
Οὕτω π.χ. περιπατῶν καθ' ὁδὸν ἀντιλαμβάνεται τοὺς ὀπίσθεν αὐτοῦ ἐρχομένους ὡς καταδιώκοντας αὐτόν, ἢ διερχόμενος ἐκ νεκροταφείου βλέπει φαντάσματα ἀπειλοῦντα αὐτόν.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐρεθισμὸς κατ' αἰσθησιν προκαλεῖ ἀντίληψιν ὅλως ἄσχετον πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἔχομεν τὸ φαινόμενον τῆς παραίσθησεως.

Εἰς τὴν περίπτωσιν ἑμῶς, κατὰ τὴν ὁποίαν εὕρισκόμενοι ὑπὸ τὸ κράτος ζωηρᾶς ἐντυπώσεως προβάλλομεν αὐτὴν πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἐκλαμβάνομεν αὐτὴν ὡς κατ' αἰσθησιν εἰκόνα, ἔχομεν τὸ φαινόμενον τῆς ψευδαίσθησεως.

β) Γεωμετρικαὶ πλάναι. Πρὸς τὰς παραισθήσεις συνδέονται καὶ αἱ γνωστόταται γεωμετρικαὶ πλάναι, καθ' ἃς μῆκη γραμμῶν, γωνιῶν μεγέθη καὶ ἀναλογίαι μορφῶν δύνανται πειραματικῶς νὰ μεταβάλ-

λωνται, ὥστε νὰ παράγωσι μεγαλυτέρους ἢ μικροτέρους βαθμούς ἀπάτης.

Γεωμετρικαὶ πλάναι.

5. Ἀντίληψις χώρου καὶ χρόνου. Ἐπειδὴ ἡ ἀντίληψις τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων δὲν εἶναι δυνατὸν ἄλλως νὰ νοηθῇ εἰμὴ μόνον ἐντὸς χώρου καὶ χρόνου, διότι τὰ μὲν ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου πάντα κατέχουσι χώρον, τὰ δὲ φαινόμενα τελοῦνται ἐν χρόνῳ, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν ἐν ὀλίγοις τὰ περὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χ ὁ ρ ο υ καὶ τοῦ χ ρ ὀ ν ο υ.

1) Ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου. Τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ ὁ ὄγκος τῶν ἀντικειμένων, ἡ ἔκτασις, ἡ κίνησις καὶ ἡ κατεύθυνσις αὐτῶν εἶναι ἰδιότητες τοῦ χώρου, ἡ δ' ἀντίληψις αὐτῶν ἐπιτελεῖται, ὡς ἤδη ἐλέχθη, κυρίως α) διὰ τῆς γενικῆς αἰσθήσεως, καὶ β) διὰ τῆς ὄρασεως, ἐλάχιστα δὲ καὶ διὰ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων.

Καὶ περὶ μὲν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου διὰ τῆς γενικῆς αἰσθήσεως εἴπομεν προηγουμένως ὁμιλοῦντες περὶ τῶν αἰσθήσεων. Πῶς ὅμως ἡ ὄρασις συμβάλλει εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου;

Ὁ ὀφθαλμὸς δὲν εἶναι μόνον ὄργανον ὀ π τ ι κ ὀ ν, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ὄργανον κ ι ν ἡ σ ε ω ς, κινεῖται δηλ. καὶ δὴ κυκλοτερώς, τῇ βοήθειᾳ 3 ζευγῶν μυῶν καὶ βοηθεῖ εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς μορφῆς τῶν ἀντικειμένων καὶ τοῦ τρισδιάστατου αὐτῶν, τῆς ἐκτάσεως, τῆς ἀποστάσεως, τοῦ βάθους.

Ἀντίληψις τῆς ἀποστάσεως. Εἰς τοῦτο συμβάλλει ἡ λεγομένη προσαρμοστία τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἥτοι ἡ ἱκανότης αὐτοῦ νὰ βλέπῃ μὲ πᾶσαν δυνατὴν ἀκριβείαν ὄχι μόνον τὰ πλησίον, ἀλλὰ καὶ τὰ μακρὰν αὐτοῦ ἀντικείμενα, παρακολουθεῖ δὲ ταῦτα κινούμενα διὰ συμμετρου μεταβολῆς καὶ κυρτότητος τοῦ φακοῦ τοῦ ὀφθαλμοῦ.

Ἀντίληψις τοῦ βάθους. Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὸν ἀμφιβληστροειδῆ σχηματίζονται μόνον ἐπίπεδοι εἰκόνες. Πῶς συμβαίνει ὅμως νὰ ἔχωμεν ἀντίληψιν τῶν τριῶν διαστάσεων ἢ τοῦ βάθους αὐτῶν;

Ἐκτεταμένη ἔρευνα ἐπὶ τοῦ θέματος ἀπεκάλυψεν ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ λόγοι καὶ δὴ:

α) ἡ ἀμφοπία, διὰ τῶν δύο δηλ. ὀφθαλμῶν ὄρασις. Κατὰ τὴν ὄρασιν ταύτην τῶν ἀντικειμένων δὲν σχηματίζονται εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐντελῶς ὅμοιαι εἰκόνες, ἀλλὰ κατὰ τι διάφοροι, ἀμφοπικῆ παράλλαξις. Τοῦτο συμβαίνει, διότι ἕκαστος τῶν ὀφθαλμῶν βλέπει τὸ ἀντικείμενον ἀπὸ διαφόρου θέσεως καὶ δὴ ὁ ἀριστερὸς τὸ ἀριστερόν, ὁ δὲ δεξιὸς τὸ δεξιὸν αὐτοῦ μέρος.

β) ἡ ἐπιβράχυνσις τῆς προοπτικῆς, ἥτοι τῶν ἄκρων τῶν προσθίων ἐπιφανειῶν τῶν ὀραμένων ἀντικειμένων,

γ) ἡ ἐλάττωσις εἰς μέγεθος τῆς εἰκόνος ἐν τῷ ἀμφιβληστροειδεῖ, ἐφ' ὅσον μεγεθύνεται ἡ ἀπόστασις,

δ) ἡ ἐπίβασις, λόγῳ τῆς ὁποίας τὰ μικρότερον ἀπὸ τοῦ παρατηρήτου εὐρισκόμενα ἀντικείμενα, φαίνονται ὅτι καλύπτονται ἐν μέρει ὑπὸ τῶν πλησιέστερον αὐτοῦ εὐρισκομένων,

ε) ἡ φωτοσκιὰ, ἐναλλαγὴ σκιάς καὶ φωτός, πολλὴν χρῆσιν τῆς ὁποίας κάμνουν οἱ καλλιτέχναι καὶ δὴ οἱ ζωγράφοι πρὸς παράστασιν τοῦ βάθους τῶν ἀντικειμένων ἐπὶ ἐπεπέδου ἐπιφανείας, ὡς εἶναι οἱ ζωγραφικὸι πίνακες.

Ἡ σπουδαιότης τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου. Ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου εἶναι τι ἀπαραίτητον εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ τὴν ἄρμονικὴν προσαρμογὴν αὐτοῦ εἰς τὸν περιβάλλοντα αὐτὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ τὴν ἀσφάλειαν καὶ ἀκραιότητα τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθῇ τις τί θὰ συνέβαινε, ἂν οἱ ἄνθρωποι, ἰδίᾳ δὲ οἱ ὀδηγοὶ τῶν διαφόρων ὀχημάτων, δὲν ἤσαν εἰς θέσιν νὰ ὑπολογίσωσι τὴν ἀπόστασιν ἄλλου τινὸς τροχοφόρου ἐρχομένου. ἐκ τῆς ἀντιθέτου φορᾶς ἢ ἐμποδίου σοβαροῦ, τὸ

ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ παρακάμψωσι. Ὁ κόσμος θὰ μετεβάλλετο εἰς κόλασιν ἐκ τῶν ἄλλεπαλλήλων δυστυχημάτων, τῶν ὁποίων καθημερινῶς θὰ ἐγενόμεθα μάρτυρες.

Ἄλλὰ καὶ ἡ γνῶσις τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου, εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὸν ἐπαγγελματικὸν προσανατολισμὸν τῶν νέων, διότι ἐπαγγέλματα, ὡς τοῦ σχεδιαστοῦ, τοῦ ἀρχιτέκτονος κ.ἄ. ἀπαιτοῦσι, πλὴν ἄλλων, νὰ ἔχη τις περισσότερον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τὴν ἰκανότητα πρὸς ἀντίληψιν τῶν ἐπιφαινοῦν καὶ τοῦ βάθους τῶν ἀντικειμένων.

2) Ἡ ἀντίληψις τοῦ χρόνου. «Οὐκ ἔστιν ἄνευ κινήσεως καὶ μεταβολῆς χρόνος» εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ πάλιν «τότε φαμέν γεγονέναι χρόνον, ὅταν τοῦ προτέρου καὶ τοῦ ὑστέρου ἐν τῇ κινήσει αἴσθησιν λάβωμεν».

Ἐκ τῆς κινήσεως ἢ τῆς μεταβολῆς τ.ἔ. τῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως τοῦ ἡλίου, τῶν ἀστέρων, τῆς σελήνης, τῆς διαδοχῆς νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἔχομεν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου.

Ἐπίσης ἐκ τῆς διαδοχῆς ἐν ἡμῖν διαφόρων γεγονότων τοῦ βίου π.χ. τῆς πρώτης εἰσόδου εἰς τὸ σχολεῖον, τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας ἀπεκτήσαμεν εἰς αὐτό, τῆς προσπαθείας μας πρὸς ἄνοδον, τῆς σχολικῆς μας ζωῆς εἰς τὸ γυμνάσιον καὶ ἔξω αὐτοῦ, ἐκδρομῶν, ταξιδίων, κλπ. ἔχομεν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου.

Τοῦ χρόνου ἄρα ἡ ἀντίληψις σχηματίζεται διὰ τῆς κινήσεως καὶ μεταβολῆς, διότι διὰ τοῦ ἀπολύτως κενοῦ χρόνου, ἄνευ ἐσωτερικῆς μεταβολῆς καὶ διαδοχῆς ἐντυπώσεων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν ἀντίληψιν, ὡς συμβαίνει κατὰ τὸν βαθὺν ὕπνον.

Ἄλλὰ μόνη ἡ μεταβολὴ καὶ ἡ διαδοχὴ δὲν εἶναι ἀρκετῆ. Διὰ νὰ ἔχωμεν ἀντίληψιν χρόνου εἶναι ἀνάγκη αἰ εἰκόνας τῶν μεταβαλλομένων πραγμάτων νὰ παριστῶνται σαφῶς ἐν τῇ συνειδήσει ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς διαδοχῆς καθ' ὠρισμένην τάξιν· ἄλλως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν ἀντίληψιν χρόνου, ὡς συμβαίνει εἰς ὠρισμένα ψυχοπαθῆ άτομα.

Χρόνου διακρίνομεν δύο εἶδη, ὑποκειμενικὸν καὶ ἀντικειμενικόν. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος δὲν εἶναι δυνατὸν ἀκριβῶς νὰ μετρηθῇ. Ὁ δεῦτερος ὁμοῦ μετρεῖται ἀκριβῶς διὰ τῶν πάντος εἶδους χρονομέτρων.

Συμβολὴ τῶν αἰσθησεῶν καὶ ἄλλων ψυχικῶν λειτουργικῶν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου. Εἰς

τὴν ἀντίληψιν τοῦ χ ρ ό ν ο ὡς καὶ εἰς τὴν τοῦ χ ώ ρ ο υ συμβάλλουσιν, ὡς εἶναι εὐνόητον, πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις, ἀλλὰ πλὴν τούτων καὶ αἱ ἀνώταται πνευματικαὶ λειτουργίαι καὶ δὴ ἡ μνήμη, ἡ ὁποία ἀναπλάσσει τὸ παρελθὸν καὶ συνδέει αὐτὸ πρὸς τὸ παρὸν, ἡ φαντασία, ἡ ὁποία βοηθεῖ εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ μέλλοντος καὶ τοῦ ἀπείρου, ἀλλὰ καὶ τὸ συναίσθημα καὶ ἡ βούλησις καὶ ἡ ὅλη ψυχικὴ διάθεσις.

Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς καθημερινῆς πείρας ὅτι, ὅταν ὑπάρχη ἐναλλαγὴ ἐντυπώσεων καὶ μάλιστα εὐαρέστων, ὡς συμβαίνει ὅταν ἔχωμεν μίαν εὐχάριστον ἀπασχόλησιν ἢ ταξιδεύωμεν διὰ νὰ γνωρίσωμεν νέας πόλεις ἢ χώρας, ὁ χρόνος φαίνεται ὅτι ρέει ταχύτερον· καὶ τοῦτο διότι ἡ τοιαύτη εὐάρεστος ἐναλλαγὴ πολλῶν νέων ἐντυπώσεων ἐλκύει τὴν προσοχὴν καὶ γεννᾷ τὸ διαφέρειν.

Τοῦναντίον ὁ χρόνος φαίνεται μακρὸς, ὅταν τὰ συνήθη μόνον γεγονότα τῆς καθημερινῆς ζωῆς διαδέχωνται ἄλληλα κατὰ τὴν αὐτὴν ὁμοιόμορφον τάξιν, ἢ ἂν οὐδεμίαν ἀπασχόλησιν ἔχη ὁ ἄνθρωπος, ὁπότε γεννᾶται τὸ συναίσθημα τῆς ἀνίας. Ἐπίσης μακρὸς φαίνεται ὁ χρόνος εἰς περιπτώσεις προσδοκίας καὶ δὴ κατὰ τὰς τελευταίας αὐτῆς στιγμᾶς, εἰς περίπτωσιν πόνου καὶ ἄλλας παρομοίας, ὁπότε ἡ προσοχὴ στρέφεται ἐξ ὀλοκλήρου πρὸς τὸ προσδοκώμενον ἢ τὸν πόνον.

Αὕτη εἶναι ἡ αἰτία διὰ τὴν ὁποίαν λέγομεν πολλάκις εἰς τὸν αἰθανόμενον π ό ν ο «μὴ σκέπτεσαι αὐτὸ διαρκῶς» ἢ καταβάλλομεν οἱ ἴδιοι προσπάθειαν νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν του πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν.

Ἐπίσης κατὰ τὴν ἀνάμνησιν μακρὰ φαίνονται τὰ διαστήματα, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐλάβομεν γνῶσιν πολλῶν, ἐνῶ ἀντιθέτως βραχύτατα ἐκεῖνα, κατὰ τὰ ὁποῖα ὀλίγα ἢ οὐδὲν ἐμάθομεν.

6. Παρατηρητικότητα. Ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἀντίληψεως καὶ γενικῶς ἐκ τῶν περὶ αὐτῆς λεχθέντων δύναται τις νὰ κατανοήσῃ ὅτι, διὰ νὰ ἔχη ἀντίληψιν, διὰ ν' ἀναγνωρίσῃ καὶ ἐρμηνεύῃ τ.ἔ. τὰς λαμβανομένας ἐντυπώσεις ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς προτέρας αὐτοῦ πείρας, ἀπαιτεῖται ἐπὶ τινα χρόνον καὶ ἡ λειτουργία τῆς προσοχῆς, ἀπαιτεῖται δηλ. προσεκτικὴ παρατήρησις καὶ ταύτισις τῶν νέων ἐντυπώσεων πρὸς τὰ ἤδη ἐν ἡμῖν ὑπάρχοντα στοιχεῖα.

Ἡ ἱκανότης αὕτη, σημαντικωτάτη διὰ τὴν ὀρθὴν γνῶσιν τοῦ περιβάλλοντος ἡμᾶς κόσμου, καλεῖται **π α ρ α τ η ρ η τ ι κ ό τ η ς**.

Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν πάντες εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἀνεπτυγμένην

τὴν ἱκανότητα ταύτην καὶ δι' ἄλλους λόγους, ὡς ἡ εὐφυΐα, τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον, ἡ ἡλικία, τὸ φύλον, ἀλλὰ καὶ διότι τινὲς ἐξ αὐτῶν δὲν ἀσκοῦνται ἐπαρκῶς εἰς τὸ παρατηρεῖν.

Ἐκ γενομένων ἐρευνῶν διεπιστώθη ὅτι ἡ παρατηρητικότητα:

- 1) αὐξάνει σὺν τῇ ἡλικίᾳ, οὐχὶ ὅμως μὲ τὸν αὐτὸν δι' ὅλα τὰ άτομα ρυθμὸν, ἐξαρτωμένη καὶ ἐκ τῆς βαθμίδος τῆς εὐφυΐας αὐτῶν,
- 2) εἶναι περισσότερον ἀνεπτυγμένη εἰς τὰ ἄρρενα ἢ τὰ θήλεα,
- 3) δύναται ν' αὐξηθῇ διὰ τῆς ἀσκήσεως.

Συμβάλλουν δὲ εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς παρατηρητικότητος:

α) ὁ ἐθισμὸς ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας εἰς παρατήρησιν καὶ περιγραφήν τῶν παρατηρουμένων,

β) ἡ διόρθωσις ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀτόμου τῶν ὑπ' αὐτοῦ περιγραφέντων πρὸς ἔλεγχόν τῆς παρατηρητικότητός του,

γ) ἡ συστηματικὴ παρατήρησις π.χ. τοῦ ὅλου πρῶτον καὶ τῶν ἐπὶ μέρους κατόπιν μιᾶς εἰκόνας,

δ) ἡ διέγερσις τοῦ διαφέροντος, δεδομένου ὅτι τοῦτο δημιουργεῖ ἀρίστας προϋποθέσεις διὰ τὴν παρατήρησιν,

ε) ἡ χρῆσις τῆς ἰχνογραφίας καὶ πλαστικῆς, διότι δι' αὐτῶν, προσπαθῶν τις ν' ἀποδώσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀκριβέστερον ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, προσέχει περισσότερον εἰς τὰς λεπτομερείας αὐτῶν.

Ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν παρατηρητικότητα ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὄχι μόνον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀποδόσεως τῶν λεπτομερειῶν ἢ τοῦ συνόλου ἀντικειμένου τινός, ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν τρόπον τῆς ἀντιλήψεως αὐτοῦ ὑφ' ἐκάστου ἐξαρτωμένης ἐκ τῆς ψυχοσυνθέσεως¹ ἢ τοῦ τύπου τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ, ὡς περαιτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ προσωπικότητος καὶ χαρακτῆρος διαλαμβάνομεν.

Α Σ Κ Η Σ Ε Ι Σ

1. Τί εἶναι τὰ ἐγκεφαλικά κύματα καὶ ποία ἡ σημασία των;
2. Ποία ἡ σημασία τῶν αἰσθήσεων θερμοκρασίας, πίεσεως, πόνου, ἀφῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον;
3. Ποία ἡ σημασία τῆς αἰσθήσεως τῆς ἰσορροπίας διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου;

1. Πρβλ. καὶ σελ. 47 σημ. 1.

4. Ποία ἡ σημασία τῆς γεύσεως, ὀσφρήσεως, ἀκοῆς καὶ ὄρασεως;
5. Διατί, ὅταν πίνωμεν δυσάρεστον φάρμακον, κλείομεν τοὺς ὀφθαλμούς μας ἢ κλείομεν τὴν μύτην μας;
6. Παρατηρήσατε ἐπὶ δύο δευτερόλεπτα ἕγχρωμον ἀντικείμενον, ἔπειτα στρέψατε τὸ βλέμμα σας ἐπὶ λευκῆς ἢ φαιᾶς ἐπιφανείας π.χ. τοῦ τοίχου. Περιγράψατε τί παρατηρεῖτε. Ἐπαναλάβετε τὸ αὐτὸ παρατηροῦντες τὸ ἀντικείμενον ἐπὶ ἐν περίπου λεπτόν.
7. Ἐὰν σῶς ἐζητεῖτο νὰ γράφατε ἔκθεσιν ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένης εἰκόνας, διατί ἡ ἔκθεσίς σας αὕτη θὰ διέφερε οὐσιαστικῶς ἀπὸ τὰς ἐκθέσεις ἄλλων συμμαθητῶν σας;
8. Ἀναφέρατε περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἐπλανήθητε ἐκ φαινομένου τινός. Εἰς ἐκάστην τῶν περιπτώσεων σας ἀναγράψατε ἂν αὕτη προῆλθεν ἀπὸ φυσιολογικὴν, φυσικὴν ἢ ψυχολογικὴν αἰτίαν.
9. Πῶς ἀσκεῖται ἡ παρατηρητικότητα;
10. Πῶς συμβαίνει ν' ἀντιλαμβανώμεθα τὰς τρεῖς διαστάσεις ἢ τὸ βάθος τῶν ἀντικειμένων, ἐφ' ὅσον τὰ σχηματιζόμενα ἐν τῷ ἀμφιβληστροειδεῖ εἰδῶλα αὐτῶν εἶναι ἐπίπεδα;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ

1. Έννοια — όρισμός. "Όταν διά πρώτην φοράν εΐδετε τὸ φαινόμενον τοῦ οὐρανοῦ τόξου, ἢ εἰκὼν αὐτοῦ ἐσχηματίσθη ἐντὸς ὑμῶν, ἐπειδὴ δὲ σᾶς ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν, ἐσχηματίσθη ἐν πάσῃ δυνατῇ λεπτομερείᾳ. Οὕτως, ἐὰν κλείσητε τοὺς ὀφθαλμούς σας ἢ ἂν μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἐβδομάδας κλπ. γίνῃ περὶ αὐτοῦ λόγος, ἢ εἰκὼν τοῦ οὐρανοῦ τόξου σχηματίζεται καὶ πάλιν ἐν ὑμῖν μετὰ τὴν αὐτὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ζωηρότητα.

Ἐπίσης ἐκ τῆς περιγραφῆς τοπίου ἢ τῆς ἀναγνώσεως ἱστορικῶν γεγονότων δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν εἰκόνα τοῦ τοπίου ἢ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος χωρὶς οὐδέποτε νὰ ἔχωμεν ἄμεσον ἀντίληψιν αὐτῶν.

Αἱ πνευματικαὶ αὗται εἰκόνες, αἱ ὁποῖαι σχηματίζονται ἐν ἡμῖν εἴτε ἐπὶ τῇ βάσει ἐρεθισμάτων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, εἴτε ἐπὶ τῇ βάσει ἐρεθισμάτων ἔσωθεν προερχομένων λέγονται **π α ρ α σ τ ἄ σ ε ι ς**.

2. Εἶδη καὶ ιδιότητες τῶν παραστάσεων. Αἱ παραστάσεις εἶναι πολλῶν εἰδῶν καὶ διακρίνονται :

- 1) κατὰ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν, ἢ ὁποῖα παράγει αὐτάς,
- 2) κατὰ τὰς αἰσθήσεις, αἱ ὁποῖαι συντελοῦν εἰς τὴν γένεσιν αὐτῶν,
- 3) κατὰ τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν ἀκρίβειαν αὐτῶν.

Καὶ κατὰ μὲν τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν αἱ παραστάσεις εἶναι :

α) **κ α τ' α ἴ σ θ η σ ι ν.** Αὗται γεννῶνται ἐξ ἀντικειμένων, φαινομένων κλπ., ἐφ' ὅσον ταῦτα ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν.

β) **ἐ ξ ἄ ν α μ ν ἡ σ ε ω ς.** Γεννῶνται δ' ἐκ τῶν ἄλλοτε σχηματισθεισῶν ἐν ἡμῖν εἰκόνων ἀντικειμένων, φαινομένων, γεγονότων κλπ., ὡς τὸ παράδειγμα τοῦ οὐρανοῦ τόξου, ἀκουσθεῖσης ἄλλοτε μελωδίας ἢ συμβάντος τοῦ ὁποίου ἄλλοτε ἐγενόμεθα μάρτυρες,

γ) **ἐ κ φ α ν τ α σ ί α ς.** Ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα, γεγονότα κ.τ.δ., τὰ ὁποῖα οὐδέποτε ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας, ὡς εἰς τὰ παραδείγματα τῶν παραστάσεων τῶν σχηματιζομένων ἐν ἡμῖν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ἱστορικῶν γεγονότων, περιγραφῆς τοπίων ἢ ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς.

χωρῶν, περιγραφῆς φυτῶν ἢ ζώων παρελθουσῶν γεωλογικῶν ἐποχῶν.

Κατὰ τὰς αἰσθήσεις αἱ ὁποῖαι συντελοῦν εἰς τὴν γένεσιν αὐτῶν, αἱ παραστάσεις διακρίνονται εἰς ἀκουστικὰς, ὀπτικὰς κλπ.

Κατὰ τὴν σαφήνειαν καὶ ἀκρίβειαν τέλος αἱ παραστάσεις ἐμφανίζουσι διαφοροὺς βαθμοὺς, ἄλλαι δηλ. ἐξ αὐτῶν εἶναι περισσότερο καὶ ἄλλαι ὀλιγώτερον σαφεῖς καὶ ἀκριβεῖς ἢ ἄρτιαι. Ὀλιγώτερον σαφεῖς ἢ μᾶλλον ἐλλιπεῖς εἶναι αἱ παραστάσεις τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἀπαιδευτῶν ἀνθρώπων κυρίως. Ἄλλ' εἰς τὸν σχηματισμὸν σαφῶν καὶ ἀρτίων παραστάσεων συντελοῦσι καὶ ἡ γενικὴ ἱκανότης πρὸς μάθησιν καὶ ἡ προσοχὴ καὶ ἡ ἄσκησις, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ συμβολὴ ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρων αἰσθήσεων. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ σχολεῖα γίνεται χρῆσις διαφόρων ἐποπτικῶν μέσων, εἰκόνων καὶ ὀργάνων.

Αἱ ἀρτιώταται καὶ τελειόταται παραστάσεις ὀνομάζονται ἐποπτεῖαι. Εἶναι δὲ καὶ αὗται κατ' αἴσθησιν, ὡς π.χ. ἡ ἐποπτεία τοῦ Παρθενῶνος, τὴν ὁποίαν σχηματίζω κατόπιν προσεκτικῆς παρατηρήσεως αὐτοῦ, ἢ ἐκφαντασίας ὡς π.χ. τῶν πυραμίδων τῆς Αἰγύπτου, τὰς ὁποίας μόνον ἐξ ὄσων ἀνέγνωσα ἢ ἤκουσα γνωρίζω.

3. Εἰδικὴ ἱκανότης. Ἄτομά τινα καὶ μάλιστα παιδιά ἢ ἐφηβοὶ ἔχουσι τὴν ἱκανότητα νὰ μετατρέπουν παράστασιν τινα, ἀηδοῦς φαγητοῦ λ.χ., εἰς αἴσθημα ἢ ἀντίληψιν, ἐκ μόνης δὲ τῆς παραστάσεώς του νὰ αἰσθάνωνται τάσιν πρὸς ἔμετον, τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασαν, ὅταν τὸ πρῶτον ἔσχον ἀντίληψιν τοῦ φαγητοῦ τούτου. Ἐχουσι δηλ. τὰ ἄτομα ταῦτα τὴν ἱκανότητα νὰ προβάλλωσι πρὸς τὰ ἔξω τὰς παραστατικὰς εἰκόνας καὶ νὰ μετατρέπωσιν αὐτὰς εἰς αἰσθήματα ἢ ἀντιλήψεις. Ἡ ἱκανότης αὕτη ὀνομάζεται εἰδητικὴ (εἶδος — εἰκὼν). Εἶναι δὲ τοσοῦτον ἀνεπτυγμένη εἰς τινα ἄτομα, ὥστε ταῦτα καὶ ἐκουσίως νὰ ἀναπλάττουσι ὠρισμένας παραστάσεις, ὡς συμβαίνει κυρίως εἰς τινὰς ζωγράφους, γλύπτας ἢ ἄλλους καλλιτέχνας, οἱ ὁποῖοι ἐργάζονται χωρὶς νὰ ἔχουσιν πάντοτε πρὸ αὐτῶν τὸ πρότυπον ἐκ τοῦ ὁποίου ἐνεπνεύσθησαν.

4. Συνειρημὸς καὶ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων. Ὅταν μετὰ πολλὰ ἔτη ἐκ τῆς ἀποφοιτήσεώς σας ἐκ τοῦ σχολείου συναντήσετε παλαιὸν συμμαθητὴν ἢ συμμαθήτριάν σας, ἔρχεται αὐτομάτως, εἰς τὸν νοῦν σας πλῆθος παραστάσεων σχετιζομένων μὲ τὴν σχολικὴν σας ζωὴν, τοὺς καθηγητὰς σας, τὴν τάξιν σας κ.ο.κ.

Ἐὰν ἐπίσης συναντήσετε πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἐγνωρίσατε πρὸ καιροῦ εἰς γεῦμα ἢ δεξιῶσιν, ἔρχονται καὶ πάλιν εἰς τὸν νοῦν σας πλεῖσται παραστάσεις σχετικαὶ μὲ τὴν οἰκίαν εἰς τὴν ὁποίαν ἐγένετο ἡ δεξιῶσις, τὴν πολυτέλειαν π.χ. τῶν ἐπίπλων ἢ τὴν διακόσμησιν αὐτῆς, σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τοὺς προσκεκλημένους, τοὺς οἰκοδεσπότας καὶ τὰ λαβόντα χώραν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δεξιῶσεως.

Ἐκ τῶν ἀναφερθέντων παραδειγμάτων εἶναι φανερὸν ὅτι αἱ παραστάσεις δὲν εἶναι μεμονωμένα, ἀλλὰ συνυπάρχουσιν ἐν ἡμῖν μόνον κατ' εὐρύτερα ἢ στενώτερα σύνολα, τὰ ὁποῖα συναπετελέσθησαν, ὡς ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους εἶναι γνωστόν, οὐχὶ τυχαίως, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει ὀρισμένων κανόνων τῇ ἐπενεργείᾳ τοῦ ἐγώ, τὸ ὁποῖον, ὡς θὰ ἴδωμεν βραδύτερον εἰς τὸ περὶ προσωπικότητος κεφάλαιον, ἔχει ὀργανωτικὴν ἱκανότητα.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον, ὅταν μία παράστασις ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν μνήμην μας, ἐπανερχονται ὡς εἰς κινηματογραφικὴν ταινίαν καὶ ἄλλαι συνδεδεῖσαι κατὰ τινὰ τρόπον πρὸς αὐτὴν παραστάσεις.

Ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων μεταξὺ τῶν κατὰ τὸν ἀνωτέρω ἀναφερθέντα τρόπον λέγεται *συνειρμός*, ἢ δ' ἀνάκλησις αὐτῶν εἰς τὸν νοῦν μας καθ' ὀρισμένην σειρὰν ἀνάπλασις ἢ ἀφομοίωσις τῶν παραστάσεων.

5. Νόμοι τοῦ συνειρμοῦ. 1) Νόμος τῆς ὁμοιότητος. Ἡ παράστασις ἀτόμου, τὸ ὁποῖον ἐγνωρίσα εἰς φιλικὴν συγκέντρωσιν, ἀναπλάσσει τὴν παράστασιν καὶ ἄλλων ἀτόμων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκοντο εἰς τὴν συγκέντρωσιν.

Ἡ περιγραφή ὠραίου τοπίου ὑπὸ τίνος, ὁ ὁποῖος μόλις ἐπέστρεψεν ἐκ τοῦ ταξιδίου του εἰς ὀρεινὴν τινὰ περιοχὴν τῆς Πελοποννήσου, φέρει εἰς τὸν νοῦν μου παρόμοια τοπία, τὰ ὁποῖα ἐγνωρίσα κατὰ πρόσφατον ταξιδιόν μου εἰς τὴν Β. Ἑλλάδα.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα ἢ σύνδεσις τῶν παραστάσεων ἐν ἡμῖν καὶ ἡ ἀνάπλασις αὐτῶν τελεῖται ἔνεκα τῆς ὁμοιότητος ἢ συγγενείας αὐτῶν.

Ὁ νόμος οὗτος ἢ τρόπος τοῦ συνειρμοῦ, καθ' ὃν παραστάσεις ὅμοιαι ἢ συγγενεῖς συνδεδεμένοι ἀναπλάσσονται ἀμοιβαίως, καλεῖται *νόμος τῆς ὁμοιότητος*.

Εἰς ὀρισμένας περιπτώσεις ἢ ὁμοιότης μεταξὺ τῶν ἀναπλασσομένων

παραστάσεων δὲν εἶναι ἢ ἀπλῶς ἀ ν α λ ο γ ί α, ὡς π.χ. ἡ παράστασις τοῦ ἀεροπλάνου καὶ ἵπταμένου πτηνοῦ.

2) Νόμος τῆς ἀντιθέσεως. Ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν πόλιν μετὰ ὀλιγοήμερον παραμονὴν εἰς ὥραϊαν ἐξοχὴν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ θέρους συχνότατα ἀναπολοῦμεν τὸν καθαρὸν ἀέρα τῆς ἐξοχῆς, τὸ δροσερὸν ὕδωρ τῆς πηγῆς καὶ τοὺς ὥραιους καρπούς, τοὺς ὁποίους ἐτρώγομεν κόπτοντες αὐτοὺς ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῶν δένδρων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πλήρη μικροβίων ἀτμόσφαιραν τῆς πόλεως, τὴν ἔλλειψιν πάγου κ.ἄ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ παράστασις μεγαλοπρεποῦς ἐξοχικῆς οἰκίας προαστίου τῶν Ἀθηνῶν ἀναπλάσσει τὴν παράστασιν μικρᾶς ἀγροτικῆς κατοικίας, ἡ παράστασις νάνου τοῦ γίγαντος, ἀγρίου τῆς Ἀφρικῆς τὴν τοῦ λευκοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου κ.ο.κ.

Ὁ τρόπος οὗτος ἢ νόμος τοῦ συνειρμοῦ, κατὰ τὸν ὅποιον παραστάσεις ἀντίθετοι συνδεόμεναι ἐν ἡμῖν ἀναπλάσσουν ἀλλήλας, καλεῖται ν ὀ μ ο ς τ ῆ ς ἀ ν τ ι θ ἔ σ ε ω ς .

3) Νόμος τῆς συναφείας ἐν χώρῳ. Ὅταν δοθείσης ἀφορμῆς φέρω εἰς τὸν νοῦν μου τὴν οἰκίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔζησα κατὰ τὴν παιδικὴν μου ἡλικίαν, ἡ παράστασις αὐτῆς ἀναπλάσσει καὶ τὴν τῶν παιγνιδίων καὶ συμπαικτόρων μου ὡς καὶ ἄλλας συναφεῖς, διότι πράγματι ἡ οἰκία μου λόγῳ τῆς θέσεως καὶ τοῦ ἀνέτου περιβόλου τῆς ἤτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ κέντρον παιγνιδίου ὄλων τῶν συμμαθητῶν καὶ συμμαθητριῶν μου τῆς περιοχῆς.

Κατὰ τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα παραστάσεις συνδεθεῖσαι ἐν ἡμῖν κατὰ χῶρον ἀναπλάττουσιν ἀλλήλας.

4) Νόμος τῆς ἀλληλουχίας ἐν χρόνῳ. Κατ' αὐτὸν παραστάσεις χρονικῶς συνδεθεῖσαι ἀναπλάττουσιν ἀλλήλας, ὡς εἰς τὸ παράδειγμα, κατὰ τὸ ὅποιον συναντῶντες συμμαθητὴν ἢ συμμαθητριά σου ἀναπολεῖτε πρόσωπα, πράγματα καὶ γεγονότα τῆς σχολικῆς σας ζωῆς.

Πολλοὶ τῶν ψυχολόγων τοὺς δύο μόνον ἐκ τῶν 4 τούτων νόμων θεωροῦσι θεμελιώδεις, τοὺς δὲ ἄλλους ἀνάγουσι τὸν μὲν τῆς ἀντιθέσεως εἰς τὸν τῆς ὁμοιότητος, τὸν δὲ τῆς ἐν χώρῳ συναφείας εἰς τὸν τῆς ἀλληλουχίας ἐν χρόνῳ. Καὶ τοῦτο διότι στοιχεῖα συνδεόμενα κατὰ χῶρον δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ συνδέωνται καὶ κατὰ χρόνον, στοιχεῖα δὲ συνδεθέντα

λόγῳ τῆς ἀντιθέσεώς των δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ ἔχωσιν βασικὰς τινὰς ὁμοιότητας· ἄλλως δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ μεταξύ αὐτῶν σύγκρισις.

Ἄλλ' εἴτε τοὺς δύο μόνον νόμους δεχθῶμεν εἴτε καὶ τοὺς τέσσαρας, οὗτοι δὲν εἶναι πάλιν ἱκανοὶ νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν βαθυτέραν ἔννοιαν τοῦ συνειρμοῦ καὶ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων· ἀπλῶς βοηθοῦσιν εἰς τὴν διαπίστωσιν τοῦ γεγονότος, ὅτι παραστάσεις συνδεθεῖσαι κατὰ τινα τρόπον μεταξύ των ἀναπλάττουσιν ἀλλήλας.

Παρὰ ταῦτα τὸ φαινόμενον τοῦ συνειρμοῦ καὶ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων δὲν παύει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι βασικώτατον, διότι ἐπ' αὐτοῦ στηρίζεται ἡ πνευματικὴ ἡμῶν ζωὴ εἰς ὅλας αὐτῆς τὰς ἐκδηλώσεις. Ἡ μνήμη, ἡ φαντασία καὶ ἡ νόησις ἀποτελοῦσιν εἶδη καὶ κατευθύνσεις τῆς πορείας τῶν παραστάσεων τῆς στηριζομένης ἐπὶ τοῦ συνειρμοῦ.

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἐκ φύσεως τὴν ἱκανότητα τοῦ συνειρμοῦ καὶ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, ἀλλ' αἱ μεταξύ αὐτῶν διαφοραὶ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐκ τῆς φυσικῆς αὐτῆς ἱκανότητος ἐξαρτωμένας ἀνωτέρας πνευματικὰς λειτουργίας, ἔγκεινται εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐκολίαν, μετὰ τῆς ὁποίας ἕκαστος συνείρει καὶ ἀναπλάττει τὰς παραστάσεις. Ἀναλόγως δὲ τοῦ βαθμοῦ εἰς τὸν ὅποιον ἔχει τὴν ἱκανότητα ταύτην, εἶναι ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον εὐφυῆς.

A Σ Κ Η Σ Ε Ι Σ

1. Τίς ἡ σχέσις μεταξύ ἀντιλήψεων καὶ παραστάσεων ;
2. Ἐρμηνεύουσι πλήρως τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων οἱ νόμοι τοῦ συνειρμοῦ ; Ἐξηγήσατε.
3. Εἰς φιλικὴν συγκέντρωσιν συναντᾶτε πρόσωπον, τὸ ὅποιον ἐγνωρίσατε διὰ πρώτην φοράν κατὰ τὸ τελευταῖον ταξίδιον σας εἰς Δωδεκάνησον. Ἐκ τῆς μετ' αὐτοῦ συνομιλίας ἔρχονται εἰς τὸν νοῦν σας παραστάσεις σχετιζόμεναι μὲ τὴν ἐκεῖ εὐχάριστον διαμονὴν σας, τὰς γνωριμίας, τὰς ὁποίας εἶχέτε συνάψει, τὰς ἐπισκέψεις σας εἰς τὰ ἀξιοθέατα τῆς Δωδεκανήσου, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῶν χωρικῶν κ.ἄ. Πόσοι καὶ ποῖοι νόμοι συνειρμοῦ συντελοῦσιν εἰς τοῦτο ;
4. Τί εἶναι εἰδητικὴ ἱκανότης καὶ εἰδητικὰ ἄτομα ;
5. Τί εἶναι ἐποπτεία ;
6. Ποῖος ὁ λόγος τῆς χρησιμοποίησεως ἐποπτικῶν μέσων εἰς τὴν διδασκαλίαν ὠρισμένων μαθημάτων ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΚΥΡΙΩΣ ΝΟΗΣΙΣ

1. **Ἔννοια τῆς νοήσεως.** Ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ζωῆς τοῦ ὀ ἀνθρωπος δέχεται πλῆθος ἐρεθισμῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, σχηματίζει δ' ὡς ἐκ τούτου ποικιλίαν αἰσθημάτων, ἐντυπώσεων, παραστάσεων κλπ. Αὐταὶ ὅμως εἶναι κατ' ἀρχὴν εἰκόνες ἀπλαῖ ἄνευ βαθυτέρου νοήματος, ὡς εἶναι διὰ τὸν ἀδαῆ τὰ σύμβολα γλωσσῶν ξένων πρὸς τὴν μητρικὴν του.

Ὅταν ὅμως ὀλίγον κατ' ὀλίγον διὰ τοῦ κατ' ἐπανάληψιν σχηματισμοῦ τῶν αὐτῶν παραστάσεων ἀρχίζωμεν νὰ διακρίνωμεν αὐτὰς ἀπ' ἀλλήλων, τότε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὀ ἀνθρωπος νοεῖ, δὲν δέχεται δηλ. ἀπλῶς αἰσθήματα καὶ ἐντυπώσεις, ἀλλὰ συνδέει, συσχετίζει καὶ κατατάσσει αὐτὰ, ἀποκτᾷ δὲ οὕτω γνώσιν, στοιχειώδη βεβαίως κατ' ἀρχὴν, τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Νόησιν ἄρα ἔχομεν, ἀφ' ἧς στιγμῆς δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἀπ' ἀλλήλων τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Ἰπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν νόησις ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ εἰς τὸν συνειρμὸν τῶν παραστάσεων. Ἀλλὰ πῶς συμβαίνει τοῦτο;

2. **Εἶδη νοήσεως.** α) Ἔννοια. Διὰ τῆς κατ' ἐπανάληψιν συσχετίσεως καὶ πολλαπλῆς συνδέσεως τῶν διαφόρων παραστάσεων εὐρίσκομεν μεταξὺ αὐτῶν κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ δὴ οὐσιώδη γνωρίσματα, ἔνεκα τῶν ὁποίων αὐταὶ διακρίνονται ἀπὸ ἄλλας διάφορα ἐχούσας γνωρίσματα. Παρὰ δὲ τὰς μεταξὺ τῶν διαφορὰς ὀ ἀνθρωπος κατατάσσει αὐτὰς εἰς ἰδίαν ὁμάδα σχηματίζων οὕτω γενικὴν παράστασιν ἐξ ὅλων τῶν ἐπὶ μέρους. Οὕτω π.χ. μορφοῦται ἡ παράστασις τοῦ βιβλίου ἀνεξαρτήτως τῆς ποιότητος χάρτου καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ἡ παράστασις τῆς τραπέζης ἀνεξαρτήτως τῆς ποιότητος τοῦ ξύλου καὶ τῆς πολυτελοῦς ἢ μὴ ἐμφανίσεως αὐτῆς, ἡ παράστασις τοῦ ἀνθρώπου ἀνεξαρτήτως πρὸς τὰς ποικίλας

ἀτομικὰς διαφορὰς τῶν ἀνθρώπων μεταξύ των, τοῦ δένδρου, τοῦ ζῴου κλπ.

Ἡ γενικὴ αὕτη παράστασις ἢ συνενοῦσα πάντα τὰ κοινὰ ἢ οὐσιώδη γνωρίσματα μιᾶς ἢ πολλῶν ὁμοίων παραστάσεων, διὰ τῶν ὁποίων αὐτὰ διακρίνονται ἀπὸ ἄλλας ομάδας, καλεῖται ἔ ν ο ι α, ἀποτελεῖ δὲ αὕτη τὸ πρῶτον καὶ στοιχειωδέστερον εἶδος τῆς νοητικῆς λειτουργίας.

β) Κρίσις. Ἐπειδὴ ἡ νόησις δὲν σταματᾷ εἰς τὸν σχηματισμὸν ἐννοιῶν μόνον. Προχωρεῖ καὶ πέραν τούτων καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν εὑρεσιν τῶν βαθυτέρων μεταξύ αὐτῶν σχέσεων. Π.χ. συγκρίνοντας δύο συμμαθητὰς ὡς πρὸς διάφορα γνωρίσματα εὐρίσκομεν ὅτι ὁ Α εἶναι εἰλικρινέστερος τοῦ Β ἢ ἐπιμελέστερος ἢ εὐφυέστερος κ.ο.κ.

Τὴν λειτουργίαν ταύτην, καθ' ἣν συγκρίνοντας πρὸς ἀλλήλας δύο ἐννοίας ἢ παραστάσεις προσδιορίζομεν μετὰ λογικὴν ἐξέτασιν τὰς μεταξύ αὐτῶν σχέσεις, ὀνομάζομεν κ ρ ί σ ι ν.

γ) Συλλογισμὸς. Ἐπειδὴ ὅμως πολλάκις ὁ προσδιορισμὸς τῆς ζητουμένης σχέσεως δύο ἐννοιῶν διὰ μόνης τῆς μεταξύ αὐτῶν συγκρίσεως δὲν εἶναι δυνατός, ἐπικαλούμεθα πρὸς τοῦτο τὴν βοήθειαν τρίτης ἐννοίας ἐχούσης σχέσιν πρὸς τὰς δύο προηγουμένας. Συσχετίζοντες π.χ. τὴν ἐννοιαν τῆς φ α λ α ί ν η ς πρὸς τὴν ἐννοιαν π ν ε ὑ μ ο ν ε ς δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν τὴν κρίσιν ἢ φ α λ α ι ν α ἔ χ ε ι π ν ε ὑ μ ο ν α ς. Ἡ σχέση ὅμως αὕτη μεταξύ τῶν δύο ἐννοιῶν δὲν εἶναι φανερά. Ἐπικαλούμεθα διὰ τοῦτο τὴν ἐννοιαν θηλαστικόν, τῆς ὁποίας ἡ σχέση πρὸς τὴν ἐννοιαν πνεύμονες ὡς καὶ πρὸς τὴν ἐννοιαν τῆς φαλαίνης εἶναι περισσότερον γνωστὴ κατὰ τὸ κατωτέρω παράδειγμα.

Πάντα τὰ θηλαστικὰ ἔχουσι πνεύμονας.

Ἡ φάλαινα εἶναι θηλαστικόν.

Ἡ φάλαινα ἄρα ἔχει πνεύμονας.

Ἡ ἐργασία αὕτη τῆς νοήσεως, διὰ τῆς ὁποίας εὐρίσκομεν τὴν σχέσηιν δύο ἐννοιῶν τῇ βοήθειᾳ τρίτης ἐχούσης σχέσιν πρὸς ἀμφοτέρας, καλεῖται σ υ λ λ ο γ ι σ μ ὸ ς.

Εἶναι δὲ ὁ συλλογισμὸς ἡ ἀνωτέρα μορφή τῆς νοήσεως, διότι δι' αὐτοῦ μόνου δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν εὑρεσιν τῶν βαθυτέρων σχέσεων μεταξύ τῶν ἀντικειμένων, τῶν φαινομένων καὶ τῶν ὄντων καὶ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν.

Εἰς τ' ἀνωτέρω παραδείγματα δὲν ἔχομεν ἀπλῶς μόνον συνειρμούς παραστάσεων, ἀλλὰ καὶ σκέψιν, διανόησιν, πνευματικὴν δηλ. ἐνέργειαν, πρὸς ἓνα σκοπὸν. Διὸ καὶ ἡ διανόησις εἶναι σύνθετος πνευματικὴ ἐνέργεια χάριν σκοποῦ τινος τελουμένη.

3. Ὁροι νοήσεως. Διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς νόησεως πρέπει νὰ ὑπάρχη:

α) *δυσχέρεια*, ἀνάγκη τις πρὸς ἄρσιν ἢ, ὡς ἄλλως λέγομεν, *πρόβλημα*, ὡς λ.χ. πόσα χρήματα θὰ χρειασθοῦν, ἵνα οἰκοδομηθῶ οἰκίαν ἐκ 12 δωματίων, ποῖον ἐπάγγελμα πρέπει νὰ ἐκλέξω,

β) ἡ *ἐπαγωγὴ* ἐκ προτέρας πείρας μας *υποθέσεων*, αἵτινες δυνατὸν εἶναι νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα ἢ τὴν ἀπορίαν μας,

γ) ἡ *δοκιμασία* τῶν ὑποθέσεων τούτων, διὰ νὰ ἴδωμεν ποῖα ἐξ αὐτῶν λύει τὸ πρόβλημα,

δ) ἡ *ἐπαλήθευσις* καὶ *βεβαίωσις* τῆς ἐκλογίσεως ὑποθέσεως ὡς καὶ ἡ *ἀποδοχὴ* ἢ *ἀπόρριψις* αὐτῆς πρὸς ζήτησιν ἄλλης, ἥτις νὰ λύη τὸ πρόβλημα.

4. Νόησις καὶ προσωπικότης. Εἰς τὴν λύσιν ἑνὸς προβλήματος μετέχουσιν, ὡς εἶδομεν προηγουμένως, ὄχι μόνον μία πνευματικὴ λειτουργία ἀλλὰ πολλαί, ἀντίληψις τοῦ προβλήματος, συνειρμοὶ λειτουργίαι, μνήμη, φαντασία, κρίσις, συλλογισμὸς, προσοχή, διαφέρων, ἔνστικτα, βουλητικὴ ἐνέργεια, συναίσθημα, ὀργανοῦμεναι περὶ τὸν τεθέντα σκοπὸν ὑπὸ τοῦ ἐγὼ ἢ τοῦ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Συνεργεῖ δηλ. εἰς τὴν διανόησιν ἡ ὅλη προσωπικότης μεθ' ὅλων τῶν στοιχείων αὐτῆς.

5. Νόησις καὶ εὐφυΐα. Ἐπειδὴ, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται, ἡ νόησις ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ τὴν ἀντιμετώπισιν πρακτικῶν προβλημάτων τοῦ βίου καὶ τὴν ἐπίλυσιν αὐτῶν, δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβέστερον αὐτὴν ὡς τὴν *σύνθετον πνευματικὴν λειτουργίαν*, διὰ τῆς ὁποίας *συσχετίζομεν σκοπίμως παραστάσεις καὶ ἐννοίας πρὸς ἐπίλυσιν προβλημάτων τοῦ βίου*.

Τὴν τοιαύτην πρὸς νόησιν ἱκανότητα ὀνομάζομεν *νοημοσύνην* ἢ *εὐφυΐαν* (ἐκ τοῦ εὖ — φυή, εὖ πεφυκὸς οὐ μόνον τῆς ψυχῆς ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος). Τοὺς ἔχοντας τὴν ἱκανότητα ταύτην ὀνομάζομεν νοή-

μονας ἢ εὐφυεῖς. Ἀναλόγως δὲ τοῦ ποιοῦ τῆς εὐφυίας ἐκάστου διακρίνομεν μεταξὺ αὐτῶν τὸν ταχύνοον, βραδύνοον, ὀξύνοον καὶ βαθύνοον. Τοὺς δ' ἐκ τῶν εὐφυῶν σπανίους ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας καὶ τὸ προορατικὸν καὶ τὸ μαντικὸν ὀνομάζομεν μεγαλοφυεῖς.

Ὅρίζεται δὲ ἡ εὐφυία, κατὰ Πλάτωνα, ὡς «τάχος μαθήσεως», εἶδη δ' αὐτῆς εἶναι ἡ ἀγχινοία, εὐφυία τῆς ψυχῆς, καθ' ἣν «ὁ ἔχων στοχαστικὸς ἐστὶν ἐκάστῳ τοῦ δέοντος», καὶ ἡ εὐμάθεια, εὐφυία τῆς ψυχῆς πρὸς τάχος μαθήσεως. Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ μὲν Ἀμερικανὸς ψυχολόγος Thorndike θεωρεῖ τὴν εὐφυίαν ὡς γενικὴν ἰκανότητα τοῦ πνεύματος πρὸς μάθησιν, συμφωνῶν πρὸς τὸν ὡς ἄνω περὶ εὐμαθείας τοῦ πνεύματος ὀρισμὸν, ἄλλος δὲ ψυχολόγος, ὁ Γερμανὸς Stern, πρὸς τὸν τῆς ἀγχινοίας ὀρισμὸν τῆς εὐφυίας συμφωνῶν θεωρεῖ ταύτην ὡς γενικὴν ἰκανότητα τοῦ πνεύματος πρὸς συνειδητὴν προσαρμογὴν εἰς νέας καταστάσεις καὶ νέους ὄρους.

6. Νόησις καὶ γλῶσσα. Εἶδομεν ὅτι, διὰ τὴν ὑπάρξιν νόησις, ἀπαραίτητος εἶναι ὁ σχηματισμὸς ἐννοιῶν, κρίσεων καὶ συλλογισμῶν, διὰ τῶν ὁποίων κυρίως φθάνομεν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἀληθείας γενικώτερον. Ἄλλ' ἡ γνῶσις αὕτη δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μεταδοθῇ εἰς τοὺς ἄλλους, ὥστε νὰ ὑπάρξῃ συνενόησις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἂν δὲν ἐξεφράζετο διὰ συμβόλων εἰς πάντας νοητῶν, δηλ. διὰ τῆς γλώσσης.

Γλῶσσα ἄρα καὶ νόησις συνδέονται ἀναποσπᾶστως μεταξὺ τῶν. Αἱ λέξεις εἶναι ἡ ἔκφρασις τῶν ἐννοιῶν, τῶν παραστάσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐκφέρονται αἱ κρίσεις· δι' αὐτῶν διατυποῦται ὁ συλλογισμὸς, περαιτέρω δὲ ἡ ἀφηρημένη σκέψις. Οὕτω μεταδίδεται καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὁ πνευματικὸς θησαυρὸς τῶν προηγουμένων γενεῶν καὶ προάγεται ὁ πολιτισμὸς διὰ τῆς συμβολῆς ὅλων τῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι ἔζησαν καὶ ζῶσιν ἐπὶ τῆς γῆς.

Τὴν στενὴν σχέσιν νοήσεως καὶ γλώσσης βλέπει τις συγκρίνων τὸν λεκτικὸν πλοῦτον τῶν ἀπαιδευτῶν ἢ κατωτέρας εὐφυίας ἀνθρώπων πρὸς τὸν τῶν εὐφυῶν καὶ μεγάλης μορφώσεως ἀτόμων. Ἡ γλῶσσα τῶν πρώτων περιορίζεται εἰς ἐλαχίστας ἑκατοντάδας λέξεων δηλωτικῶν τῶν στοιχειωδῶν αὐτῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν κοινῆς χρήσεως ἀντικειμένων. Ἡ γλῶσσα τούναντίον τῶν προηγμένων ἀνθρώπων εἶναι πλουσιωτάτη καὶ

εἰς λέξεις καὶ εἰς πλοκὴν ἀριθμοῦσα χιλιάδας λέξεων καὶ ἔχουσα σύνταξιν ποικίλην καὶ ἀνάλογον πρὸς τὴν διανοητικὴν αὐτῶν κατάστασιν.

Παρὰ τὸ γεγονός ἐν τούτοις ὅτι καὶ νόησις καὶ γλῶσσα εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένα καὶ ὅτι τὸ παιδίον τότε ἀρχίζει νὰ νοῆ, ὅταν ἀρχίζει νὰ σχηματίζει φράσεις, ὑπάρχουν περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας νοεῖ τις χωρὶς νὰ ἐκφράζεται διὰ λέξεων καὶ ὁμιλεῖ χωρὶς νὰ σκέπτεται.

7. Ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν νόησιν. Πάντες οἱ ἄνθρωποι διανοοῦνται, ἀλλ' ὅποια ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἑνὸς μεγαλοφυοῦς καὶ ἑνὸς κοινῆς ἐφυίας ἀνθρώπου! Μολονότι ἀμφοτέρων τὸ πνεῦμα ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν πορείαν κατὰ τὴν διάνοησιν, εἰς ἐκάστην βαθμίδα παρουσιάζονται ἐν τούτοις πλεῖσται μεταξὺ των διαφοραί. Ἐνῶ π. χ. ἀμφότεροι ἐργάζονται διὰ τὴν λύσιν τοῦ αὐτοῦ προβλήματος, εἰς μὲν τὸν μεγαλοφυᾶ λόγῳ τῆς πλουσίας του πείρας καὶ τῶν ποικίλων συσχετίσεων τοῦ νέου προβλήματός του πρὸς ἄλλα παλαιὰ ἐπέρχονται πλεῖσται ὅσαι ἰδέαι καὶ λύσεις, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον ἐλάχιστα ἢ οὐδὲν συμβαίνει εἰς τὸν κοινῆς ἐφυίας ἄνθρωπον. Ἀλλὰ καὶ ἂν τοῦτο συμβαίνει ἔνιστε, αἱ ἰδέαι καὶ λύσεις ἔρχονται πολὺ ταχύτερον εἰς τὸν νοῦν τοῦ μεγαλοφυοῦς, πολὺ δὲ ταχύτερον ἐπίσης ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν κοινῆς ἐφυίας ἄνθρωπον κρίνει ὁ μεγαλοφυῆς καὶ ἐκλέγει ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐπερχομένων εἰς αὐτὸν λύσεων καὶ ἰδεῶν τὰς μᾶλλον καταλλήλους διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς στιγμῆς.

Ἐξ' ἄλλου ἡ μεταξὺ των διαφορὰ ἐγκεῖται καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ μεγαλοφυῆς ἢ ὁ ἀνωτέρας ἐφυίας ἄνθρωπος σχηματίζει σαφεῖς καὶ ἀκριβεῖς γνώσεις τῶν πραγμάτων, διότι οὐδὲν μανθάνει ἐπιπολαίως ἢ μηχανικῶς, ὡς πολλάκις συμβαίνει τοῦτο εἰς τὰ μετρίας ἐφυίας ἄτομα, ἀλλὰ μελετᾷ κριτικῶς ἐμβαθύνων εἰς τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων καὶ γεγονότων, ἐπίσης δὲ καὶ καταβάλλει ἐπιμονὴν καὶ προσοχὴν κατὰ τὴν μάθησιν μεγαλυτέραν ἢ ὁ μετρίας ἐφυίας.

8. Διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὴν εὐφυΐαν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον φέρει μεθ' ἑαυτοῦ ὠρισμένα χαρακτηριστικὰ σωματικὰ καὶ ψυχικὰ, τὰ ὅποια κληρονομεῖ ὄχι μόνον ἐκ τῶν γονέων του — ἐξ αὐτῶν βεβαίως λαμβάνει τὸ μεγαλύτερον μέρος — ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πάππων καὶ προπάππων του. Φύσει ἄρα, ἐκ κληρονομικότητος, εἶναι

ἕκαστος διάφορος τῶν συνανθρώπων του καὶ ὡς πρὸς ἄλλα χαρακτηριστικά, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν εὐφυΐαν.

Ἐξ ἄλλου παράγοντες περιβάλλοντος, ὡς αἱ κακαὶ οικονομικαί, οἰκογενειακαὶ καὶ κοινωνικαὶ συνθήκαι, δύνανται πολλάκις κακῶς νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν ἀτόμων τινῶν, ὡς ἐπίσης πολὺ περισσότερον ἀσθένειαί τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ ἄλλα ἀτυχήματα ἐπιφέροντα βλάβας εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸ νευρικὸν σύστημα καὶ δυνάμενα νὰ ἐπιβραδύνωσιν ἢ σταματήσωσιν ὀλοσχερῶς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτωξιν.

Ἄλλὰ ἂν ταῦτα οὕτως ἔχωσιν, αἱ δ' ἄνθρωποι φύσει ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους διαφέρουσιν ὡς πρὸς τὴν εὐφυΐαν, ποία ἢ ἀνάγκη τῆς γνώσεως τῶν διαφορῶν τούτων ;

Οἱ λόγοι εἶναι πολλοί, κυρίως ὅμως καὶ πρωτίστως αὐτὸ τὸ ἄτομον.

Ἄν π.χ. οἱ γονεῖς πλὴν ἄλλων εἶχον πλήρη ἐπίγνωσιν τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τῶν τέκνων των, οἱ διδάσκαλοι τῆς τῶν μαθητῶν καὶ αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ ἑαυτοῦ των, θὰ ἦτο πολὺ εὐκολώτερον νὰ λαμβάνη ἕκαστος τὴν ἀρμόζουσαν εἰς αὐτὸν παιδείαν, νὰ κατευθύνεται δ' ἀργότερον καὶ νὰ ἐκλέγῃ τὸ κατάλληλον ἐπάγγελμα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἀπέβαινε πρὸς ὄφελος καὶ ἐπιτυχίαν ὄχι μόνον τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου.

9. Ἐλεγχος τῆς εὐφυΐας. Τὰ τέστ καὶ ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ των. Τὸ διαφέρον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς γνῶσιν τῶν ὁμοίων του ἔχει τὴν ἀρχὴν του, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἀρχίζει ἡ κοινωνικὴ ζωὴ καὶ ὁ πολιτισμός. Κατὰ διαφόρους ἐποχὰς δηλ. οἱ ἄνθρωποι εἰς διάφορα μέσα κατέφυγον πρὸς γνῶσιν ἢ μᾶλλον μάντευσιν τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν ἀστρονομίαν, τὴν χειρομαντείαν, τὴν γραφολογίαν, τὴν ἐξέτασιν τῆς φυσιγνωμίας ἢ τοῦ σχήματος τοῦ κρανίου κλπ.

Πόσον ὅμως πολὺ ἀπατώμεθα εἰς τὴν οὕτως ἐπιχειρουμένην διάγνωσιν, καταφαίνεται ἐκ τῶν παρατιθεμένων εἰκόνων, εἰς ἃς ζητεῖται ἐκ παρατηρήσεως τῆς φυσιγνωμίας ἐκάστου ἀτόμου νὰ διαγνωσθῇ ἡ εὐφυΐα του. Ἡ πλάνη καταφαίνεται ἐκ παραβολῆς τῆς προσωπικῆς κρίσεως τοῦ παρατηρητοῦ πρὸς τὸν ὑπὸ τὰς εἰκόνας ἀναγραφόμενον βαθμὸν εὐφυΐας ἐκάστου ἀτόμου.

Ὁ πρῶτος, ὅστις ἐν παντὶ σχεδὸν εἰσηγητῆς ἐγένετο τῆς ἐρεῦνης οὐ μόνον τῆς εὐφυΐας ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν

A

A

B

B

Γ

Γ

Δ

Δ

Ε

Ε

Ζ

Ζ

Τίς ἡ εὐφυία τῶν παιδίων τούτων;

Βαθμὸς εὐφυίας τῶν εἰκονιζομένων ἕξ ἀτόμων :
 Α = 128, Β = 111, Γ = 99, Δ = 171, Ε = 71, Ζ = 26.

καὶ τῆς εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν ἐπιδόσεως, εἶναι ὁ Πλάτων. Οὗτος ἐν τῇ Πολιτείᾳ τοῦ ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ καταστάσεως τῶν φυλάκων καὶ ἀρχόντων λέγει· «τηρητέον δὴ εὐθύς ἐκ παίδων προθεμένους ἔργα, ἐν οἷς ἂν τις τὸ τοιοῦτον μάλιστα ἐπιλανθάνοιτο καὶ ἐξαπατῶτο καὶ τὸν μὲν μνήμονα καὶ δυσεξαπάτητον ἐγκριτέον, τὸν δὲ μὴ ἀποκριτέον». Ἡ ἐπιστημονικὴ ὁμως μέτρησις, καίπερ τὴν ἀρχὴν ἔχουσα ἐξ Ἑλλάδος, εἶναι ἐπίτευγμα τῶν νεωτέρων κυρίως χρόνων.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος πλεῖστοι ψυχολόγοι ἐπεχείρησαν τὴν μέτρησιν τῆς εὐφυΐας. Ἐκεῖνος ὁμως, ὅστις ἐπέτυχε τοῦτο, ἦτο ὁ Γάλλος ψυχολόγος Alfred Binet. Οὗτος τῇ συνεργασίᾳ τοῦ ἐπίσης Γάλλου ἱατροῦ Th. Simon παρουσίασε τὴν πρώτην ἐπιστημονικὴν κλίμακα μετρήσεως τῆς εὐφυΐας. Εἰς τοῦτο προέβη κληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Προνοίας τῆς Γαλλίας, ἵνα ἐξεύρη μέτρον διαλογῆς καὶ συγκεντρώσεως πρὸς εἰδικὴν διδασκαλίαν τῶν πνευματικῶς ὑστερούντων μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων τῶν Παρισίων.

Τὴν κλίμακα ταύτην ἐδημοσίευσεν διὰ πρώτην φορὰν τῷ 1905. Ἐπηκολούθησε δὲ δευτέρα ἐκδοσις (1908) καὶ τρίτη τελειότερα (1911).

Ὡς ἦτο ἐπόμενον ἡ ἐπινοήσις μεθόδου μετρήσεως τῆς εὐφυΐας ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἐπιστήμονας ὅλου τοῦ κόσμου, οἱ ὅποιοι καὶ ἐπεχείρησαν μετάφρασιν καὶ προσαρμογὴν τῆς κλίμακος Binet εἰς τὰς χώρας τῶν.

Ἐξ αὐτῶν ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος περισσότερον ἐπέτυχε εἰς τὴν προσαρμογὴν καὶ στάθμησιν τῆς ὡς ἄνω κλίμακος διὰ τὴν χώραν του, ἦτο ὁ L. Terman, καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Stanford τῆς Ἀμερικῆς.

Τὴν κλίμακα ταύτην τοῦ Terman ὡς πλουσιωτέραν καὶ ἐπιτυχεστέραν προσήρμοσεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν περιβάλλον τὸ 1927 τὸ πρῶτον ὁ Γ. Σακελλαρίου. Ἐπειδὴ ὁμως καὶ ἡ κλίμαξ αὕτη παρουσίασεν ἐλαττώματα περὶ τὰ ἄκρα ἰδιαιτέρως, ὁ Terman τῇ συνεργασίᾳ τῆς δίδος Merill καθήρτισεν νέαν κλίμακα, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ἐβελτιώθη καὶ ἡ πρώτη ἑλληνικὴ κλίμαξ τὸ 1952 σταθμηθεῖσα ἐπὶ 1000 περίπου ἀτόμων διαφόρου ἡλικίας.

ΚΛΙΜΑΞ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΥΦΥΪΑΣ

Α. L. Terman — Γ. Σακελλαρίου (β' έκδοσις)

- Τὸ ἄτομον καλεῖται εἰς τὴν βαθμίδα
 τοῦ 2ου ἔτους· νὰ κατασκευασθῇ πύργον χρησιμοποιοῦν 12 ξυλίνους κύβους·
- τοῦ 2ου ἔτους καὶ 6 μηνῶν· νὰ ἀναγνωρίσῃ 3 ἐκ τῶν εἰς τὸν χάρτην εἰ-
 κονιζομένων ἀντικειμένων· (χάρτης φέρων ποτήριον, ὑπόδημα, μαχαίριδιον,
 αὐτοκίνητον κλπ.)·
- τοῦ 3ου ἔτους· νὰ διαπεράσῃ 4 τοῦλάχιστον χάνδρας εἰς χρόνον 2 λεπτῶν διὰ
 καρδονίου·
- τοῦ 3ου ἔτους καὶ 6 μηνῶν· νὰ ἀριθμῆσῃ στοιχεῖα εἰκόνας· (καλεῖται νὰ
 ὀνομάσῃ τί βλέπει εἰς μίαν εἰκόνα. Ἐπιτυχία 2 τοῦλάχιστον στοιχεῖα)·
- τοῦ 4ου ἔτους· νὰ ἐπαναλάβῃ ἄνευ σφάλματος 2 τοῦλάχιστον προτάσεις· (λ.χ.
 τὸ ὠρολόγι μου ἔχει 2 δεικτάς·
- τοῦ 4ου ἔτους καὶ 6 μηνῶν· νὰ κάμῃ αἰσθητικὴν σύγκρισιν εἰς 3 ζεύγη
 εἰκόνας· (λ.χ. ποία ἀπὸ τῆς 2 ζωγραφιῆς εἶναι ὠραιότερα)·
- τοῦ 5ου ἔτους· νὰ ἀντιγράψῃ τετράγωνον τυπωμένον εἰς φύλλον χάρτου·
- τοῦ 6ου ἔτους· νὰ ἀνακαλύψῃ τὰς ἑλλείψεις διαφόρων εἰκόνας· (λ.χ. εἰκόνας
 ἑνὸς ἀνθρώπου μονόχειρος κλπ.)·
- τοῦ 7ου ἔτους· νὰ ὀνομάσῃ ἄνευ λάθους χρώματα περιεχόμενα εἰς πίνακα· (λ.χ.
 ἐρυθρόν, κίτρινον, κυανσοῦν, πράσινον κλπ.)·
- τοῦ 8ου ἔτους· νὰ εὗρῃ τὰ ἀντίθετα λέξεων· (λ.χ. μέγας, ἄσπρος, μαλακός, κλπ.)·
- τοῦ 9ου ἔτους· νὰ ἀνακουντάξῃ προτάσεις ἐχούσας τὰς λέξεις των ἐν ἀταξίᾳ·
 (λ.χ. παιδί τὸ παίζει κῆπο τὸν εἰς)·
- τοῦ 10ου ἔτους· νὰ εὗρῃ τὰς ὁμοιότητας μεταξύ 2 πραγμάτων· (λ.χ. καρέκλα
 καὶ κρεβάτι, μῆλον καὶ ρόδιον κλπ.)·
- τοῦ 11ου ἔτους· νὰ εὗρῃ παραδοξολογίας εἰς προτάσεις· (λ.χ. ὁ δικαστὴς εἶπε,
 εἰς τὸν φυλακισμένον· Σὲ λίγο θὰ κρεμασθῆς καὶ πιστεύω νὰ βάλῃς πιά γνώσι)·
- τοῦ 12ου ἔτους· νὰ εὗρῃ τὴν σημασίαν διαφόρων ἀφηρημένων λέξεων· (ὡς λ.χ.
 φιλανθρωπία, ὑπεράσπισις, σταθερός, θάρρος κλπ.)·
- τοῦ 13ου ἔτους· νὰ εὗρῃ τὰς ἑλλείψεις εἰς διήγημά τι·
- τοῦ 14ου ἔτους· νὰ εὗρῃ τὸν προσανατολισμόν, τὸν ὁποῖον λαμβάνει εὕρισκόμενον
 εἰς διαφόρους θέσεις· (λ.χ. ποίαν διεύθυνσιν θὰ πάρῃ, ὥστε τὸ ἀριστερὸ χέρι
 νὰ εἶναι κατὰ τὴν ἀνατολήν. Τὸ ἄτομον ὀνομάζει τὸ σημεῖον τοῦ ὀρίζοντος Ν.)
- τοῦ ἐνηλίκου μέσης ἀναπτύξεως· νὰ ἐκμάθῃ κρυπτογραφικὸν κώδικα
 καὶ νὰ γράψῃ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ ὠρισμένας λέξεις καὶ φράσεις· (νίκη, δόξαν
 χαῖρε ἐλευθερία)·
- τοῦ ἐνηλίκου ἀνωτέρως ἀναπτύξεως I· νὰ εὗρῃ τὰς σχέσεις με-
 ταξὺ ἀντιθέτων (λ.χ. χειμῶν — θέρος, εὐτυχῆς — λυπημένος)·
- τοῦ ἐνηλίκου ἀνωτέρως ἀναπτύξεως II· νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἔνοιαν
 δυσχεροῦς ἀναγνωστικοῦ τεμαχίου· (ἐπιτυχία, ἀν γίνῃ ἡ ἀπόδοσις 6 τοῦλά-
 χιστον ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ τεμαχίου κλπ.)·
- τοῦ ἐνηλίκου ἀνωτέρως ἀναπτύξεως III· νὰ ἐπαναλάβῃ σειρὰν ἐν-

νέα μονοψηφίων αριθμῶν. Νὰ λύση πρόβλημα προσανατολισμοῦ κατὰ χῶρον κλπ.

Ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κλίμακος ταύτης ἐπὶ μεγάλου ἀριθμοῦ ἀτόμων κατὰ τύχην ληφθέντων εὐρέθη ὅτι:

α) ἄτομα τῆς αὐτῆς ἡλικίας λύουσιν ἄλλα μὲν περισσότερα, ἄλλα δὲ ὀλιγώτερα κριτήρια τῆς κλίμακος, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἄτομά τινα γεννῶνται μὲ κατώτερον εὐφυΐαν, ἄλλα μὲ κοινὴν καὶ ἄλλα μὲ ἀνωτέραν.

β) ἡ εὐφυΐα ἀναπτύσσεται βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τῆς πνευματικῆς του ὀριμότητος, ἀφ' ἧς παραμένει στάσιμος μέχρι τοῦ γήρατος, βαίνουσα ἔκτοτε βαθμηδὸν ἐλαττωμένη,

γ) κατὰ τὰ πρῶτα πέντε ἔτη τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου παρατηρεῖται ταχύτερα ἀνάπτυξις τῆς εὐφυΐας καὶ ἀνάλογος πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νευρικοῦ συστήματος· κατὰ τὰ ἐπόμενα πέντε ἔτη παρατηρεῖται ὡσαύτως βαθμιδαία καὶ σταθερὰ βελτιώσεις, ἐνῶ κατὰ τὴν τρίτην πενταετίαν ἡ εὐφυΐα αὐξάνεται μὲ βραδύτερον ῥυθμὸν.

Ἐκ τῶν γενομένων ἐρευνῶν εὐρέθη ὅτι ἡ εὐφυΐα βαίνει κατὰ μέσον ὄρον αὐξανόμενη μέχρι τοῦ 14ου — 16ου ἔτους, κατ' ἄλλους μέχρι τοῦ 12ου ἢ 13ου, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ εὐφυΐα παύει ἀναπτυσσομένη μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἀλλ' ὅτι παύει νὰ αὐξάνῃ ὁμοιομόρφως, ὥστε νὰ εἶναι μετρητὴ, διασπειρομένη κατὰ ποικίλας κατευθύνσεις καὶ πλουτιζομένη διὰ τῆς πείρας.

Β α θ μ ο λ ο γ ί α ε ὑ φ υ ῖ α ς. Συνηθέστατα ὡς μέτρον βαθμολογίας τῆς εὐφυΐας λαμβάνεται ἡ πνευματικὴ ἡλικία (Π. Η.). Αὕτη δὲ καθορίζεται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κριτηρίων τῆς κλίμακος, εἰς τὰ ὅποια ἐπιτυχῶς ἀπήνησε τὸ ἐξετασθὲν ἄτομον.

Τὰ κριτήρια ταῦτα ἀναλόγως τῆς βαθμίδος, τὴν ὅποιαν κατέχουσιν εἰς τὴν κλίμακα, ἔχουσι καὶ διάφορον ἀξίαν, ἥτις ἐξυνεῖται ἀπὸ 2—6 μηνῶν. Ἡ Π. Η. ἐπομένως ἐνὸς ἀτόμου εὐρίσκεται ἐκ τοῦ ἀθροίσματος τῶν ἀριθμῶν τούτων.

Διὰ τῆς Π. Η. ὁμοῦ δὲν γνωρίζομεν ἂν τὸ ἄτομον εἶναι εὐφυές, μεγαλοφυές, ἀνωτέρας εὐφυΐας ἢ κατωτέρας. Τοῦτο κατορθοῦμεν, ἂν διαιρέσωμεν τὴν Π. Η. διὰ τῆς χρονολογικῆς ἡλικίας (Χ. Η.), τρεπομένης καὶ αὐτῆς εἰς μῆνας. Οὕτως ἂν ἄτομον τι ἔχη Π. Η. 148 μηνῶν καὶ Χ. Η. 148, τότε ὁ βαθμὸς τῆς εὐφυΐας του (Β. Ε.)

θα εἶναι $\frac{148}{148} = 1$ ἢ ἐπὶ τὸ ἐμφαντικώτερον 100 ἑκατοστὰ ἢ 100.

Τὰ ἄτομα τὰ ἔχοντα Β. Ε. 100 εἶναι κανονικῆς εὐφυΐας. Τὰ ἔχοντα ἀνώτερον ἢ κατώτερον τοῦ 100 εἶναι ἀναλόγως ἀνωτέρας ἢ κατωτέρας εὐφυΐας, κατατάσσονται δὲ εἰς διαφόρους βαθμίδας ὡς ἀκολούθως·

Ἄτομα ἔχοντα Β. Ε. 140 καὶ ἄνω καθωρίσθησαν ὡς τείνοντα πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν,

τὰ ἔχοντα Β. Ε. 120 — 130 ὡς λίαν ἀνωτέρας εὐφυΐας,

» » » 110 — 119 ὡς ἀνωτέρας εὐφυΐας,

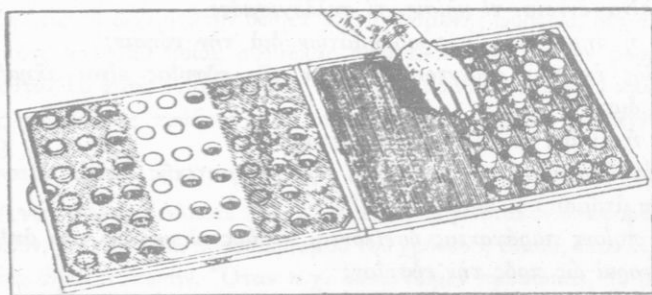
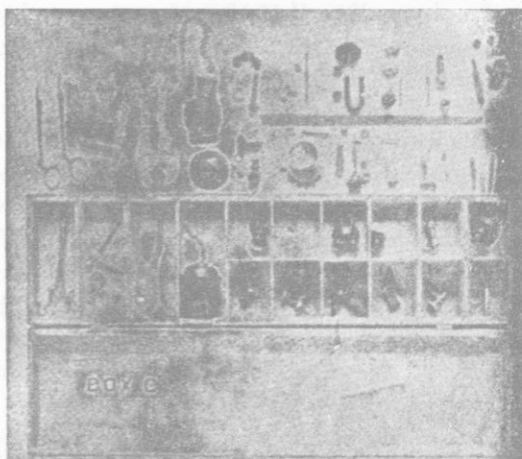
» » » 90 — 109 ὡς εὐφυῆ,

» » » 80 — 99 ὡς κατωτέρας εὐφυΐας,

» » » 70 — 79 ὡς ἀνώμαλα, κυμαινόμενα μεταξὺ

τῶν κατωτέρας εὐφυΐας καὶ μωρῶν,

» » » 69 καὶ κάτω καθωρίσθησαν ὡς καθαρῶς ἀφυῆ, διακρινόμενα εἰς μωρὰ (Β. Ε. 50 — 69), βλάκας (Β. Ε. 25 — 49), καὶ ἡλίθια (Β. Ε. 0 — 24).

Μηχανικά τέρστ ειδικών ικανοτήτων.

10. Όμαδικά και πρακτικά τέρστ εύφυίας. Πλήν τών άτομικών κλιμάκων εύφυίας, ώς ή άνωτέρω διαγραφείσα, χρησιμοποιουμέν και όμαδικά κριτήρια, όταν είναι άνάγκη είς έλάχιστον χρονικόν διάστημα νά λάβωμεν γνώσιν τής εύφυίας μεγάλης ομάδος άτομων, ώς στρατιωτών, έργατών, μαθητών, ύποψηφίων άνωτέρων σχολών κλπ.

Υπάρχουν διαφόρων ειδών όμαδικά τέρστ εύφυίας, τών όποιων τό περιεχόμενον ποικίλλει άναλόγως τής σχολικής παιδεύσεως τής ομάδος διά τήν όποίαν καθηρίσθησαν.

11. Κριτήρια έπίδόσεως και ειδικών ικανοτήτων. Πλήν τών άτομικών και όμαδικών τέρστ εύφυίας υπάρχουν και άλλα κριτήρια μετρούντα τήν έπίδοσιν τών άτομων, π.χ. μαθητών είς τά μαθήματά των, έργατών είς τήν άσκουμένην ύπ' αυτών τέχνην ή άλλην έργασίαν, ώς έπίσης και άλλα κριτήρια και όργανα μετρούντα ειδικάς ικανότητας άπαιτουμένης λ.χ. διά τήν άσκησιν ένός επαγγέλματος, ώς ή μηχανική ιδιοφυία, ή κινητική εύχέρεια, ή δεξιότητες κ.ά.

Ά Σ Κ Η Σ Ε Ι Σ

1. Τί είναι νόησις και τίς ή σχέσις αυτης πρός τήν αντίληψιν και τόν συνειρημόν τών παραστάσεων;
2. Τί είναι έννοια, τί κρίσις, τί συλλογισμός;
3. Τίς ή σημασία τών προβλημάτων διά τήν νόησιν;
4. Ποίος εκ τών δοθέντων όρισμών τής εύφυίας είναι πληρέστερος και διατί;
5. Τίς ή σχέσις νόησεως και γλωσσης;
6. Ποία ή άνάγκη τής γνώσεως τής πνευματικής καταστάσεως έκα στον άτομον και διατί;
7. Είς ποίους παράγοντας όφείλονται κυρίως αί μεταξύ τών ανθρώπων διαφοραί ώς πρός τήν εύφυίαν;
8. Ποίος έπενόησε πρώτος μέθοδον μετρήσεως τής εύφυίας;
9. Ποία τά είδη τών τέρστ;
10. Τί είδους τέρστ χρησιμοποιουνται κυρίως είς τόν στρατόν;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

ΜΝΗΜΗ

1. **Ἔννοια τῆς μνήμης.** Ἐξητάσαμεν προηγουμένως τί εἶναι παράστασις, ποῖα τὰ εἶδη αὐτῆς καὶ ποῖοι οἱ νόμοι, διὰ τῶν ὁποίων αἱ παραστάσεις συνείρονται καὶ ἀναπλάττονται.

Εἶδομεν ἐπίσης ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν εἰς μικρότερον ἢ μεγαλύτερον βαθμὸν τὴν ἔμφυτον ψυχικὴν ἰκανότητα τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, αἵτινες συνείρονται ἐνσυνειδήτως ἢ ἀσυνειδήτως τῇ συμτοχῇ ἢ μὴ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς προσοχῆς.

Τὴν ἰκανότητα αὐτὴν τῆς ψυχῆς, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος κατορθώνει νὰ διατηρῇ παρωχημένας παραστάσεις καὶ γεγονότα καὶ νὰ ἀναπλάττῃ αὐτά, καλοῦμεν μνήμην.

Χωρεῖ δὲ ἡ λειτουργία τῆς μνήμης κατὰ δύο τρόπους. Εἶναι δηλ. δυνατὸν νὰ ἀναπλάττῃ τις προηγουμένας ἐντυπώσεις χωρὶς ν' ἀναφερεται διόλου εἰς τὸ παρελθὸν ἢ νὰ ἀναλογίζεται ποῦ καὶ πότε εἶχε διὰ πρώτην φοράν τὴν ἐντύπωσιν αὐτήν. Οὕτω π.χ. ὅταν κατὰ τὴν ἵνοιξιν ἀντικρύξῃ τις τὸ ὠραιότατον θέαμα τῆς ἀθισμένης φύσεως, δὲν ἀναλογίζεται πότε καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας ἀπῆλause διὰ πρώτην φοράν τὸ θέαμα τοῦτο. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς τὰς καθημερινὰς καθ' ἕξιν καὶ ἀσυνειδήτως τελουμένας πράξεις, τὰς ὁποίας ἐτέλει ἄλλοτε ἐν ἐπιγνώσει καὶ μετὰ προσοχῆς.

2. **Ἀνάμνησις.** Ἄλλοτε πάλιν ἡ ἀνάπλασις γίνεται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ παρελθόν, τοῦτέστι διὰ προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου ἢ τόπου, ὅπου εἶχομεν τὸ πρῶτον τὴν ἐντύπωσιν. Ὅταν π.χ. συναντῶμεν πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἐγνωρίσαμεν, καταβάλλομεν προσπάθειαν νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸ εἰς τὸ παρελθόν τοπικῶς καὶ χρονικῶς ἀναλογιζόμενοι ποῦ, πότε καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας ἐγνωρίσαμεν αὐτό. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀναπλάσεως παραστάσεων προσώπων, ἀντικειμένων ἢ γεγονότων καλεῖται ἀνάμνησις. Εἶναι δηλ. ἡ ἀνάμνησις ἀναγνώρισις, γεγονότων τοῦ βίου ἢ παραστάσεων προσώπων κλπ. ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν χῶρον, χρόνον καὶ συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας τὸ πρῶτον ἐλάβομεν πείραν αὐτῶν.

3. Μνημονικαὶ λειτουργίαι. Ἄλλὰ διὰ τὸ ἔχωμεν μνήμην ἢ ἀνάμνησιν ἑνὸς προσώπου ἢ γεγονότος σημαίνει ὅτι α) ἐγνωρίσαμεν αὐτὸ κάποτε, β) συνεκρατήσαμεν ἐπὶ τινα χρόνον τὴν παράστασιν αὐτοῦ ἐν ἡμῖν, γ) δοθείσης εὐκαιρίας ἀνακαλοῦμεν αὐτὸ εἰς τὴν μνήμην μας, δ) ἀναγνωρίζομεν ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ πρόσωπον ἢ τὸ γεγονός, τοῦ ὁποίου ἐλάβομεν γνῶσιν καὶ ὄχι ἄλλο.

Εἰς τὴν μνήμην ἐπομένως διακρίνομεν τέσσαρας ἐπὶ μέρους μνημονικὰς λειτουργίας: τὴν ἐντύπωσιν, τὴν διατήρησιν, τὴν ἀνάπλασιν καὶ τὴν ἀναγνώρισιν. Κατὰ ταῦτα ἡ μνήμη δύναται ἀκριβέστερον νὰ ὀρισθῇ ὡς γενικὴ ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐντύπωσιν, διατήρησιν, ἀνάπλασιν καὶ ἀναγνώρισιν προγενεστέρων περιεχομένων τοῦ πνεύματος (αἰσθημάτων, παραστάσεων καὶ τῶν μετ' αὐτῶν συνδεομένων διαθέσεων).

Ἡ διάκρισις αὕτη φαίνεται σαφῶς εἰς παθολογικάς τινας καταστάσεις τῆς μνήμης, καθ' ἃς εἶναι δυνατόν μία τῶν λειτουργιῶν τούτων νὰ εἶναι ἐλλιπὴς ἢ παντελῶς νὰ ἐλλείπῃ, αἱ δὲ ἄλλαι νὰ λειτουργῶσι κανονικῶς ὡς περαιτέρω ἐκτίθεται.

4. Ἰδιότητες τῆς μνήμης. Διὰ τὴν καλὴν λειτουργίαν τῆς μνήμης ἀπαιτεῖται νὰ ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος

α) σχετικὴν εὐχέρειαν ὡς πρὸς τὴν πρόσληψιν τῶν παραστάσεων καὶ τὴν διατήρησιν αὐτῶν,

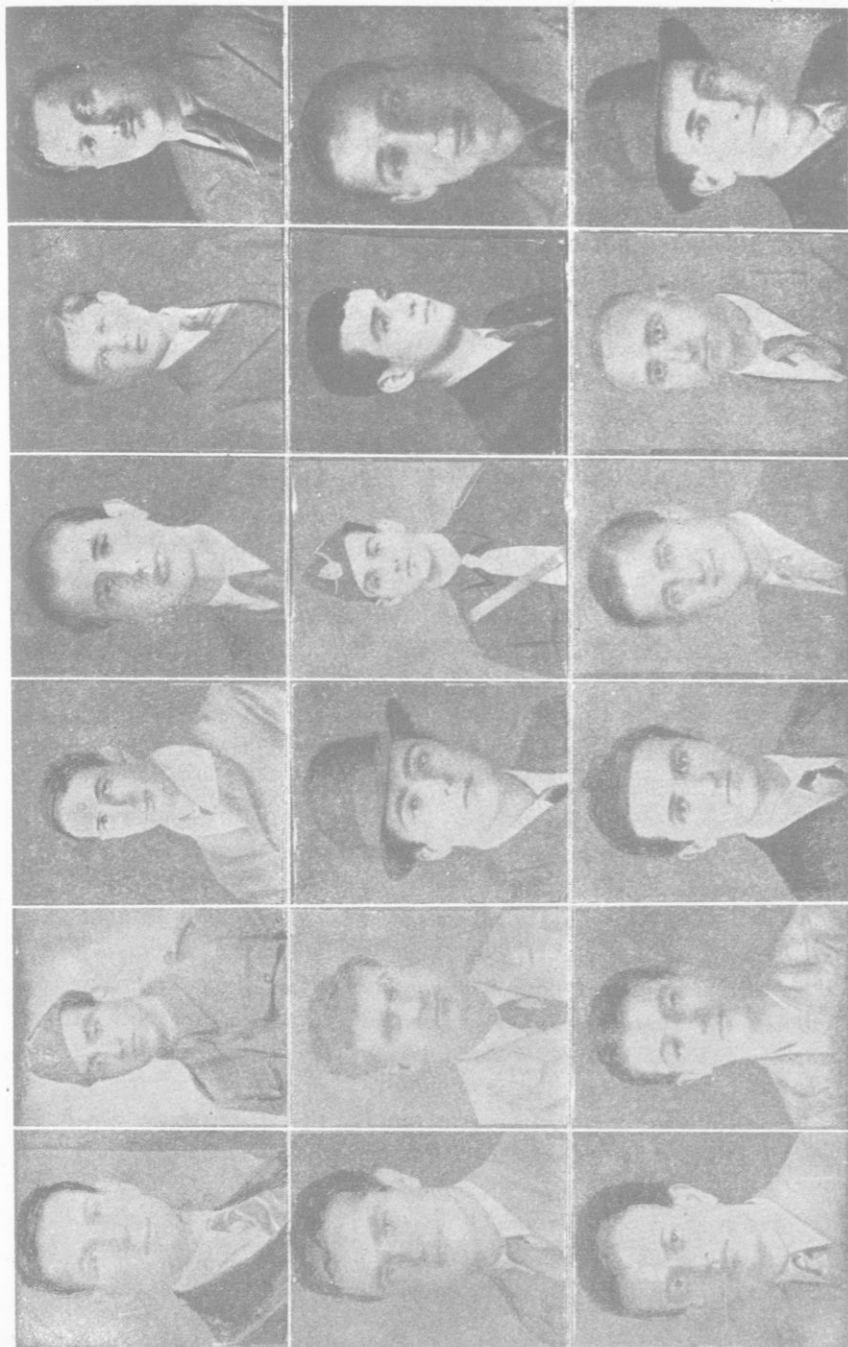
β) ἰκανότητα νὰ διατηρῇ ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρας παραστάσεις, νὰ ἔχῃ τουτέστιν εὐρύτητα ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν διατηρουμένων στοιχείων,

γ) ἰκανότητα νὰ διατηρῇ τὰς παραστάσεις ταύτας ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον χρόνον, νὰ ἔχῃ τουτέστιν διάρκειαν μνήμης,

δ) ἰκανότητα νὰ ἀναπαράγῃ μετ' ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλυτέραν ἀκριβειαν τὰς ὑπαρχούσας ἐν αὐτῷ παραστάσεις, νὰ ἔχῃ τουτέστιν πίστιν μνήμης,

ε) ἰκανότητα νὰ ἀναπλάσῃ ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον τὰς κτηθείσας παραστάσεις ἐλέγων τὰς καταλλήλους καὶ μᾶλλον ἀπαραίτητους πρὸς ἐξυπηρέτησιν σκοποῦ τινος, νὰ ἔχῃ τουτέστιν ἐτοιμότητα.

Ἡ εὐχέρεια, ἡ εὐρύτης, ἡ διάρκεια, ἡ πίστις ἢ ἀκρίβεια, καὶ ἡ ἐτοιμότης εἶναι ἰδιότητες τῆς μνήμης.

Δύνασθε νά ἀναγνωρίσητε τίς ὁ εἰκονιζόμενος τρεῖς φορές;

Πάντες οί άνθρωποι πλὴν παθολογικῶν τινῶν περιπτώσεων ἔχουσιν εἰς μεγαλύτερον ἢ μικρότερον βαθμὸν τὰς ιδιότητας ταύτας. Εἰς τοῦτο συντελοῦσι καὶ οἱ κατωτέρω παράγοντες:

α) σωματικῇ ὑγείᾳ· ὅσον ἀκμαιότερος εἶναι ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, τόσο εὐχερέστερον οὗτος προσλαμβάνει παραστάσεις καὶ διατηρεῖ αὐτὰς ἐπὶ περισσότερον χρόνον.

β) εὐφυΐᾳ· εὐνόητον εἶναι ὅτι ὁ εὐφυῆς ἔχει τὰς ιδιότητας τῆς μνήμης εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ἢ ἄλλα ἄτομα κατωτέρας εὐφυΐας, ὡς πρῶτος ὁ Πλάτων παρετήρησεν εἰπὼν ὅτι· «ὄξεις καὶ ἀγγίνοι καὶ μνήμονες ὡς τὰ πολλά εἰσι», καίτοι ἐξ ἐρευνῶν ἀπεδείχθη ὅτι δὲν συμβαίνει πάντοτε τοῦτο,

γ) πολλαπλῇ σύνδεσις τῶν παραστάσεων· γνωστὸν εἶναι ὅτι πολὺ δυσκολώτερον ἐνθυμεῖται τις ἀσήμους συλλαβὰς (λ.χ. γαδ, νηρ, λογ κλπ.) ἢ μεμονωμένας λέξεις, εὐχερέστερον δὲ κείμενον ἱστορικὸν ἢ ποίημα, διότι εἰς αὐτὰ αἱ παραστάσεις συνδέονται πολλαχῶς, διὰ τῆς ἀλληλουχίας τῶν γεγονότων ἢ σκηνῶν, τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς ὁμοιοκαταληξίας (εἰς τὸ ποίημα), τῆς κυρίας ἰδέας ἢ ὅποια διέπει αὐτὰ κ.ο.κ.,

δ) κατανόησις· εἶναι ἐκ πείρας γνωστὸν, εἰς τοὺς μαθητὰς ἰδιαίτερας, ὅτι εὐκολώτερον ἐνθυμοῦνται μάθημά, τὸ ὅποιον κατενόησαν, διότι καὶ βαθύτερον τοῦτο ἐγχαράσσεται εἰς τὴν μνήμην των καὶ περισσότερον χρόνον διατηρεῖται, ἀκριβέστερον δὲ ἀναπαράγεται, ἢ ἄλλο τοῦ ὁποίου· πολλὰ σημεῖα ἔμειναν κατὰ τὴν διδασκαλίαν ἢ τὴν μελέτην των σκοτεινά,

ε) προσοχῇ, διαφέρον καὶ ψυχικῇ διάθεσις· εὐνοοῦσι τὰ μάλιστα τὴν μνήμην, διότι παρέχουσιν εἰς τὸ ἄτομον διαύγειαν πνευματικὴν καὶ βοηθοῦσιν εἰς τὴν κατανόησιν, ἐπομένως δὲ καὶ εἰς τὴν εὐχερεστέραν ἐντύπωσιν, μακρότεραν διατήρησιν, εὐκολωτέραν καὶ ἀκριβεστέραν ἀναπαροαγωγὴν τῶν παραστάσεων

5. Μέθοδοι ἀπομνημονεύσεως. Εἰς τὴν καλὴν μνήμην συντελοῦσιν ὄχι μόνον οἱ ἀνωτέρω παράγοντες, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος, τὸν ὅποιον ἕκαστος χρησιμοποιεῖ πρὸς ἀπομνημόνευσιν

Ἐπάρχουν ἄτομα, τὰ ὅποια μηχανικῶς καὶ χωρὶς νὰ κατανοῶσιν τὰ ἀκουόμενα ἢ ἀναγινωσκόμενα προσπαθοῦσι ν' ἀπομνημονεύσωσιν αὐτὰ κατὰ λέξιν διὰ πολλῶν ἐπαναλήψεων συνδέοντα ταῦτα μόνον ἐξω-

τερικῶς. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἀπομνημονεύσεως εἶναι μ η χ α ν ι - κ ὅ ς , ἡ δὲ μνήμη αὕτη εἶναι μ η χ α ν ι κ ῆ . Ἡ μηχανικὴ μνήμη, καίτοι ἔχει ἀξίαν κατὰ τὴν μικρὰν ἰδίαν ἡλικίαν, δὲν εἶναι πάντοτε δεῖγμα πνευματικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Τελειότερος εἶναι ὁ κ ρ ι τ ι κ ὂ ς τρόπος ἀπομνημονεύσεως, κ ρ ι τ ι κ ῆ μ ν ῆ μ η , διὰ τῆς ὁποίας προσλαμβάνομεν, συγκρατοῦμεν καὶ ἀναπλάσσομεν παραστάσεις ἀποβλέποντες εἰς τὸ λογικὸν κυρίως μεταξὺ αὐτῶν σύνδεσμον. Π.χ. προκειμένου περὶ ἱστορικῶν γεγονότων ἀποβλέπομεν κυρίως εἰς τὰ αἷτια, τὰ ὁποῖα προεκάλεσαν αὐτὰ καὶ τὰς συνεπειάς, τὰς ὁποίας ταῦτα εἶχον ἐπὶ τῆς περαιτέρω διαμορφωθείσης καταστάσεως, προκειμένου δὲ περὶ ἀναγνώσματος λογοτεχνικοῦ εἰς τὴν κυρίαν ἰδέαν τὴν διέπουν αὐτό.

Ἡ κριτικὴ μνήμη χαρακτηρίζει τὴν ὄριμον ἡλικίαν καὶ τὰ ἀνωτέρας εὐφυΐας ἄτομα, τὰ δὲ δι' αὐτῆς μανθανόμενα γίνονται κατὰ κανόνα μόμιον κτῆμα τοῦ πνεύματος.

Πολλάκις εἶναι ἀνάγκη νὰ μεταχειριζώμεθα τεχνητὰ μέσα πρὸς ἀπομνημόνευσιν παραστάσεων τινων, ὡς αἱ τῶν γεωγραφικῶν σχημάτων, χρονολογιῶν, δυσκόλων ὀνομάτων κλπ. Εὐκολώτερον π.χ. ἐνθυμούμεθα τὸ σχῆμα τῆς Ἰταλίας συσχετίζοντες αὐτὸ πρὸς ὑψηλὸν στρατιωτικὸν ὑπόδημα ἢ τὸ σχῆμα τῆς Πελοποννήσου συσχετίζοντες αὐτὸ πρὸς φύλλον πλατάνου ἢ συκῆς. Ἐπίσης εἶναι εὐχερέστερον νὰ συγκρατήσωμεν τὴν χρονολογίαν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἂν προσέξωμεν ὅτι οἱ τρεῖς τελευταῖοι ἀριθμοὶ βαίνουνσιν ἀξανάμενοι κατὰ μονάδα (1789). Αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη ἀ γ χ ἰ ν ο υ ς μ ν ῆ μ η .

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δυνάμεθα π.χ. νὰ συγκρατήσωμεν πολυψηφίους ἀριθμοὺς χωρίζοντες αὐτοὺς εἰς τριψήφια τμήματα ἢ δασυνομένας λέξεις ἐν εἶδη ποιήματος, διότι ὁ ῥυθμὸς τὰ μέγιστα βοηθεῖ εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν· πρβ.

ἄδης	ἄρμα	αἷμα	ἄλυσις
ἄγιος	ἄμαξα	ἄμαρτάνω	ἄρπάζω
ἄβροδ	ἄδρὸς	ἄπαξ	ἄρπαξ

6. Μνήμη καὶ λήθη. Ὡς εἶναι φυσικὸν καὶ ἐκ τῆς πείρας γνωστόν, πολλαὶ ἐκ τῶν ἀποκτωμένων γνώσεων λησμονοῦνται, διότι ἀντίθετος πρὸς τὴν κτῆσιν λειτουργία τοῦ πνεύματος ἀρχίζει ἀμέσως μετὰ τὴν ἐντύπωσιν. Ἡ ἀπώλεια αὕτη τελεῖται διαφοροτρόπως. Γνώσεις τινές

γίνονται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀσαφεῖς καὶ ἀβέβαιαι· ἄλλων οἱ σύνδεσμοι χαλαροῦνται· μέχρι τοῦ σημείου τελείας ἀποσυνδέσεως τῶν παραστάσεων, ἐξ ὧν ἀπετελέσθησαν, οὕτως ὥστε νὰ καθίσταται ἀδύνατος ἡ συγκράτησις αὐτῶν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλεῖται λήθη.

Ἐκ πειραμάτων εὐρέθη ὅτι

α) ἡ λήθη εἶναι ταχύτερα ἐν ἀρχῇ, βραδυτέρα δ' ἀργότερον. Ἡ μεγαλύτερα κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀπομνημονεύσεως λήθη ὀφείλεται εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀπομνημονεύσεως κόπωσιν, ἡ δὲ μεγαλύτερα ἀνάπλασις μετὰ τὴν πρώτην ἡμέραν ὀφείλεται εἰς τὴν βαθυτέραν ἐντύπωσιν, ἡ ὅποια συντελεῖται κατὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν ἀνάπαυσιν καὶ δὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὕπνου,

β) τὰ ἄσημα στοιχεῖα λησμονοῦνται, ὡς εἶναι εὐνόητον, εὐκολώτερον τῶν λογικῶν,

γ) περισσότερον διατηροῦνται τὰ μετὰ συναισθήματος ἰσχυροῦ συνδεθέντα στοιχεῖα καὶ βαθεῖαν ἐμπνεύσαντα ἐντύπωσιν ὡς καὶ τὰ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἐντυπούμενα. Διὰ τοῦτο κακαὶ παραστάσεις ἐντυπούμεναι κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, ἰδίᾳ δυσάρεστοι οἰκογενειακαὶ σκηναὶ κ.τ.θ., δύνανται νὰ ἔχουν ὀλέθρια ἀποτελέσματα εἰς τὴν ὅλην μετέπειτα τοῦ ἀτόμου ζωὴν.

7. Ἀνωμαλίας τῆς μνήμης. Ἡ σχετικὴ ἀπώλεια τινῶν ἐκ τῶν ἀποκτωμένων γνώσεων εἶναι τι φυσικόν. Συμβαίνει ὁμως πολλάκις οἱ ἄνθρωποι νὰ δημιουργοῦν ἀσαφεῖς ἐντυπώσεις καὶ νὰ λησμονοῦν ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει ὅ,τι ἔμαθον ἢ νὰ χάνουν τὴν ἰκανότητα τῆς ἀναγνωρίσεως γνωστῶν προσώπων ἢ ἀντικειμένων, τέλος δὲ νὰ θεωροῦν ὡς γνωστὰ πράγματα, τὰ ὅποια οὐδέποτε ἐγνώρισαν.

Κυριωτέρα ἀνωμαλία τῆς μνήμης ἐξ ἀσαφοῦς ἐντυπώσεως προερχομένη εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὅποιαν ἐν ἄτομον ἐνθυμεῖται μὲ σχετικὴν εὐκολίαν πρόσωπα, πράγματα ἢ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, ἔχει ὁμως ἀμνησίαν ἐκείνων, τὰ ὅποια προσφάτως ἐγνώρισε.

Τὰ αἷτια τῆς ἀνωμαλίας ταύτης εἶναι ὑπερκόπωσης ἢ ἄλλη μὴ ὀμαλὴ κατάστασις τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος. Ἄτομα πάσχοντα ἐκ τοιοῦτου εἶδους ἀμνησίας εἶναι πιθανόν νὰ μὴ ἐνθυμοῦνται τί ἔφαγον ἐλάχιστον χρόνον ἀπὸ τῆς λήψεως τοῦ γεύματός των.

Αἱ κύριαι μορφαὶ ἀμνησίας, σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὴν λειτουργίαν τῆς ἀναπλάσεως, εἶναι ἡ π λ ἢ ρ η ς ἀ μ ν η σ ί α ἢ ἡ π ε ρ ι ο δ ι κ ἢ

ἀ μ ν η σ ί α, ὀφειλομένη εἰς βλάβην τοῦ ἐγκεφάλου λόγω δυστυχήματος ἢ εἰς ὑστερικές καταστάσεις. Ὁ πάσχων ἐκ πλήρους ἀμνησίας λησμονεῖ τελείως τὸ παρελθὸν μὴ δυνάμενος ν' ἀναγνωρίσῃ οὐδὲ τὸν ἑαυτὸν του μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι, ἂν δὲν ὑπάρχῃ βλάβη τῶν συνειρμῶν, δύναται τὸ παρελθὸν ν' ἀναπαραχθῇ εἰς καταστάσεις ὑπνώσεως ἢ εἰς τὰ ὄνειρα.

Ὁ πάσχων ἐκ περιοδικῆς ἀμνησίας λησμονεῖ τμήμα μόνον τῆς ζωῆς του ἢ πολλάκις τὴν χρῆσιν ἑνὸς μέλους τοῦ σώματός του, ὡς συμβαίνει εἰς περιπτώσεις ὑστερικῆς παραλύσεως, ἀπωλείας τῆς φωνῆς κλπ.

Ἄλλη ἀνωμαλία, σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὴν πρὸς ἀναγνώρισιν ἰκανότητα, εἶναι ἡ π α ρ α μ ν η σ ί α ὑφ' ὅλης αὐτῆς τῆς μορφᾶς. Κατ' αὐτὴν δύναται νὰ ὑπάρχῃ α) τελεία ἔλλειψις τῆς πρὸς ἀναγνώρισιν ἰκανότητος, β) ν' ἀναγνωρίζονται ὡς γνωστὰ πράγματα, τὰ ὅποια οὐδέποτε ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας, γ) νὰ προβάλλονται στοιχεῖα τῆς ἀτομικῆς ἐμπειρίας ἐκτὸς τοῦ ἀτόμου ν' ἀναγνωρίζονται δὲ ταῦτα ὑπ' αὐτοῦ ὡς προσφατῶς γενομένα ἀντιληπτά (τοῦτο δὲ συνήθως συμβαίνει λόγω κοπώσεως ἢ συναισθηματικῆς διαταραχῆς), δ) ν' ἀναγνωρίζονται ὡςπραγματικὰ φανταστικὰ γεγονότα.

Τέλος ἀνωμαλία, σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὰς τέσσαρας ὁμοῦ μνημονικᾶς λειτουργίας, εἶναι ἡ ὑ π ε ρ μ ν η σ ί α. Κατ' αὐτὴν ἐντυπώνει τις, συγκρατεῖ, ἀναπλάττει καὶ ἀναγνωρίζει μὲ μεγάλην εὐκολίαν γεγονότα, διὰ τὰ ὅποια οὐδεμίαν πολλάκις καταβάλλει προσπάθειαν, ὡς σύνοικός τις φοιτητοῦ, ὁ ὁποῖος χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ἑλληνικὰ ἢ λατινικὰ εἶχεν ἀπομνημονεύσει ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ κείμενα, τὰ ὅποια ὁ φοιτητῆς ἐμελέτα μεγαλοφῶνως.

8. Μαρτυρία καὶ πλάνη. Ἄν τις ἐρωτήσῃ ἡμᾶς νὰ εἰπῶμεν πόσα παράθυρα ἔχει ἡ οἰκία φιλικῆς οἰκογενείας ἢ ν' ἀφηγηθῶμεν πῶς ἀκριβῶς συνέβη μία σύγκρουσις αὐτοκινήτου, τῆς ὁποίας παρόστημεν μάρτυρες, δὲν εἶναι διόλου παράδοξον, ἂν ἐσφαλμένως ἀποκριθῶμεν παρὰ τὴν ἀγαθωτάτην ἡμῶν προαίρεσιν νὰ εἰπῶμεν τὴν ἀλήθειαν.

Τοῦτο συμβαίνει, διότι ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε συγκρατεῖ πάσας τὰς προσλαμβανομένας ἐντυπώσεις ἢ παραστάσεις. εἴτε λόγω ἐλλείψεως διαφέροντος εἴτε ἕνεκα ἄλλων λόγων, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν εἰς τὰ περὶ λήθης. Οὕτως ἄτομα καλούμενα εἰς τὸ δικαστήριον ὡς μάρτυρες ὑποπίπτουν πολλάκις εἰς πλάνας καὶ μάλιστα σοβαρωτάτας, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἦσαν παρόντα κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ δυστυχήματος ἢ ἄλλου

συμβάντος διότι, ως και ὁ Θουκυδίδης λέγει, «οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἐκάστοις οὐ ταῦτὰ περὶ τῶν αὐτῶν λέγουσι». Πολὺ περισσότερον συμβαίνει τοῦτο, ὡς ἀπεδείχθη ἐξ ἐρευνῶν ἐλληνικῶν καὶ ξένων, εἰς τοὺς ἐφήβους καὶ τὰ παιδιὰ, διότι ἐπιδρᾶ πολὺ εἰς αὐτὰ ἡ φαντασία καὶ τὸ συναίσθημα, ἔνεκα τῶν ὁποίων παρατηροῦνται ὑπερβολαὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἢ τελεία πολλάκις μεταβολὴ τῶν γεγονότων.

Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους καὶ πρὸς ἀποφυγὴν δικαστικῶν πλανῶν ἢ μὲν μαρτυρία τῶν ἐνηλίκων πρέπει νὰ ἐλέγχεται δι' ὑποβολῆς διαφόρων ἐλεγκτικῶν ἐρωτήσεων, τῶν δὲ παιδῶν καὶ ἐφήβων κάτω τῶν 16 ἐτῶν νὰ θεωρῆται ἐπικουρικὴ εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῆς ἀληθείας.

9. Ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν μνήμην. Μνημονικοὶ τύποι. Ὑπάρχουσι καὶ ὡς πρὸς τὴν μνήμην ἀτομικαὶ διαφοραὶ, ὡς ὑπάρχουσι καὶ ὡς πρὸς τὴν νόησιν, τὴν φαντασίαν καὶ τὰς ἄλλας πνευματικὰς λειτουργίας. Ἀλλὰ μέχρι ποίου σημείου ὑφίστανται αἱ διαφοραὶ αὗται;

Πρὸ τίνος ἐπιστεύετο ὅτι ἕκαστος διαφοροτρόπως ἐντυπώνει καὶ ἀναπαράγει τὰς παραστάσεις. Ἄλλος δηλ. ἐντυπώνει καλῦτερον καὶ διατηρεῖ π ᾶ ν ὅ, τ ι β λ έ π ε ι, χρησιμοποιεῖ δηλ. παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐσχηματίσθησαν δι' ὀπτικῶν ἀντιλήψεων, ἄλλος π ᾶ ν ὅ, τ ι ἄ κ ο ὕ ε ι, ὅ, τ ι δηλ. σχηματίζεται δι' ἀκουστικῶν ἀντιλήψεων κ.ο.κ. Ἀνήκει τ.ἔ. ἕκαστος εἰς ὠρισμένον, ὡς λέγομεν, τύπον.

Καὶ εἶναι βεβαίως ἀναμφισβήτητον ὅτι ὑπάρχουν τοιαῦτα πρόσωπα. Ὁ Ἕλληνας Περικλῆς Διαμάντης π. χ. ἀφοῦ ἔρριπτεν ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ διδομένων ἀριθμῶν, ἔκλειεν ἔπειτα τοὺς ὀφθαλμούς του καὶ ἐξετέλει τὰς πράξεις ταχύτατα ἢ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπεμνημόνευεν σειρὰν ἀριθμῶν. Τὴν αὐτὴν ἱκανότητα εἶχε καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ ὡς καὶ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας Διαμάντη, ἅτινα πάντα ἦσαν ἄ μ ι γ ε ῖ ς ὀ π τ ι κ ο ῖ τ ὕ π ο ι .

Παράδειγμα ἀμιγῶς ἀκουστικοῦ τύπου, ἐπίσης ἀριθμομνήμονος, ἦτο ὁ ἀγράμματος ποιμὴν Inaudi, ὅστις ἐνετύπωνεν ἀριθμούς πολυψηφίους ἀκούων ἀπλῶς αὐτοὺς καὶ ἀκολουθῶς ἐξετέλει μετὰ μεγίστης ταχύτητος ἀριθμητικὰς πράξεις εὐρίσκων καὶ τετραγωνικὰς καὶ κυβικὰς ἀκόμη ρίζας. Ἡ ὄψις ἐν τούτοις τῶν ἀριθμῶν γεγραμμένων ἐτάρασεν αὐτόν.

Ἀμιγῆς κινητικὸς τύπος ἦτο διάσημος Γάλλος ἀκροβάτης, ὅστις διῆλθεν ἐπανειλημμένως τὸν Νιαγάραν ἐπὶ σχοινίου τεταμένου ὑπεράνω

αὐτοῦ κατορθῶνων νὰ ἀναπλάττη πάσας τὰς ἀναγκαίας κινήσεις πρὸς διατήρησιν τῆς ἰσορροπίας του.

Πλὴν τὰ άτομα αὐτὰ εἶναι σπανιώτατα καὶ ἀποτελοῦν ἐξαιρέσεις μόνον χωρὶς νὰ στερῶνται πάντοτε καὶ τῆς ἰκανότητος πρὸς κτῆσιν γνώσεων καὶ διὰ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων. Πειραματικῶς δ' ἀπεδείχθη ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι κατὰ γενικὸν κανόνα μεικτοῦ τύπου, ἤτοι ὅτι αἱ παραστάσεις αὐτῶν προέρχονται ἐκ παντὸς εἴδους ἀντιλήψεων.

10. Σημασία τῆς μνήμης. Ἡ ἀξία τῆς μνήμης εἶναι μεγίστη διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἄνευ αὐτῆς δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ γνώσις, πολὺ δὲ περισσότερον ἢ πρόοδος καὶ ὁ πολιτισμός. Καὶ τοῦτο διότι, ἂν αἱ γνώσεις παρέμεναν πρὸς στιγμὴν μόνον, ἔπειτα δ' ἐχάνοντο, πεῖρα δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀποκτηθῆ οὔτε συνέχεια νὰ ὑπάρξῃ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον. Οὐσιαστικῶς δὲν θὰ ὑπῆρχε βίος διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀφοῦ ὁ περίξ ἡμῶν κόσμος οὐδὲν θὰ εἶχε νόημα, ὡς ἔχει σήμερον πᾶν ὅ,τι περιβάλλει ἕκαστον ἐξ ἡμῶν. Ἐσωτερικῶς πλοῦτος δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὐδὲ τὸ ἱερὸν αἶσθημα τῆς φιλίας ἢ ἄλλα συναισθήματα θὰ συνέδεον τοὺς ἀνθρώπους μεταξὺ των, ἐφ' ὅσον θὰ ἦσαν ἄγνωστοι ὁ εἰς εἰς τὸν ἄλλον, ὅσας φορὰς καὶ ὑπὸ οἰσδήποτε συνθήκας καὶ ἂν συνηγῶντο.

Αἱ ἔννοιαι παρὸν καὶ παρελθὸν θὰ ἦσαν ἀνύπαρκτοι, ὁ δὲ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ συλλάβῃ οὐδὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποστάσεως, ὡς συμβαίνει σήμερον μὲ σπανίας τινὰς περιπτώσεις ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι πάσχοντες ἀπὸ ἀμνησίαν λησμονοῦν ἐπὶ ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα τὸν ἑαυτὸν των, ὅταν δ' ἐπανέλθουν εἰς τὸν κανονικὸν ῥυθμὸν εἶναι ἀδύνατον ν' ἀνγνωρίσουν τὰς ὥρας, ἡμέρας ἢ ἐβδομάδας ἐκεῖνας τῆς ἀμνησίας των ὡς καὶ ὅτιδήποτε συνέβη κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν ὡς μέρος τῆς ζωῆς των.

Ἐκ τῶν λεχθέντων καθίσταται φανερὸν πόσον πολὺτιμος εἶναι ἡ πνευματικὴ αὕτη λειτουργία καὶ μετὰ πόσης θὰ ἔπρεπε νὰ καλλιεργῆται φροντίδος. Ἡ σχολικὴ περίοδος τόσον ἢ τῆς στοιχειώδους ὅσον καὶ τῶν τριῶν πρώτων ἐτῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως εἶναι ἡ καλυτέρα περίοδος πρὸς καλλιέργειαν, ἄσκησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς μνημονικῆς ἰκανότητος, ἢ ὁποία ἀναμφισβητήτως ἀποτελεῖ μετὰ τῆς εὐφυΐας τὸν θεμέλιον λίθον τῆς μορφώσεως καὶ προόδου ἐκάστου ἀτόμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

ΜΑΘΗΣΙΣ

1. **Ἔννοια τῆς μαθήσεως.** Λέγομεν ὅτι *μανθάνομεν* τι ἢ ἀποκτῶμεν γνῶσιν τινα, λ.χ. τῶν βασικῶν ἀριθμητικῶν πράξεων, ὅταν ὁπωςδήποτε παγιώσωμεν αὐτάς εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν. **Μάθησις** ἐπομένως εἶναι ἡ παγίωσις τῶν κτηθεισῶν γνώσεων.

Ἡ μάθησις δὲν δύναται οὐσιαστικῶς νὰ νοηθῇ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς μνήμης, διότι αὕτη συντελεῖται ἀκριβῶς διὰ τῆς προσλήψεως, τῇ βοήθειᾳ τῶν αἰσθήσεων, παραστάσεων ἐκ τοῦ περιβάλλοντος ἡμᾶς κόσμου, τῆς διατηρήσεως αὐτῶν ἐν ἡμῖν καὶ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκριβοῦς ἀναπαραγωγῆς αὐτῶν.

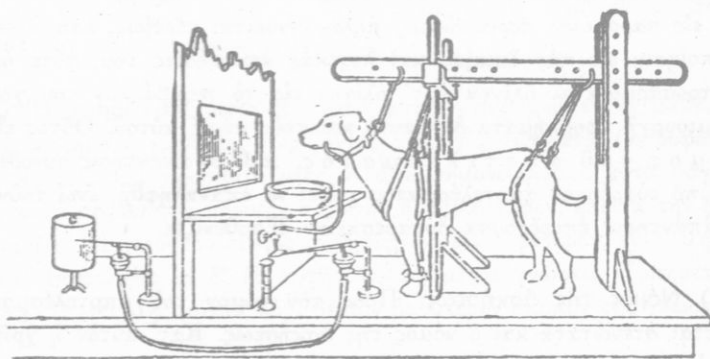
Διὰ τοῦτο θ' ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα κυρίως μὲ τοὺς τρόπους, καθ' οὓς *μανθάνωμεν* ἢ τοὺς νόμους τῆς μαθήσεως, οἵτινες μετὰ τῶν τρόπων τοῦ συνειρμοῦ καὶ τῆς ἀναπλάσεως ἐρμηνεύουσι τὴν ὅλην λειτουργίαν τῆς μαθήσεως.

2. **Νόμοι τῆς μαθήσεως.** 1) Νόμος τῆς δοκιμῆς καὶ ἐπιτυχίας. Ὁ ἀπλούστερος καὶ μᾶλλον συνήθης τρόπος μαθήσεως κατὰ τὴν μικρὰν (νηπιακὴν) ἰδίως ἡλικίαν εἶναι ὁ τῆς δοκιμῆς καὶ ἐπιτυχίας. Τὸ παιδίον π.χ. μὴ γνωρίζον πῶς θὰ φορέσῃ τὸ ὑπόδημά του δοκιμάζει ποικίλους τρόπους μέχρις ὅτου τέλος—τυχαίως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον—ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ του. Αἱ κινήσεις τοῦ παιδίου κατὰ τὴν προσπάθειάν του ταύτην εἶναι τελείως ἄτακτοι κατ' ἀρχὴν, ὀργανοῦνται ὁμῶς ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἐλαττώνουν οὕτω εἰς τὸ ἐλάχιστον τὸν χρόνον, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖται, διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, ὅποτε συντελεῖται ἡ μάθησις.

2) Νόμος τῆς μιμήσεως. Δι' αὐτοῦ *μανθάνομεν* μιμούμενοι τυφλῶς πράξεις ἄλλων, τοὺς παντοίους λ. χ. τρόπους συμπεριφορᾶς. Ὁ νόμος οὗτος τῆς μαθήσεως χρησιμοποιεῖται ἐπίσης κατὰ τὴν μικρὰν

ήλικίαν, διὰ τοῦτο οἱ ἐνήλικες, οἱ ὁποῖοι χρησιμεύουν κατὰ κανόνα ὡς παράδειγμα διὰ τοὺς μικροτέρους, πρέπει νὰ εἶναι πολὺ προσεκτικοὶ εἰς τοὺς λόγους, ἰδιαίτερος δὲ εἰς τὰς πράξεις των.

3) Νόμος τῆς ὑποκαταστάσεως. Τὸν νόμον τοῦτον διετύπωσεν ὁ ψυχολόγος Ρανlow κατόπιν πειράματος ἐπὶ πεινῶντος κυνός. Παρουσίασε δηλ. εἰς αὐτὸν κατ' ἀρχὴν δύο ἐρεθίσματα ταυτοχρόνως, ἤτοι ἐρυθρὰν πινακίδα καὶ τροφήν. Ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς τροφῆς καὶ λόγῳ τῆς πείνης τοῦ κυνός ἐγένετο εἰς αὐτὸν ἔκκρισις σιέλου, ἡ ποσότης τοῦ ὁποίου ἐμετρεῖτο διὰ καταλλήλου συσκευῆς προσηρμοσμένης εἰς τὸ στόμα τοῦ κυνός.

Ἐπίδειξις νόμου ὑποκαταστάσεως.

Κατόπιν ἐπανεπιλημμένης παρουσιάσεως τῶν δύο ἐρεθισμάτων ὁ κύων ἀνέδεδεν τόσον στενωῶς ταῦτα, ὥστε ἡ ἔκκρισις τοῦ σιέλου νὰ γίνεται διὰ τῆς παρουσιάσεως τῆς πινακίδος μόνης. Ἡ ἐρυθρὰ δηλ. πινακὶς ὑποκατέστη διὰ τὸν κύνα τὸ ἐρέθισμα τῆς τροφῆς, κατέστη δηλ. δι' αὐτὸν ἀλάθητον τεκμήριον τοῦ γεγονότος ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἐπακολουθήσῃ τροφή. Ὁ νόμος οὗτος ὠνομάσθη διὰ τοῦτο νόμος τῆς ὑποκαταστάσεως, ἐφαρμόζεται δὲ εἰς τὴν μάθησιν τῆς ὀμιλίας, τῆς πρώτης ἀναγνώσεως, τῆς γραφῆς, τῶν ξένων γλωσσῶν κ.λ.π.

4) Νόμος τῆς ἀναλογίας. Ὅταν, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν βιβλίου περιγράφοντος ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς χώρας ἢ λαούς, προσπαθοῦμεν νὰ σχηματίσωμεν παράστασιν σαφῆ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων αὐτῶν, συσχε-

τίζομεν ταῦτα πρὸς ἄλλα γνωστὰ εἰς ἡμᾶς καὶ κατ' ἀναλογίαν λαμβάνομεν γνῶσιν τοῦ βίου αὐτῶν. Οὗτος εἶναι ὁ νόμος τῆς ἀναλογίας, καθ' ὃν μανθάνομεν νέον τι συσχετίζοντες αὐτὸ πρὸς ὑπαρχούσας ἐν ἡμῖν παραστάσεις κοινὰ ἐχούσας γνωρίσματα πρὸς τὸ μανθάνομενον.

5) Νόμος τοῦ ἀποτελέσματος. Εἶναι γνωστὸν τὸ φαινόμενον, κατὰ τὸ ὅποιον παιδία τινὰ κλαίουσιν ἐξ συστήματος ἢ μετέρχονται καὶ ἄλλα διάφορα μέσα, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἐκ μέρους τῆς μητρὸς ἐκπλήρωσιν μιᾶς ἐπιθυμίας των. Τοῦτο συμβαίνει, διότι εἴτε ἐκ συμπτώσεως εἴτε ἐξ ἀδυναμίας τῆς μητρὸς ἐδόθη ἱκανοποίησις εἰς παράλογόν τινα ἀπαιτήσιν τοῦ παιδίου. "Ὅταν ἀντιθέτως τὸ παιδίον ὄχι μόνον δὲν ἀμείβεται εἰς παρομοίας περιπτώσεις, ἀλλὰ ἀρνοεῖται τελείως, λαμβάνει δὲ ἱκανοποίησιν εἰς τὰς δικαίας καὶ λογικὰς ἀπαιτήσεις του, τότε ὁμολῶς προσαρμόζεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὸ περιβάλλον του χωρὶς νὰ δημιουργῇ προβλήματα δι' ἑαυτὸ καὶ τοὺς πέριξ αὐτοῦ. Οὗτος εἶναι ὁ νόμος τοῦ ἀποτελέσματος, καθ' ὃν ἀπάντησις συνοδευμένη ὑπὸ εὐαρέστου ἀποτελέσματος τείνει νὰ ἐπαναληφθῇ, ἐνῶ τούναντίον ἀπάντησις ἐπιφέρουσα δυσαρέσκειαν ἐξασθενίζει.

6) Νόμος τῆς ἀσκήσεως. Πρὸς τὸν νόμον τοῦ ἀποτελέσματος συνδέεται στενώτατα καὶ ὁ νόμος τῆς ἀσκήσεως. Κατ' αὐτὸν ἡ χρῆσις ἐνδυναμώνει, ἢ δὲ ἀχρηστία ἐξασθενεῖ τὰς ἐν τῇ μαθῆσει ἐνώσεις.

Ἡ ἐντύπωσις τ.ε. καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν μανθάνομένων ἐξαρτᾶται τὰ μάλιστα ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως ἢ τῆς ἀσκήσεως, ὡς ἀρχαίῃθεν ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλουτάρχου παρετηρήθη καὶ ἐκ νεωτέρων πειραμάτων εὐρέθη.

3. Ἀρχαὶ καὶ μέθοδοι σπουδῆς. Ἄλλ' οἱ ἀνωτέρω τρόποι μαθήσεως ἰσχύουν κυρίως διὰ τὴν ἄμεσον γνῶσιν τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀπόκτησιν ἐξέων πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν στοιχειωδῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ὁμαλὴν προσαρμογὴν τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ περιβάλλον.

Προκειμένου ὁμως διὰ τὴν ἀπὸ βιβλίων καὶ τῆς μελέτης ἀπόκτησιν γνώσεων ποίας μεθόδους δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν καὶ ποία ἢ καλυτέρα καὶ ἀποδοτικώτερα ἐξ αὐτῶν;

1) Ἡ μέθοδος τοῦ ὅλου. Ὁ χρησιμοποιοῦν κατὰ τὴν μελέτην τοῦ τῆν μέθοδον τοῦ ὅλου ἀκολουθεῖ τὴν ἐξῆς πορείαν· α) ἀναγινώσκει τὸ ὑπὸ μελέτην μάθημα ἢ θέμα, διὰ νὰ λάβῃ γενικὴν ἐξ αὐτοῦ ἰδέαν. Ἐπειτα ἀρχίζει πάλιν ἐκ νέου καὶ προχωρεῖ συστηματικῶς καὶ κριτικῶς εἰς τὴν μελέτην τοῦ ὑπογραμμίζων ἢ κρατῶν σημειώσεις τῶν σπουδαιωτέρων ἐξ αὐτῶν, ἐνῶ συγχρόνως συσχετίζει καὶ συνδέει μεταξύ των τὰ κύρια σημεῖα, ἐρμηνεύει γεγονότα ἢ φαινόμενα κ.ο.κ. Οὕτω τὸ μανθανόμενον καθίσταται κτῆμα τοῦ μελετῶντος, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον δύναται ν' ἀποδώσῃ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὰς ἐξ αὐτοῦ γνώσεις ὅπου καὶ ὅταν παραστῇ ἀνάγκη.

Ὁ τρόπος οὗτος σπουδῆς εἶναι ἰδιαίτερος κατάλληλος διὰ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας, ψυχολογίας, λογοτεχνίας κ.τ.δ., ἔχει δὲ ὡς βάσιν τὴν κριτικὴν μέθοδον ἀπομνημονεύσεως.

2) Ἡ τμηματικὴ μέθοδος. Κατ' αὐτὴν ἐπιχειροῦμεν νὰ μάθωμεν τι, π.χ. ποίημα ἢ μάθημα, χωρίζοντες αὐτὸ εἰς τμήματα (στροφὰς ἢ παραγράφους) καὶ προσπαθοῦντες ν' ἀπομνημονεύσωμεν αὐτὸ μανθάνοντες κατὰ σειρὰν τὴν πρώτην στροφὴν ἢ παράγραφον, ἔπειτα τὴν δευτέραν κ.ο.κ. Ἡ τοιοῦτου εἶδους μάθησις, ὡς εἶναι φανερόν, εἶναι μηχανικὴ καὶ ἐπιπολαία, αἱ δ' ἐξ αὐτῆς ἀποκτώμεναι γνώσεις ἐξυπηρετοῦν ἀνάγκας τῆς στιγμῆς μόνον, οὐχὶ δὲ τὸν βαθύτερον σκοπὸν τῆς γνώσεως.

3) Ἡ μεικτὴ μέθοδος. Προκειμένου βεβαίως ν' ἀπομνημονεύσωμεν μακροσκελὲς ποίημα ἢ μέθοδος τοῦ ὅλου μόνη δὲν εἶναι ἡ κατάλληλοτέρα, δεδομένου ὅτι δὲν ἐξυπηρετεῖ τὴν κατὰ λέξιν ἀπομνημόνευσιν. Ἐξ ἄλλου ἡ χρῆσις τῆς τμηματικῆς μεθόδου δύναται νὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα τὸν ἐξωτερικὸν μόνον τρόπον συνδέσεως τῶν στίχων καὶ στροφῶν χωρὶς περαιτέρω προσπάθειαν πρὸς βαθύτεραν κατανόησιν τοῦ ποιήματος. Συνδυασμὸς τῶν δύο μεθόδων θὰ ἦτο εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐνδεδειγμένος, διότι ἡ μὲν μέθοδος τοῦ ὅλου βοηθεῖ τὸ ἄτομον εἰς τὴν εὑρεσιν τῆς κεντρικῆς ἰδέας τοῦ ποιήματος, ἐπομένως δὲ τὴν εὐκολωτέραν ἀπομνημόνευσιν αὐτοῦ διὰ τῆς λογικῆς συνδέσεως τῶν στροφῶν μεταξύ των, ἡ δὲ τμηματικὴ μέθοδος ἐξυπηρετεῖ τὸν χωρισμὸν εἰς μικροτέρας ἐνότητας καὶ τὴν εὐκολωτέραν κατὰ στίχον καὶ στροφὰς ἀπομνημόνευσιν αὐτοῦ.

Ἐκ πειραμάτων ἐξ ἄλλου ἀπεδείχθη ὅτι μεγαλύτερον εἶναι τὸ πο-

σοστών τῶν διατηρουμένων στοιχείων καὶ ἡ διάρκεια τῆς διατηρήσεως αὐτῶν, ὅταν ἡ ἀπομνημόνευσις τῶν μαθηνομένων γίνεται οὐχὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν διὰ πολλῶν ἐπαναλήψεων, ἀλλ' εἰς διαφόρους περιόδους, ὡς εἰς τὸ περὶ λήθης κεφάλαιον διελάβομεν, ὁπότε καὶ ὁ ἀπαιτούμενος ἀριθμὸς ἐπαναλήψεων εἶναι μικρότερος καὶ ἡ μάθησις εὐχερεστέρα.

Εἰς τὴν ἐμπέδωσιν καὶ ἀφομοίωσιν τῶν μαθηνομένων συμβάλλει ἐπίσης τὰ μέγιστα καὶ ἡ αὐτενέργεια τοῦ μαθητοῦ ἢ σπουδαστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν δέχεται παθητικῶς γνώσεις, ἀλλὰ λαμβάνει κριτικὴν, ὡς ἐλέχθη, θέσιν ἀπέναντι αὐτῶν συστηματοποιῶν καὶ ὀργανῶνων αὐτὰς πέριξ ἑνὸς προβλήματος.

Εὐνόητον εἶναι ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι μαθήσεως καὶ σπουδῆς ὡς καὶ οἱ προηγουμένως μνημονευθέντες τρόποι τοῦ συνειρμοῦ καὶ τῆς ἀναπλάσεως καὶ αἱ μέθοδοι ἀπομνημονεύσεως δὲν εἶναι οἱ μόνοι τρόποι, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ γνώσεις. Ὑπάρχουν καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ εἶδος τῶν ὁποίων ποικίλλει ἀναλόγως τῆς ἰκανότητος ἐκάστου ἀτόμου πρὸς ἐπινοήσιν τρόπων ἐπιλύσεως πρωτοτύπων προβλημάτων τοῦ βίου. Τὴν ἰκανότητα αὐτήν, ἣτις συνίσταται κυρίως εἰς τὴν ταχυτάτην ὀργάνωσιν τῶν προτέρων γνώσεων καὶ προσαρμογὴν αὐτῶν εἰς νέαν τινὰ κατάστασιν, δὲν ἔχουσι πάντες οἱ ἄνθρωποι καὶ δὴ εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν· αὕτη χαρακτηρίζει κατ' ἐξοχὴν τὰ ἀνωτέρας εὐφυΐας ἄτομα.

4. Μάθησις καὶ κόπωσις. Πλὴν τῶν στοιχειωδῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας τὸ ἄτομον ἀποκτᾷ φυσικῶς καὶ ἀνέτως αὐξανόμενον εἰς ἡλικίαν καὶ ἀναπτυσσόμενον πνευματικῶς, αἱ λοιπαὶ γνώσεις προσλαμβάνονται κατὰ κανόνα ἐκ τῆς ἐν τῷ σχολείῳ διδασκαλίας καὶ τῶν βιβλίων γενικώτερον. Τοῦτο ἀπαιτεῖ συνεχῆ καὶ ἐντεταμένην πολλὰκις προσπάθειαν τοῦ ἀτόμου, ἣτις, ὅταν δὲν διακόπτεται διὰ καταλλήλως ὀργανωμένου προγράμματος ὥρῶν διδασκαλίας καὶ ψυχαγωγίας, ἐπιφέρει κόπωσιν καὶ δὴ ὑπερκόπωσιν, ἡ ὁποία δύναται νὰ ἀποβῇ εἰς βάρος τῆς ὑγείας καὶ τῆς περαιτέρω προόδου τῶν μαθητῶν.

Πρὸς ἀποφυγὴν τῶν κακῶν τούτων μεγίστη καταβάλλεται προσπάθεια ἐκ μέρους τῶν ψυχολόγων καὶ παιδαγωγῶν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς διδασκτεᾶς ὕλης, τὴν κατανομήν τῶν ὥρῶν διδασκαλίας, τὴν ὀργάνωσιν τοῦ ἐλευθέρου χρόνου τῶν μαθητῶν ὡς καὶ τὴν τελειοποίησιν τῶν μεθόδων διδασκαλίας πρὸς ὄφελος αὐτῶν.

Ἄλλ' ἢ ἐκ μέρους τοῦ σχολείου μόνον προσπάθεια δὲν εἶναι ἀρκετὴ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν δυσαρέστων ἀποτελεσμάτων τῆς κοπώσεως καὶ τῆς ἀτελοῦς ἐν τῷ σχολεῖῳ ἐργασίας. Πρέπει καὶ οἱ μαθηταὶ δι' ἀναθεωρήσεως τοῦ προγράμματος ἐργασίας των καὶ ἀποβολῆς τυχόν ἀποκτηθεισῶν κακῶν ἐξεων σπουδῆς ν' αὐξήσωσιν τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἐργασίας των ἐξοικονομοῦντες οὕτω χρόνον καὶ διὰ τὴν ψυχαγωγίαν των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἐπέφερε πλήρη ἰσοροπίαν εἰς τὸν ὅλον ψυχοφυσικὸν ὄργανισμόν των.

Εἰς τοῦτο πολὺ θὰ βοηθήσῃ αὐτοὺς τὸ κατωτέρω παρατιθέμενον κριτήριον αὐτοεξετάσεως.

Κριτήριον αὐτοεξετάσεως μαθητοῦ κατὰ Ruch ('Ρούχ).
Γράψατε κατακορίφως καὶ ἀριστερὰ εἰς φύλλον χάρτου τοὺς ἀριθμοὺς 1 - 21.
Ἀναγνώσατε τὰς κατωτέρω ἐρωτήσεις καὶ ἀπαντήσατε εἰς ἐκάστην δι' ἐνὸς ναὶ ἢ οὐχί ὅσον δύνασθε εὐκρινῶς.

1. Μελετᾶτε ποτέ, ὅταν ὑπάρχουν ἄλλα πρόσωπα εἰς τὸ δωμάτιόν σας καὶ συζητοῦν ἢ ὅταν παίξῃ τὸ ραδιόφωνον;
2. Μελετᾶτε ὑπὸ χρωματιστὸν φῶς;
3. Ἐξητάσατε τὰ μάτια σας κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη;
4. Μήπως δὲν προλαμβάνετε νὰ περατώσετε ὅλα τὰ ὑπὸ μελέτην μαθηματὰ σας;
5. Μήπως ὄνειροπολεῖτε, ὅταν διαβάσετε;
6. Μήπως, διὰ νὰ ἀρχίσετε τὴν μελέτην σας, περιμένετε νὰ σᾶς ἔλθῃ πρῶτον ἡ ὄρεξις δι' αὐτήν;
7. Μήπως, ὅταν μελετᾶτε, κάθε μικρὸς θόρυβος διαταράσῃ τὸν εἰρμὸν τῶν σκέψεών σας;
8. Μήπως κάποτε σᾶς φαίνεται ὅτι εἰς τὴν μελέτην σας διήλθατε πολλὰς σελίδας, χωρὶς νὰ πάρετε τίποτε ἀπὸ τὸ περιεχόμενον των;
9. Μήπως διάφοροι ἀνησυχίαι σᾶς ἐμποδίζουν εἰς τὴν μελέτην σας;
10. Μήπως συχνὰ εὐχεσθε, ἂν σᾶς ἦτο δυνατόν, ν' ἀφήσετε τὸ σχολεῖον καὶ ν' ἀσχοληθῆτε εἰς ἄλλην ἐργασίαν;
11. Ὅταν εὐρίσκατε ἀγνωστον λέξιν εἰς τὴν μελέτην σας, συνηθίζετε νὰ καταφεύγετε εἰς τὸ λεξικόν;
12. Κρατεῖτε σημειώσεις κατὰ τὴν μελέτην τῶν μαθημάτων σας ὑπὸ μορφήν διαγραμμάτων;
13. Ὅταν μελετᾶτε διὰ τὰς ἐξετάσεις μήπως προσπαθῆτε ν' ἀπομνημονεύσετε τὰ μαθηματὰ σας λέξιν πρὸς λέξιν;
14. Συνηθίζετε νὰ χρησιμοποιεῖτε τὰ μανθάνόμενα εἰς τρόπον ὥστε νὰ βοηθησθε ὑπ' αὐτῶν καὶ εἰς τὰ ἄλλα μαθηματὰ σας;
15. Συμβαίνει κάποτε νὰ μὴ γνωρίζετε τί ἀκριβῶς ἔχετε νὰ μελετήσετε;
16. Προσπαθῆτε συχνάκις ν' ἀναλύετε τὴν ἐργασίαν σας, ὥστε νὰ εὐρίσκατε ποῦ ἔχετε ἀδυναμίας;

17. Μήπως διστάζετε να παρακαλέσετε τὸν καθηγητὴν σας νὰ σᾶς ἐξηγήσῃ σκοτεινὰ σημεῖα τοῦ μαθήματος;
18. Μήπως δυσκολεύεσθε εἰς τὴν διάκρισιν τῶν σπουδαιότερων σημείων κατὰ τὴν μελέτην σας;
19. Σημειώνετε τὰ σπουδαῖα ἢ δύσκολα σημεῖα, ὥστε νὰ τὰ προσέζητε ἰδιαίτερώς, ὅταν θὰ κάμετε ἐπανάληψιν;
20. Μήπως μελετᾶτε τὰ μαθήματά σας μόνον καὶ μόνον χάριν τῆς ἐπιτυχίας σας εἰς τὰς ἐξετάσεις;
21. Μήπως μελετᾶτε πολὺ ἄργά τὴν νύκτα ἢ ἀκόμη καὶ ὅλην τὴν νύκτα πρὸ τῶν ἐξετάσεων;
Ἐν ὑποσημειώσει θὰ εὑρετε τὴν κλεῖδα τῶν ἀπαντήσεων, αἵτινες χαρακτηρίζουν τὸν καλὸν καὶ κακὸν σπουδαστὴν. Ὅπου διαφωνεῖτε πρὸς αὐτήν, σημεινεὶ ὅτι ἐσχηματίσθη κακὴ τίς ἕξις ἢ διάθεσις, ἢ ὅποια πρέπει νὰ διορθωθῇ.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Ποία ἡ σχέσηις τῆς μνήμης πρὸς τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων;
2. Κατὰ τί διαφέρει τῆς μνήμης ἡ ἀνάμνησις;
3. Ποῖαι αἱ ιδιότητες τῆς καλῆς μνήμης καὶ τίς ἡ σχέσηις αὐτῶν πρὸς τὴν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν υγείαν τοῦ ἀνθρώπου;
4. Τίς ἡ σχέσηις τῆς προσοχῆς καὶ τοῦ διαφέροντος πρὸς τὴν μνήμην;
5. Ποῖα τὰ πλεονεκτήματα τοῦ κριτικῶς μανθάνειν;
6. Διατί ἡ ἔλλειψις οἰκογενειακῆς γαλήνης δύναται νὰ ἐπιδράσῃ κακῶς εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὅλης ψυχοσυνθέσεως τοῦ ἀτόμου;
7. Ποία ἡ γνώμη σας περὶ τῶν μνημονικῶν τύπων; Πιστεύετε εἰς τὴν ὕπαρξιν ἀμυγῶν τύπων; Ἐξηγήσατε.
8. Ποία ἡ σημασία τῆς μνήμης διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου;
9. Τίς ἡ σχέσηις τῆς μνήμης πρὸς τὴν μάθησιν;
10. Ποῖαι αἱ μέθοδοι σπουδῆς; Ἀναπτύξατε.
11. Καταρτίσατε πρόγραμμα μελέτης καὶ ψυχαγωγίας ἀνάλογον πρὸς τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις καὶ διαφέροντά σας.
Ἐφαρμόσατε αὐτὸ ἐπὶ χρονικὸν τι διάστημα. Ἀνακοινώσατε εἰς τὴν τάξιν τὰς παρατηρήσεις σας.

Κλεις· 1. ὄχι, 2. ὄχι, 3. ναί, 4. ὄχι, 5. ὄχι, 6. ὄχι, 7. ὄχι, 8. ὄχι,
9. ὄχι, 10. ὄχι, 11. ναί, 12. ναί, 13. ὄχι, 14. ναί, 15. ὄχι, 16. ναί,
17. ὄχι, 18. ὄχι, 19. ναί, 20. ὄχι, 21. ὄχι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

ΦΑΝΤΑΣΙΑ

1. "Εννοια αὐτῆς. Εἰς τὴν ἀπόκτησιν γνώσεων ὁ ἄνθρωπος δὲν βοθηῖται μόνον ὑπὸ τῆς ἀντιλήψεως, τῆς νοήσεως καὶ τῶν ἄλλων πνευματικῶν λειτουργιῶν, περὶ ὧν ὁ λόγος προηγουμένως, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἄλλης τινὸς σπουδαιοτάτης λειτουργίας, τῆς φαντασίας.

Παρατηρῶν ἀπὸ τοῦ λόφου τοῦ Δαφνίου τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἀναλογίζομαι πόσης χάριτος θὰ ἔστεροῦντο αἱ Ἀθῆναι, ἂν ἔλειπεν ἡ Ἀκρόπολις καὶ ὁ Λυκαβηττός.

Βλέπων σήμερον τὸν κατεστραμμένον Παρθενῶνα σκεπτομαι ὅποιον θὰ ἦτο τὸ μεγαλεῖόν του κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προτέρας μου πείρας φαντάζομαι πῶς θὰ διεῖραχθῆ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἢ μεγάλη ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.

Ἐπίσης ἐπὶ τῇ βάσει δύο ἢ τριῶν λέξεων, ὡς π.χ. αἱ λέξεις Ἑλλάς - Χριστός, δύναμαι νὰ γράψω ἔκθεσιν περὶ τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ.

Τέλος ἐκ παρατηρήσεως ἀπλοῦ φαινομένου δύναμαι νὰ εὔρω λύσιν εἰς πρόβλημα, τὸ ὅποιον μὲ ἀπασχολεῖ, ὡς ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ μήλου ὁ Νεύτων συνήγαγε τὸν νόμον περὶ βαρύτητος.

Εἰς τὰ δύο πρῶτα παραδείγματα ἀνακαλοῦμεν κατὰ τοὺς γνωστούς τρόπους τοῦ συνειρμοῦ παραστάσεις ὑπαρχούσας ἐν ἡμῖν καὶ προσθέτοντες ἢ ἀφαιροῦντες διάφορα στοιχεῖα παράγομεν νέαν μορφήν.

Εἰς τὰ τελευταῖα ὁμῶς παραδείγματα ἐπὶ τῇ βάσει γνωστῶν στοιχείων δημιουργοῦμέν τι ὅλως νέον.

Εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς νέας ταύτης μορφῆς συμβάλλουν, ὡς εἶναι φανερόν ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων, στοιχεῖα γνωστικά, βουλητικά, συναισθηματικά, τὸ ὅλον τ.ἔ. πνεῦμα. Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ λειτουργία, διὰ τῆς ὁποίας ἐπὶ τῇ βάσει ὑπαρχόντων ἐν ἡμῖν στοιχείων δημιουργοῦνται διὰ τῆς συνθετικῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος νέαι μορφαι αὐτῶν, καλεῖται φαντασία.

2. Εἶδη φαντασίας. Καὶ ὅταν μὲν ἡ νέα μορφή παράγεται δι' ἀπλῆς προσθήκης ἢ δι' ἀπλῆς ἀφαιρέσεως στοιχείων τινῶν, ἡ φαντασία καλεῖται ἀναλόγως προσθετικὴ ἢ ἀφαιρετικὴ. Ὅταν ὁμοῦς ἄλλοτε προσθέτοντες καὶ ἄλλοτε ἀφαιροῦντες δημιουργοῦμέν τι ὅλως νέον, κρατοῦμεν δ' ὡς βάσιν μόνον τὸ ἤδη ὑπάρχον, τότε ἔχομεν δημιουργικὴν, τὴν καὶ κατ' ἐξοχὴν φαντασίαν.

Καὶ ὅταν μὲν καταβάλλωμεν βουλευτικὴν προσπάθειαν πρὸς παραγωγὴν τῆς νέας μορφῆς, τότε ἡ φαντασία εἶναι ἐνεργητικὴ, ὅταν ὁμοῦς, ὡς εἰς τὰ ὄνειρα ἢ τὰς ὀνειροπολήσεις, οὐδεμίαν καταβάλλωμεν ἐνσυνείδητον προσπάθειαν, ἡ φαντασία εἶναι παθητικὴ. Ἐξ ἄλλου, ὅταν ἡ παραγομένη διὰ τῆς φαντασίας μορφή εἶναι τόσον ἐναργής, ὥστε νὰ δύναται τις νὰ περιγράψῃ ἢ παραστήσῃ αὐτὴν ἐν πάσῃ δυνατῇ λεπτομερείᾳ, λέγομεν ὅτι τὸ ἄτομον τοῦτο ἔχει ἐποπτικὴν φαντασίαν.

3. Φύσις τῆς φαντασίας. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς φαντασίας εἶναι ἡ ἀπουσία ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν. « Ἀπελθόντων », λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, « τῶν αἰσθητῶν ἔνεισιν αἱ αἰσθήσεις καὶ φαντασίαι ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις »¹. Ὡς δὲ προῖον τῆς αἰσθήσεως εἶναι τὸ αἶσθημα, οὕτω καὶ προῖον τῆς φαντασίας εἶναι τὸ φάντασμα, ἡ παράστασις ἢ μὴ στηριζομένη ὁμοῦς εἰς κατ' αἴσθησιν ἐρεθίσματα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου προερχόμενα.

4. Φαντασία καὶ προσωπικότης. Τὰ προϊόντα τῆς φαντασίας εὐρίσκονται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ ἐγὼ τοῦ ἀτόμου. Τοῦτο δὲ διότι ὁ ἄνθρωπος ἀναλόγως τῆς κληρονομίας αὐτοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος εἰς τὸ ὅποιον ζῆ ἀναπτύσσει διὰ τῆς φαντασίας ἴδιον ἐσωτερικὸν κόσμον διαμορφῶντων οὕτω τὴν προσωπικότητά του, τὴν ὅποιαν ἐπειτα προβάλλει διὰ τῆς ποικίλης ἐκφράσεως (ὁμιλίας, κινήσεων, παιγνιδίου, χοροῦ κλπ.) ἢ τῆς δημιουργίας (λογοτεχνίας, μουσικῆς, γλυπτικῆς κ.ἄ.) ἀποκαθιστῶν τὴν ἀπαραίτητον διὰ πάντα ἄνθρωπον ἐπαφὴν πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον.

5. Περιεχόμενον τῆς φαντασίας. Τὸ περιεχόμενον τῆς φαντασίας ἀναφέρεται εἰς τὸ παρόν. τὸ παρελθὸν ἢ τὸ μέλλον, ἔχει δὲ σχέ-

1. Ἀριστοτέλους Περὶ ψυχῆς III 2,426 β.

σιν πρὸς τοὺς σκοπούς, τοὺς ὁποίους θέτει τὸ ἄτομον εἰς τὴν ζωὴν του, πρὸς τὰς φιλοδοξίας καὶ ἐπιθυμίας του καὶ τὴν προσπάθειαν πληρώσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς φαντασίας του καλλιιεργεῖ πολλάκις ὁ ἄνθρωπος καὶ φόβους πιθανῆς ἀποτυχίας ἢ τιμωρίας, οἱ ὁποῖοι ὅταν ὑπὲρ τὸ δέον ἀπασχολῶσιν αὐτόν, ἔχουν δυσμενῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχικῆς του ὑγείας δύνανται δὲ νὰ δημιουργήσουν ψυχικὰς ἀνωμαλίας ἐξικνουμένας μέχρι παρανοίας ἢ ἄλλης φρενοβλαβείας.

6. Φαντασία καὶ ἔμπνευσις. Τὴν κατ' ἐξοχὴν φαντασίαν ἢ, ὡς ἐκαλέσαμεν αὐτήν, τὴν δημιουργικὴν κατευθύνει κυρίως ὁ νοῦς καὶ ἡ βούλησις. Πολλάκις ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἄγεται εἰς τὴν λύσιν ἀπασχολοῦντος αὐτὸν προβλήματος ἢ τὴν σύλληψιν νέας ἰδέας ὑπὸ θείας τινὸς ἐκλάμψεως καὶ ὑποδείξεως αἰφνιδίως ἐπερχομένης, τῆς ἐμπνεύσεως, ἢ ὁποία ὅμως εἶναι τὸ προνόμιον ὠρισμένων ἐξαιρετικῶν φύσεων μόνον. Οὕτως ὁ Γκαίτε λέγει ὅτι ἔγραψε τὸν Βέρθερον ὡς ἐν ὑπνοβασίᾳ εὐρισκόμενος. Ὁ Ἀρχιμήδης δὲ κολυμβῶν ἀνεκάλυψε τὴν φερόνυμον ἀρχήν.

Προκαλεῖται δ' ἡ ἐμπνεῦσις ἄλλοτε μὲν ἔκ τινος κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως ὀπτικῆς, ἀκουστικῆς ἢ ἄλλης, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως ἐπέρχεται αἰφνιδίως καὶ ἄνευ φανεῆς τινὸς αἰτίας. Κατὰ τὸν Ribot Theodule (Ριμπώ Θεόδουλος 1839-1916) ἡ ἐμπνεῦσις εἶναι ἀποτέλεσμα ἐσωτερικῆς προεργασίας, παρατηρεῖται δ' εἰς ὅλα τὰ ἐξέχοντα πνεύματα, τοὺς μεγάλους ἐπιστήμονας, καλλιτέχνας, στρατηγούς κλπ., καὶ ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰς ἐνασχολήσεις αὐτῶν. Ἄλλ' ἡ ἐμπνεῦσις δὲν συνακολουθεῖ εἰς τοῦ ὅλου ἔργου τὴν περάτωσιν, ὡς ὁμολογεῖ καὶ ὁ ἐξεταστὴς ὑπὸ τοῦ Binet Γάλλος ποιητῆς Hervieu Paul (Χερβιέ Παῦλος) (1857-1915) λέγων ὅτι μόνον ἡ πρώτη τῆς ἰδέας ἀναλαμπὴ εὐφραίνει τὴν ψυχὴν, ἢ δ' ἔπειτα ἐργασία συντελεῖται μετὰ πολλοῦ κόπου καὶ μόχθου.

7. Σπουδαιότης τῆς φαντασίας. Ἡ φαντασία καὶ δὴ ἡ δημιουργικὴ εἶναι σπουδαιότατη διὰ τὴν ὑλικὴν, τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ τεχνικαὶ καὶ ἐπιστημονικαὶ ἐφευρέσεις διὰ τῆς φαντασίας ἐπολλαπλασιάσθησαν, οἱ ἀρχηγοὶ δὲ θρησκευμάτων, οἱ μεγάλοι στρατηγοὶ καὶ ἐπιστήμονες ὀφείλουσι τὴν ἐπιτυχίαν καὶ πρόοδόν των κατὰ πολὺ εἰς τὴν γονιμότητα τῆς δημιουργικῆς

φαντασίας και την σύλληψιν δι' αὐτῆς καινοφανῶν και πρωτοτύπων ιδεῶν και θεωριῶν.

Ἐπιστημονικὴ ἀνάπτυξις, καλλιτεχνικὴ δημιουργία, πολιτισμός, ὀφείλονται εἰς τὴν δημιουργικὴν φαντασίαν. Ἄνευ αὐτῆς ἡ πρόδοσις τοῦ κόσμου θὰ ἔμενεν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν ζώων. Διὰ τῆς φαντασίας μετατιθέμεθα εἰς τὴν θέσιν τοῦ πάσχοντος, δι' αὐτῆς δ' ἀπολαύομεν καλλιτεχνικοῦ ἀριστουργήματος, μεταρσιούμεθα και ἀνυψοῦμεν ἑαυτούς. Δι' αὐτῆς καθίσταται δυνατὴ ἡ διακυβέρνησις τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως και ἡ μεταβολὴ τῆς ὄψεως τοῦ κόσμου.

8. Καλλιέργεια τῆς φαντασίας. Ἡ φαντασία εἶναι εἰς διάφορον βαθμὸν ἀνεπτυγμένη εἰς τὰ διάφορα ἄτομα. Ἄλλα δηλ. εἶναι λίαν εὐφάνταστα και ἔχουν ἀνάγκην περισταλτικῶν μέσων διὰ τὴν χαλιναγώγησιν τῆς φαντασίας αὐτῶν, ὥστε νὰ μὴ ἀποβῇ αὐτὴ πρόξενος κακοῦ, ἄλλα δὲ ἔχουν ἀνάγκην διεγέρσεως και κεντρισμοῦ τῆς φαντασίας αὐτῶν, διότι αὐτὴ εἶναι λίαν περιωρισμένη.

Εἰς τὴν διεγερσιν τῆς φαντασίας συντελοῦσι κυρίως

α) τὸ φυσικὸν περιβάλλον και δὴ ἡ ἄμεσος πρὸς τὴν φύσιν ἐπαφὴ καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς ἐκφάνσεις, τὸν ἕναστρον οὐρανόν, τὴν ἀγριότητα και μεγαλοπρέπειαν αὐτῆς εἰς ὥρας χειμῶνος και θυέλλης, τὴν ὠραιότητα αὐτῆς εἰς ὥρας γαληνιαίου δειλινοῦ ἢ θερινῆς πρωΐας εἰς δάσος ἢ κοιλάδα και ὅλας τὰς ποικιλίας τῶν τοπίων αὐτῆς,

β) ἡ μελέτη λογοτεχνικῶν βιβλίων ἀνεγνωρισμένης ἀξίας,

γ) ἡ ἐπίσκεψις καλλιτεχνικῶν ἐκθέσεων, ἡ ἀκρόασις μουσικῶν ἔργων και ἡ παρακολούθησις θεατρικῶν ἔργων, ὡς ἡ ἀρχαία τραγωδία και ἄλλα κλασσικὰ ἔργα Ἑλλήνων και ξένων συγγραφέων.

Εἰς τὴν περιστολὴν τῆς φαντασίας συμβάλλουν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ὑποβολὴ εἰς κριτικὸν ἔλεγχον τῶν ἀποκτωμένων γνώσεων, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ ἐκ μέρους τῶν παιδαγωγῶν και ἄλλων εἰδικῶν προσπάθεια βοήθειας τῶν νέων πρὸς ἀποβολὴν τῆς ἔξεως τοῦ ὄνειροπολεῖν δι' ὀργανώσεως τοῦ ἐλευθέρου ἰδία χρόνου αὐτῶν και λύσεως τῶν ἀπασχολούντων αὐτοὺς προβλημάτων.

9. Ἰδανικά — Ὀνειροπολήσεις — Ὀνειρα. Πρὸς τὴν φαντασίαν συνδέονται στενῶτατα και τὰ ἰδανικά, αἱ ὄνειροπολήσεις και τὰ ὄνειρα.

α) Ἰδανικά. Λέγοντες ἰδανικὸν νοοῦμεν προβαλλομένην ζωηρῶς

ἐν τῇ συνειδήσει παράστασιν προτύπου τινὸς ἐκ τῶν μάλιστα ἐπιθυμητῶν. Εἶναι δὲ τὸ πρότυπον τοῦτο συγκεκριμένον πρόσωπον ἢ ἀφηρημένη ἰδέα (καθ' ἑαυτὸ ἰδανικόν) πρὸς τὰ ὁποῖα ἀποβλέπει τις. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἰδανικόν ἱκανοποιεῖ, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του, τὴν δίψαν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀτόμου, ἐνισχύει καὶ συγκεντρώνει πάσας τὰς δυνατότητας αὐτῆς διὰ τὴν πραγμάτωσίν του.

Ἐξαρτᾶται δ' ἡ γένεσις τοῦ ἰδανικοῦ ἐκ τοῦ περιβάλλοντος, κυρίως ὅμως καὶ ἐκ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς ὅλης καταστάσεως τοῦ ψυχοφυσικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀτόμου. Οὕτως ἐξηγεῖται πῶς ἄτομα τοῦ αὐτοῦ περιβάλλοντος, καὶ δίδυμα ἀκόμη, ὅλως διάφορα θέτουσιν εἰς τὴν ζωὴν των ἰδανικά.

Τὸ ἰδανικόν εἶναι ὁ ἰσχυρότερος συντελεστὴς εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀτόμου, διότι θέτει εἰς ἐνέργειαν τὴν βούλησιν καὶ ὀργανώνει τὰ ἔνστικτα, τὰς ὀρμὰς καὶ τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ εἰς ἐν ἄρμονικόν σύνολον. Δι' αὐτοῦ ἐπίσης ὀργανοῦνται πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος περὶ ἓνα σκοπὸν ἢ κέντρον. Κατὰ τοῦτο δὲ τὸ ἰδανικόν εἶναι τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπιτελεῖται ἡ πλήρωσις καὶ αὐτοπραγμάτωσις τοῦ ἀτόμου.

Τὰ ἰδανικά, ἰδίως τὰ συγκεκριμένα, διὰ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὰς κρίσεις καὶ τὴν διαγωγὴν τῶν ἀτόμων, ἐπομένως δὲ καὶ ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος αὐτῶν. Οὕτως ὁ νέος ἢ ἡ νέα οἱ θέτοντες ὡς ἰδανικὸν τὸν πατέρα, τὴν μητέρα ἢ ἄλλο πρόσωπον ὑφίστανται ἄμεσον ἐπίδρασιν τῶν προτύπων τούτων, διότι ἐξιδανικεύοντες αὐτὰ μιμοῦνται πλὴν τῶν προτερημάτων των καὶ πολλὰ ἐλαττώματά των. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἰδανικά τῶν νέων τὰ ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὰ κοινωνικά ἰδρύματα, τῆς οἰκογενείας, τῆς ἐκκλησίας, τῆς πολιτείας κλπ. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς ἐλέχθη ὑπὸ τινος σοφοῦ: «εἶπατέ μου ποῖα αἰσθήματα κυριαρχοῦν εἰς τὴν νεολαίαν σας καὶ θὰ σᾶς εἶπω ποῖου χαρακτῆρος θὰ εἶναι ἡ ἐπερχομένη γενεά».

β) Ὀνειροπολήσεις. Αἱ ὄνειροπολήσεις εἶναι ἐκδηλώσεις πόθων καὶ ἐλπίδων τῆς νεότητος σχέσιν ἔχουσαι πρὸς καθημερινὰ εἰδικὰ προβλήματα τοῦ ἀτόμου, ὡς ἡ οἰκονομικὴ, ἐπαγγελματικὴ ἢ ἄλλη ἀποκατάστασις αὐτοῦ, γενικώτερον δὲ πρὸς τὴν ἀνάγκην, τὴν ὁποῖαν φύσει αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος καὶ δὴ ὁ νέος νὰ εὐρύνη τὸ ψυχικόν του στε-

ρέωμα και να πλάσῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τιθεμένων ὑπ' αὐτοῦ ἰδανικῶν τὸν ἔσωτερικόν του κόσμον.

Κατὰ τὴν ὄνειροπόλησιν ὁ ἄνθρωπος παραδίδεται εἰς σκέψεις ἀφαιρούμενος τελείως πνευματικῶς ἐκ τοῦ περιβάλλοντος εἰς τὸ ὅποιον εὐρίσκεται καὶ ἄλλοτε μὲν, ὅταν ἐπινοῇ τρόπους καὶ δίδει λύσεις εἰς τὰ προβλήματα του, πληροῦται αἰσιοδοξίας, ἄλλοτε δέ, ὅταν σκεπτόμενος εὐρίσκη δυσκολίας καὶ μάλιστα ἀνυπερβλήτους, ὡς νομίζει, ἀπογοητεύεται καὶ καθίσταται ἀπαισιόδοξος. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν αἱ ὄνειροπολήσεις συντελοῦν εἰς πολὺ ὀλιγώτερον βεβαίως βαθμὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἰδανικά εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου.

Καὶ ἡ μὲν ἐν μέτρῳ ὄνειροπόλησις εἶναι τι φυσικὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὅποιος διὰ τῆς φαντασίας ἀναπληροῖ ἀνάγκας τῆς ψυχῆς του. Ὅταν ὅμως οὗτος ἐπιδίδεται εἰς τὴν ὄνειροπόλησιν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ δὴ εἰς ὥρας, τὰς ὁποίας θὰ ἠδύνατο δημιουργικῶς νὰ χρησιμοποιήσῃ, τοῦτο εἶναι σημεῖον ὅτι ψυχικὴ τις ἀνωμαλία ὑπάρχει εἰς τὸ ἄτομον καὶ ὅτι πρέπει νὰ καταβληθῇ προσπάθεια πρὸς ἀποφυγὴν τῆς τοιαύτης καταστάσεως, ἡ ὁποία εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ κατακτῆται παθολογική.

γ) Ὅνειρα. Τὰ κατὰ τὸν ὕπνον φαντασματὰ καὶ ἐκδηλώσεις, τὰ λεγόμενα ἐνύπνια, εἶναι φαινόμενα καθολικὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐνθυμοῦνται ὅμως αὐτὰ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι συνήθισαν νὰ προσέχουν εἰς αὐτά.

Τὰ ὄνειρα εἶναι ἢ παραισθήσεις ἢ ψευδαισθησίαι, παραστάσεις δηλ. κατ' αἴσθησιν ἢ ἐξ ἀναμνήσεως καὶ φαντασίας, αἷτινες λόγω τῆς ζωηρότητος αὐτῶν θεωροῦνται ὡς πραγματικὰ ἀντιλήψεις.

Τὰ αἷτια τῶν ὄνειρων εἶναι ψυχολογικὰ καὶ φυσιολογικὰ εἴτε φανερά εἴτε ἄδηλα· φόβοι ἀποτυχιῶν εἰς τὰς ἐξετάσεις καὶ ἐπιχειρήσεις, ἐλπίδες ἐπιτυχίας, θλίψεις ἐπὶ ἀπωλείᾳ προσφιλῶν, φροντίδες καὶ ποθοὶ παντὸς εἶδους.

Πολλὰ τῶν ὄνειρων πιστεύεται ὅτι εἶναι θεόπεμπτα καὶ προφητικά. Τὴν πίστιν δὲ ταύτην εἶχον καὶ οἱ πρόγονοι ἡμῶν, οἵτινες καὶ ὄνειροκρίτας εἶχον καὶ ὄνειροπόλους. Περὶ τούτων ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ περὶ «τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς» ἔργον αὐτοῦ λέγει· «οὔτε καταφρονῆσαι ῥάδιον οὔτε πεισθῆναι».

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Ἀπαριθμήσατε τὰ προβλήματα, τὰ ὅποια ἐκίνησαν τὴν φαντασίαν σας τὸ παρελθὸν εἰκοσιτετράωρον.
2. Ποῖα ἐκ τῶν μαθημάτων βοηθοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φαντασίας;
3. Τίς ἢ σχέσις φαντασίας καὶ διανοήσεως;
4. Τίς ἢ σημασία τοῦ περιβάλλοντος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φαντασίας;
5. Τίς ἢ σχέσις φαντασίας πρὸς τὰς ἄλλας πνευματικὰς λειτουργίας;
6. Τίς ἢ σπουδαιότης τῶν ἰδανικῶν διὰ τὸν ἄνθρωπον;
7. Τί εἶναι ἔμπνευσις;
8. Πιστεύετε εἰς τὰ ὄνειρα; Διαιτί;

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΑΠΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ

Ἐξετάσαντες προηγουμένως τὸν ψυχικὸν βίον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν, αἷτινες συνεργοῦσιν εἰς τὴν νόησιν καὶ τὴν γνῶσιν, ἐρχόμεθα τῶρα νὰ ἐξετάσωμεν πῶς αὐταὶ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὴν ὅλην ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου δημιουργοῦσαι εὐαρέστους ἢ δυσαρέστους εἰς αὐτὸν καταστάσεις, ἧτοι χαρὰν, λύπην, θαυμασμόν, ἀγανάκτησιν κλπ., νὰ ἐξετάσωμεν τ.ἔ. τὸν ψυχικὸν βίον ἀπὸ συναισθηματικῆς ἀπόψεως.

1. Φύσις καὶ μορφαὶ τοῦ συναισθήματος. Μαθητῆς τις πηγαίνει εἰς τὸ σχολεῖον χωρὶς νὰ ἔχη πλήρως παρασκευασθῆ. Σκεπτόμενος δὲ ὅτι εἶναι πιθανὸν νὰ κληθῆ πρὸς ἐξέτασιν αἰσθάνεται ἀγωνίαν καὶ φόβον. Αἶφνης ὅμως φθάνων εἰς τὸ σχολεῖόν του πληροφορεῖται ὅτι θὰ ἐκδράμουν εἰς τινὰ πλησίον ἐξοχήν. Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη εἰδήσις μεταβάλλει ἄρδην τὴν ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ μαθητοῦ, ὁ ὁποῖος σκιρτᾷ πράγματι ἀπὸ χαρὰν.

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἐγεννήθησαν εἰς τὸν μαθητὴν τὸσον κατὰ τὴν πρώτην, ὅσον καὶ κατὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν, ἢ *δυσάρεστος* δηλ. κατ' ἀρχὴν καὶ ἀκολουθῶς ἢ *εὐάρεστος* κατὰστασις ἢ δημιουργηθεῖσα ἐν αὐτῷ λόγῳ ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν αἰτίων καλεῖται *συναίσθημα*. *Εἶναι* δηλ. τὸ *συναίσθημα* *εὐάρεστος* ἢ *δυσάρεστος* *κατάστασις*, εἰς ἣν ὁ ἀνθρώπος διατίθεται λόγῳ ἐξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν ἐρεθισμῶν (αἰσθημάτων, παραστάσεων, διανοημάτων κλπ.).

Ἄν ἀναλύσωμεν τὴν ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ μαθητοῦ, καθ' ὃν χρόνον οὗτος εὗρισκετο καθ' ὁδὸν μεταβαίνων εἰς τὸ σχολεῖον, ὡς καὶ τὴν

μεταβολήν, ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς αὐτόν, ὅταν ἐπληροφορήθη τὰ τῆς ἐκδρομῆς, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ δυσάρεστος διάθεσις αὐτοῦ ὠφείλετο, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἦτο πιθανὸν νὰ ἐξετασθῆ καὶ νὰ λάβῃ κακὸν βαθμόν, ἡ δὲ μεταβολὴ αὐτῆς εἰς εὐχάριστον εἰς τὸ γεγονός κυρίως ὅτι ἀπηλλάγη τοῦ ἐφιάλτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι θὰ ἀπελάμβανε τὸν καθαρὸν ἀέρα, τὸν ἥλιον καὶ τὴν φύσιν γενικώτερον κατὰ τὴν ἐκδρομήν.

Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι συναισθήματα ἔχουν τελολογικὸν χαρακτῆρα. Χαίρομεν δηλ. ἡ λυπούμεθα, διότι ὑπάρχει λόγος, σκοπὸς τις, ὡς τοῦτο διεκῆρυξε πρῶτος ὁ Ἄριστοτέλης.

Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερόν, δύο εἶναι αἱ κύριαι μορφαὶ τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ συναισθήματος, ἡτοι εὐαρέσθησις καὶ δυσαρέσκεια εἰς ὕλας αὐτῶν τὰς ἀποχρώσεις. Ἐξικνεῖται δὲ ποσοτικῶς ἡ εὐαρέσθησις ἀπὸ τῆς ἀπλῆς τέρψεως μέχρι τῆς ἐξάλλου χαρᾶς, ἡ δὲ δυσαρέσκεια ἀπὸ τῆς ἀπλῆς δυσαρέστου καταστάσεως μέχρι τῆς βαθυτάτης θλίψεως καὶ ὀδύνης.

Ἄλλὰ καὶ κατὰ ποῖον διάφορος εἶναι ἐκάστοτε ἡ μορφή τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ συναισθήματος, διότι ἄλλη π.χ. εἶναι ἡ ἀπόλαυσις, τὴν ὁποίαν δοκιμάζει τις, ὅταν ἀκροᾶται ὠραίας μουσικῆς, ἄλλη δ' ὅταν ἀπολαύῃ τις ὠραίου γεύματος. Αἱ διανοητικαὶ ἄλλως τε ἀπολαύσεις πάντοτε ἐξετιμῆθησαν ὡς ὑπέρτεροι τῶν ὕλικῶν παρὰ τὴν μεγαλυτέραν τῶν τελευταίων ἔντασιν.

Τὰ συναισθήματα διαρκοῦσι περισσότερο ἢ ὀλιγώτερον χρόνον. Ἄναλόγως δὲ τῆς προδιαθέσεως ἐκάστου χρωματίζουσι καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀτόμου ὡς ἀπαισιοδόξου ἢ αἰσιοδόξου.

Τὰς σφοδρὰς διαταραχὰς τοῦ ψυχικοῦ βίου καλοῦμεν συγκινησεῖς ἢ ἀψιθυμίαις. Αἱ ἀψιθυμίαι περισσότερο ἀλλὰ καὶ τὰ συναισθήματα γενικῶς συνοδεύονται ὑπὸ φυσιολογικῶν ἐκδηλώσεων, ὡς π.χ. αἱ ἀλλοιώσεις τῆς ἀναπνοῆς, τῆς κινήσεως τῆς καρδίας, τῶν αἰμοφόρων ἀγγείων, τοῦ σφυγμοῦ κ.ἄ. Πολλάκις δὲ μεταβάλλεται καὶ ἡ λειτουργία τοῦ στομάχου, τῶν ἐντέρων, τοῦ ἥπατος κλπ., καὶ ἐπιτείνονται ἢ ἐπίσχονται ἀναλόγως αἱ λειτουργίαι τῶν ἐνδοκρινῶν ἀδένων, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐρύθημα ἢ ἀντιθέτως ἡ παρατηρουμένη ὠχρότης τοῦ προσώπου.

Τὰ συναισθήματα ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἄλληλα κατὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους τρόπους. Π.χ. συναισθημά τι φαίνεται ἰσχυρότερον, ἐὰν ἐπακο-

λουθῆ εἰς ἄλλο ἀντίθετον πρὸς αὐτό. Οὕτως ἡ εὐαρέστησις, τὴν ὁποίαν αἰσθάνονται οἱ γονεῖς μετὰ τὴν ἀνάρρωσιν τοῦ τέκνου τῶν ἐξ ἀσθενείας τινός, εἶναι ἐντονωτέρα ἐκείνης, τὴν ὁποίαν συνήθως αἰσθάνονται ἐκ τῆς ὑγείας του. Ἰσχυρότερον φαίνεται τὸ συναίσθημα καὶ ὅταν ἀκολουθῆ εἰς ἄλλο ὁμοειδές. Ἐὰν ὁμως αἱ αὐταὶ παραστάσεις ἐπαναλαμβάνονται πολλάκις, τὸ ἐξ αὐτῶν παραγόμενον συναίσθημα ἀμβλύνεται καὶ καθίσταται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀτονώτερον. Οὕτω π.χ. ὁλονὲν ἀτονωτέρα ἀποβαίνει εὐαρέστησις προερχομένη ἐκ παντοίων ὑλικῶν ἀγαθῶν.

Διάφορος εἶναι ἡ σχέσις τῆς ἐπιδράσεως τῶν συναισθημάτων ἐπ' ἄλληλα, προκειμένου περὶ τῶν μεικτῶν λεγομένων συναισθημάτων, ἐκείνων δηλ. εἰς ἃ φαίνεται νὰ ἀναμειγνύται ἡ λύπη μετὰ τῆς ἡδονῆς. Οὕτως ἔχομεν τὴν ἀγόγγυστον ὑποταγὴν εἰς τὰς ἀντιξοότητας τῆς ζωῆς ἢ τὴν ἀνοχὴν δυσαρέστου καταστάσεως μακρᾶς πολλᾶκις διαρκείας πρὸς ἐξυπρέτησιν ἀνωτέρου τινός σκοποῦ.

2. Εἶδη συναισθημάτων. Εἶπομεν ἤδη ὅτι αἱ κύριαι μορφαὶ τῆς ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων εἶναι ἡ εὐαρέστησις ἢ δυσαρέσκεια, ἡ χαρὰ ἢ λύπη εἰς ὅλας αὐτῶν τὰς ἀποχρώσεις. Ἄλλ' ἡ εὐχαρίστησις αὕτη ἢ δυσαρέσκεια εἶναι εὐνόητον ὅτι προέρχεται ἐκ διαφόρων ἐκάστοτε λόγων. Ἄλλοτε π.χ. εὐχαριστούμεθα ἢ δυσαρεστούμεθα, διότι τρώγομεν εὐγευστον φαγητὸν ἢ λαμβάνομεν πικρὸν φάρμακον ἄλλοτε δὲ δι' ἄλλους λόγους. Τὰ συναισθήματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα προέρχονται κατ' εὐθείαν ἐξ αἰσθημάτων, ἔχουν δὲ ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος, καλοῦμεν κατ' ἀξιοθεσίαν ἢ ὀργανικὰ συναισθήματα.

Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος, ὡς κατ' ἐξοχὴν πνευματικὸν ὄν, χαίρει ἢ λυπεῖται, αἰσθάνεται εὐαρέστησιν ἢ δυσαρέσκειαν, ὅταν κάμη ἀγαθὴν τινα ἢ κακὴν πρᾶξιν, ὅταν ἀπολαύῃ ὠραίας μουσικῆς συμφωνίας ἢ καλλιτεχνήματος ζωγραφικῆς, γλυπτικῆς κ.λ.π., ὅταν βλέπῃ ὅτι οἱ πέριξ αὐτοῦ εὐτυχοῦν ἢ δυστυχοῦν κλπ. Τὰ συναισθήματα ταῦτα ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν προερχόμενα οὐχὶ ἐξ αἰσθημάτων ἀλλὰ παραστάσεων, ἐνοιῶν, κρίσεων κ.λ.π. καλοῦνται πνευματικὰ ἢ ἀνώτερα συναισθήματα καὶ εἶναι διαφόρων εἰδῶν ἀναλόγως τῆς προκαλοῦσης αὐτὰ αἰτίας.

Κατωτέρω θ' ἀσχοληθῶμεν λεπτομερέστερον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν

πνευματικῶν συναισθημάτων καὶ δὴ τῶν ἐξ αὐτῶν σπουδαιότερων.

3. Πνευματικὰ ἢ ἀνώτερα συναισθήματα. Τὰ ἀνώτερα συναισθήματα πηγάζουσιν ἐκ τοῦ βίου τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου, διὰ τοῦτο καὶ τὸ περιεχόμενόν των εἶναι βαθύτερον καὶ πλουσιώτερον τῶν κατ' αἴσθησιν συναισθημάτων. Ἔνεκα τούτου κυριαρχοῦσιν ταῦτα τῆς ὅλης βουλήσεως μὴ δυνάμενα νὰ διακυβερνηθῶσι δι' ἐσωτερικῆς προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο δύναται τις εὐκόλως νὰ κατανοήσῃ, ἂν ἀναλογισθῇ ὅτι οὐδεὶς, ὅσον καὶ ἂν ἔχῃ ἰσχυρὰν βούλησιν, δύναται π.χ. νὰ καταστείλῃ τὰς τύψεις τῆς συνειδήσεώς του διὰ τυχόν διαπραχθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ κακίην πράξιν.

Ἐκαστὸν τῶν ἀνωτέρων συναισθημάτων ἔχει ἴδιον περιεχόμενον, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι δυνατόν εὐκόλως ποιοτικῶς καὶ λογικῶς νὰ ἐκφράσωμεν μᾶλλον δυνάμεθα νὰ ἐπιβιώσωμεν αὐτὸ διὰ τῆς τέχνης ἢ μετατιθέμενοι εἰς τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ βιοῦντος αὐτὸ ἢ ἀναλογιζόμενοι, δι' αὐτοκρισίας, τὴν συνηθεστάτην περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἐκδηλοῦμεν τὸ συναίσθημα τοῦτο.

Τῶν πνευματικῶν συναισθημάτων διακρίνομεν τὰς κάτωθι κατηγορίας·

1. Καλαισθητικὰ ἢ καλολογικὰ συναισθήματα.
2. Συμπαθητικὰ καὶ ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα.
3. Αὐτοσυναίσθημα.
4. Συναίσθημα τῆς τιμῆς.
5. Διανοητικὰ συναισθήματα.
6. Ἠθικὰ συναισθήματα.
7. Θρησκευτικὰ συναισθήματα.

A. Καλαισθητικὰ ἢ καλολογικὰ συναισθήματα. Ὀνομάζομεν καλαισθητικὰ ἢ καλολογικὰ τὰ συναισθήματα τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς ἐν τῇ φύσει ἢ τέχνῃ μορφῆς τῆς τάξεως, τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας. Ὁ χορὸς, ἡ μουσική, ἡ θρησκεία, αἱ παντοῖαι ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι ἐνέχουσι στοιχεῖα καλαισθητικὰ. Ἡ μεγαλοπρέπεια ἐπίσης τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἡ κομψότης τῆς ἐκφράσεως εἰς τὸν λόγον, ἡ ἀπεικόνισις τῶν χαρακτηριστῶν εἰς τὴν τραγωδίαν ἢ τὸ μυθιστόρημα πληροῦσιν ἡμᾶς τοιούτων εὐγενῶν συναισθημάτων. Ἐπὶ πλεόν ἢ ἐκ τούτων ψυχικὴ εὐαρέστησις οὐ μόνον τέρπει καὶ ἀνακουφίζει ἐπιφέρουσα ἀληθῆ χαρὰν, ἀλλὰ καὶ ἐξευγενίζει ἀνυψοῦσα τὸν ἀνθρώπον εἰς ἀνωτέρας σκέ-

ψεις, εις ἠθικούς διαλογισμούς ὑπὲρ τὸ ταπεινόν, τὸ αἰσχρὸν, τὸ ἀνήθικον καὶ καθιστᾷ αὐτὸν κρείσσονα ἑαυτοῦ. «Τίποτε», λέγει ὁ Ὀβίδιος, «δὲν ἐξημερώνει τόσον τὰ ἦθη καὶ δὲν ἀπομακρύνει τὴν ἀγριότητα, ὅσον ἢ μετὰ σταθερότητος ἀφοσίωσις εἰς τὴν σπουδῆν τῶν καλῶν τεχνῶν». Σπανίως ἄνθρωποι συγκινούμενοι ἐπὶ τῷ καλῷ δύνανται νὰ διανοηθῶσιν ἢ πράξωσι κακόν τι, αἰσχρὸν ἢ ταπεινόν. Τοῦναντίον δὲ ἐκ τοῦ καλοῦ συγκινούμενοι στρέφουσιν τὸν νοῦν πάντοτε πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν ἀρετὴν, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης κατιδὼν εἶπε: «πρὸς ἀρετὴν τοι τείνει καὶ δύναται ποιεῖν τι τὸ τῆς ψυχῆς ἥθος παρασκευάζειν».

Τὰς τοιαύτας συγκινήσεις ἢ συναισθήματα καλοῦμεν καλαιοθητικά, ὡς προερχόμενα ἐκ παραστάσεων ἢ ἀντιλήψεων καλῶν ἢ αἰσχρῶν.

Εἶναι δὲ τὰ συναισθήματα ταῦτα κοινὰ εἰς πάντας τοὺς ὑγιεῖς ἄνθρώπους, ποικίλλει ὅμως ἢ ἐκδήλωσις των ἀναλόγως τῶν ἀτόμων, ἰσχυροτάτη οὖσα εἰς τοὺς ἔχοντας ἰδιοφυΐαν πρὸς τοῦτο καλλιτέχνας.

Εἰς τὴν διέγερσιν τοῦ καλαιοθητικοῦ συναισθήματος συντελοῦσι δύο στοιχεῖα: α) τὸ καλλιτεχνικῶς ἢ φυσικῶς ὠραῖον, τ.ἔ. τὸ καλὸν καθ' ἑαυτὸ καὶ β) τὸ ἐγὼ μὲ τὰς γνώσεις καὶ τὴν ἀνεπτυγμένην ἢ μὴ κρίσιν.

Τὰ συναισθήματα τὰ γεννώμενα διὰ τῆς ἀπλῆς μόνον θεᾶς τοῦ ὠραίου, ὡς λ.χ. πίνακος ζωγραφικῆς ἢ ὠραίου τοπίου, καλοῦμεν ἀπᾶ καλαιοθητικά συναισθήματα. Τὰ γεννώμενα ὅμως κατόπιν ἐμβριθοῦς παρατηρήσεως καὶ μελέτης τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἔργου — εἴτε λόγῳ ἐμφύτου προδιαθέσεως εἴτε λόγῳ ἀσχίσεως καὶ ἔξεως — καλοῦμεν σὺνθετα καλαιοθητικά συναισθήματα.

α) Χαρακτηριστικὰ τοῦ καλοῦ. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ καλοῦ καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ προερχομένων συναισθημάτων εἶναι: α) ὅτι ἀρέσκεται τις ἐπὶ τῷ καλῷ καὶ δυσαρεστεῖται ἐπὶ τῷ αἰσchrῷ ἄνευ ἐπιθυμίας κτήσεως ἢ οἰκειοποιήσεως αὐτοῦ, ἄνευ ἰδιοτελοῦς ὑπολογισμοῦ, ὡς πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ῥητορικῇ αὐτοῦ καθώρισεν εἰπὼν «καλὸν ἐστίν, ὃ ἂν δι' αὐτὸ αἰρετὸν ὄν ἐπαινετὸν ἦ». Κατὰ ταῦτα διαφέρει τὸ καλαιοθητικὸν συναισθημα οἰουδήποτε ἄλλου ἐξ ὑλικῆς ἠδονῆς προερχομένου ἢ τοῦ συναισθήματος τοῦ ἐκ τοῦ ὠφελίμου προερχομένου, β) ὅτι εἶναι καλὸν δὲν εἶναι καλὸν δι' ἑν ἄτομον καὶ αἰσχρὸν δι' ἄλλο, ἀλλὰ γενικῶς τὸ καλὸν εἶναι διὰ πάντας καλόν. Ἄν δὲ

πάντες δὲν συναισθανώμεθα τὸ ἐκ τοῦ καλοῦ συναίσθημα, λ.χ. ἐκ τινος μουσικῆς συνθέσεως, τοῦτο εἶναι ζήτημα ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως. Σημειωτέον ὅτι, κατ' Ἀριστοτέλην, τὸ καλὸν δὲν εἶναι αὐθύπαρκτος τις ὄντοτης αἰωνία, ἐνιαξία καὶ ἀναλλοίωτος, ὡς παρὰ Πλάτωνι, ἀλλὰ ποικίλλει κατὰ τὰ ἀντικείμενα εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται καὶ τὰ καλαισθητικὰ κριτήρια καὶ διαθέσεις τῶν ἀτόμων, γ) τὸ καλαισθητικὸν συναίσθημα εἶναι ἔμφυτον εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς πολλὰ ἐκ τῶν ζώων. Καὶ οἱ ἄγριοι ἀκόμη στολιζοῦσιν ἑαυτοὺς στίζοντες μάλιστα ἐπὶ τῶν χειρῶν τῶν διαφόρους παραστάσεις. Τινὰ τῶν ζώων ἐπίσης μεγίστην καταβάλλουσιν προσπάθειαν πρὸς ἐπίδειξιν τῆς ὠραιότητος αὐτῶν, ἰδίᾳ δὲ τὰ ἄρρενα (ὡς π.χ. ὁ ταῶς).

β) Εἶδη τοῦ καλοῦ. Τρία εἶδη καλοῦ διακρίνομεν· τὸ χαρίεν, τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ καθ' αὐτὸ καλόν.

Τοῦ χαρίεντος τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ λεπτότης καὶ ἡ κομψότης τῆς μορφῆς, προκειμένου δὲ περὶ ἀνθρώπων καὶ ἡ κομψότης τῶν τρόπων.

Τοῦ ὑψηλοῦ τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι τὸ διεγειρόμενον συναίσθημα θαυμασμοῦ ἐκ τῆς ὑπερβολῆς καὶ τοῦ ὑπερμέτρου, προκειμένου δὲ περὶ ἀνθρώπων ἐκ τοῦ ὑπερανθρώπου καὶ τοῦ μεγαλειώδους. Οὕτως ἡ πτῆσις τῶν γιγάντων τῆς ἀεροπορίας, ἡ μυκωμένη θάλασσα καὶ οἱ ἥρωες τῶν τραγικῶν, ἰδίᾳ δ' οἱ τοῦ Αἰσχύλου, ἔχουσι τὸν χαρακτήρα τοῦ ὑψηλοῦ.

Τοῦ καθ' αὐτὸ καλοῦ τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι διάφορα. Οὕτω, τοῦ λεκτικοῦ κάλλους χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ σαφήνεια ἡ καθαρότης, ἡ ἀκρίβεια, ἡ ἐνάργεια, ἡ γλαφυρότης, ἡ ἐνότης, ἡ δύναμις καὶ δῆ, ἀναλόγως, τοῦ γράφοντος ἢ τοῦ λέγοντος.

Συναφῆ πρὸς τὸ καλὸν ἢ παραλλαγὰι αὐτοῦ εἶναι τὸ τραγικὸν καὶ τὸ κωμικὸν ἢ γελοῖον.

Τὸ τραγικόν, καθ' ὃ ἀπεικονίζονται αἱ περιπέτειαι, ἡ δυστυχία καὶ ἡ συμφορά, ἀπαντᾷ τακτικῶς εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν μοῖραν τοῦ ἀνθρώπου, ἄριστα ἀπεικονιζόμενον εἰς τὰς τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου ἰδίᾳ, ὡς εἰς τὴν περιγραφομένην μοῖραν τῆς Κασσάνδρας.

Εἰς τὰς περιπετείας ταύτας ὁ ἥρωες παρίσταται περιπίπτων εἰς δυστυχίαν ἔνεκα τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἁμαρτημάτων ἢ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ,

προκαλῶν οὕτω τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον, δι' οὗ ἐξυψοῦται ὁ θεατῆς πνευματικῶς, ἐξαίρεται τὸ θυμικὸν καὶ καθαίρονται τὰ πάθη, ὡς ὀρθῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ ὀρισμῷ τῆς τραγωδίας καθώρισε.

Τὸ κωμικὸν ἢ τὸ γελοῖον εἶναι βάσις διαφόρων μορφῶν τοῦ λόγου, ἤτοι τῆς εὐθυμολογίας, τῆς εἰρωνείας, τοῦ σαρκασμοῦ καὶ τῆς σατύρας. Αἱ μορφαὶ αὗται τοῦ λόγου διακρίνονται μεταξύ των, διότι ἐν μὲν τῇ εὐθυμολογίᾳ τὸ γελοῖον ἐκφέρεται μετ' εὐνοίας πρὸς τὸ πρόσωπον εἰς ὃ ἀπευθύνεται, ἐν δὲ τῷ σαρκασμῷ μετὰ δηκτικότητος. Ἐλαφροτέρα μορφή τοῦ σαρκασμοῦ εἶναι ἡ εἰρωνεία, διακρινομένη εἰς λεπτήν καὶ βαρεῖαν..

Τὸ γελοῖον καὶ ὁ γέλως γενικώτερον ἐγένοντο ἀντικείμενον μελέτης παρά πολλῶν ψυχολογούντων. Ὁ Dumas, ὁ Bergson κ.ἄ. τὸ γελοῖον ἀποδίδουσιν εἴτε εἰς τὴν κατάπτωσιν ἰδέας τινὸς ἢ προσώπου ἢ πράγματος, ὑπερ προηγουμένης μέγα καὶ ἐξαιρετον ἐθεωρήθη (θεωρία τῆς καταπτώσεως), εἴτε εἰς τὸ ἀπροσάρμοστον τῶν λεγομένων ἢ δραμένων, τὸ φύσει ἀντιφατικὸν (θεωρία τῆς ἀντιφάσεως).

Εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὡς ἄνω περιπτώσεις, τὸ γελοῖον προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐν ἀρχῇ ἢ παρατήρησις ἢ ἀκρόασις παράγει συναισθημα θαυμασμοῦ καὶ ἐκπλήξεως καὶ μεγάλα γεγονότα προσδοκῶνται, ἀλλ' ἔπειτα εἴτε σκοπίμως (ὡς εἰς τὸν Καραχιόζην) εἴτε τυχαίως, λόγῳ αἰφνιδίας μεταστροφῆς, γεννᾶται συναισθημα ἀντίθετον, ὅπερ προκαλεῖ τὸν γέλωτα.

Πηγὴ τῶν καλολογικῶν συναισθημάτων εἶναι ἡ φύσις καὶ ἡ παντοία καλλιτεχνία, ἡ μουσική, ἡ ποίησις καὶ αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι — ἀρχιτεκτονική, γλυπτική, ζωγραφικὴ — ἐπενεργοῦσαι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ καλολογικοῦ συναισθήματος διὰ τῆς ἁρμονίας τῶν χρωμάτων, τῶν ἤχων τῶν γραμμῶν τῶν μορφῶν.

γ) Ἡ ἔρευνα τοῦ κалоῦ. Τὰ καλολογικὰ συναισθήματα περισσότερο τῶν ἄλλων ἡρευνήθησαν καὶ δὴ διὰ τῶν κάτωθι μεθόδων α) τῆς παρακολουθήσεως ἰχνογραφημάτων τῶν παιδῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἡλικίας, β) τῆς προτιμῆσεως ὀρισμένων ἐκ πολλῶν προβαλλομένων χρωμάτων, γ) τῆς καλαισθητικῆς ἐκτιμῆσεως ἔργων τέχνης ἢ εἰκόνων αὐτῶν.

Ἡ πειραματικὴ ἔρευνα τῶν καλαισθητικῶν συναισθημάτων τὴν ἀρχὴν ἔχει ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀπὸ τοῦ

Fechner, ὅστις καὶ εὔρε. τὴν καλουμένην χρυσήν τομήν, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι τείνουσι αὐθορμήτως εἰς τὴν προτίμησιν τοῦ ὀρθογωνίου, τοῦ ἔχοντος ἀναλογίαν πλάτους πρὸς μήκος, οἷα ἡ τοῦ μήκους πρὸς τὸ ἄθροισμα μήκους καὶ πλάτους, ἥτοι

$$\frac{\Pi}{M} = \frac{M}{M+\Pi}$$

Ἡ θεωρία τοῦ Fechner ἐφηρμόσθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς συμμετρίας καὶ ἰσοροπίας. Ὅταν δηλ. ζητῆται παρ' ἀτόμου τινὸς νὰ διαπεράσῃ κατακόρυφον διὰ μέσου ὀριζοντίας γραμμῆς, τοῦτο ἐκλέγει τὸ μέσον σημεῖον. Ὅταν ἐξ ἄλλου μορφή ἢ σχῆμα ἀκανονίστου μεγέθους πρόκειται νὰ διατμηθῇ, τὰ περισσότερα ἄτομα σύρουσι τὴν γραμμὴν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ σχηματίζωσιν ἴσας ἐκτάσεις. Ἀντὶ δηλ. νὰ λαμβάνωσι τὸ μέσον σημεῖον μεταξὺ τοῦ ἀκροτάτου ἀριστεροῦ καὶ τοῦ ἀκροτάτου δεξιοῦ, εὐρίσκουσι τὸ κέντρον τοῦ βάρους θεωροῦντα ὅτι τὸ ἀντικείμενον ἔχει ἐν τῇ πραγματικότητι βάρους.

Ἐκ τῶν γενομένων νεωτέρων ἐρευνῶν προέκυψεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος φέρει ἐκ κληρονομικότητος τὴν ἱκανότητα ἀπολαύσεως τοῦ καλοῦ ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ τέχνῃ, ἀλλ' ὅτι αὕτη πρέπει νὰ καλλιεργῆται διὰ ν' ἀναπτυχθῇ. Φύσει τ.ἔ. τὸ χρῶμα, ἡ εἰκὼν καὶ τὰ ἄσματα εὐχαριστοῦσι τὸν ἄνθρωπον, πλὴν ἄλλη εἶναι ἡ ἀπόλαυσις καὶ ἡ εὐχαρίστησις τοῦ ἀνεπτυγμένου ἀνθρώπου καὶ ἄλλη ἡ τοῦ ἀμορφώτου· ἄλλαι αἱ προτιμήσεις τοῦ παιδίου καὶ ἄλλαι αἱ τοῦ ἐνηλίκου. Τὸ παιδίον π.χ. προσελκύεται ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς εἰκόνας καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας τῆς μορφῆς.

Ἡ ἱκανότης πρὸς αἰσθητικὴν ἐκτίμησιν εἰκόνων, χρωμάτων, ῥυθμῶν, ποιημάτων, μουσικῶν τεμαχίων, ὡς καλλιτεχνημάτων ἢ στοιχείων τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἔργου, ἄρχεται εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας. Διὰ νὰ ἀναπτυχθῇ ὅμως αὕτη χρειάζεται συστηματικὴν ἀγωγὴν καὶ ἄσκησιν, ποικίλλει δὲ τὰ μέγιστα ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον καὶ ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ μορφωτικὸν καὶ πολιτιστικὸν ἐπίπεδον τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ εὐρύτερου κοινωνικοῦ περιβάλλοντός του.

Β. Συμπαθητικὰ καὶ ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀλβανικοῦ πολέμου, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἀγωνιζόμενοι κατὰ τῶν ὑπόυλως πληξάντων αὐτοὺς ἐχθρῶν ἔδρεπον δάφνας καὶ ἐκέρδιζον σειρὰς νικῶν, οἱ φιλέλληνες λαοὶ τῆς γῆς ἔχαιρον μεθ' ἡμῶν διὰ τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων μας, παρέσχον δὲ πᾶσαν δυνατὴν βοήθειαν διὰ

τὴν ἀνακούφισιν τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῶν δεινῶν τῆς.

Ἐπίσης, ὅταν ἀργότερον εἰς τὸν ὄγκον τῶν Ἱταλῶν προσετέθησαν καὶ τὰ ἑκατομμύρια τῶν Γερμανῶν καὶ ἐπνίξαν τὴν μικρὰν μας πατρίδα παρὰ τὴν γενναίαν καὶ ὑπεράνθρωπον ἀντίστασιν τῶν στρατιωτῶν μας, οἱ ὄντως φίλοι τῆς Ἑλλάδος μετέσχον ὀλοψύχως εἰς τὸ πένθος μας.

Ἡ συμμετοχὴ αὕτη ἢ ἐγκάρδιος εἰς τὴν χαρὰν ἢ τὴν λύπην τῶν ἄλλων εἶναι συναίσθημα συμπαθητικόν.

Εἶναι δὲ ἡ συμπάθεια «τὸ θεϊότατον πάθος» τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ἐκδηλουμένη οὐχὶ μόνον ὡς συγχάριεν καὶ συλλυπεῖσθαι ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ ἢ δυστυχίᾳ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ ὡς εὐγνωμοσύνη ἐκ μέρους τοῦ βοηθουμένου καὶ ὡς μεγίστη χαρὰ καὶ εὐτυχία τοῦ δυναμένου νὰ βοηθήσῃ τὸν συνάνθρωπόν του, κηρυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ναζωραίου ὡς ὑψίστη ἀρετὴ καὶ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

Εἶναι δὲ τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα σπουδαιότατα, διότι ἐξ αὐτῶν πηγάζει ἡ ἠθικὴ ἐνότης, ἡ συνεργασία, ἡ ἀλληλοβοήθεια, ἡ δικαιοσύνη κλπ.

Γεννῶνται δὲ τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα πρῶτον μὲν ἕνεκα τῆς ὁρμῆς πρὸς αὐτοσυντηρησίαν. Ἀγαπᾷ δηλ. ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτὸν τοῦ πρῶτον, τὴν δ' ἀγάπην του ταύτην ἐπεκτείνει ἔπειτα πρὸς τοὺς οἰκείους του καὶ δὴ ἐκείνους, ὅτινες βοηθοῦσιν αὐτὸν, καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀργότερον. Ἄλλ' εἰς τὴν γένεσιν τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων συμβάλλει καὶ ἡ ψυχολογικὴ συμπάθεια, ἡ ἱκανότης δηλ. νὰ μεταθέτῃ τις ἑαυτὸν εἰς τὴν κατάστασιν ἑνὸς ἀναξιοπαθοῦντος ἢ δυστυχοῦντος καὶ νὰ μετέχῃ τῶν συναισθημάτων, ἅτινα κατέχουσιν αὐτὸν εἴτε ἐξ ἀγάπης πρὸς αὐτὸν εἴτε καὶ ἐκ φόβου μήπως ἐμπέσῃ ποτὲ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δυστυχοῦντος.

α) Εἶδη συμπαθητικῶν συναισθημάτων. Τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότερον τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων εἶναι ἢ πρὸς τὰ τέκνα στοργὴ τῶν γονέων καὶ δὴ τῆς μητρός, ἥτις ἐργάζεται νυκθήμερὸν καὶ μοχθεῖ διὰ τὴν υγείαν καὶ εὐημερίαν αὐτῶν. Εἶναι δὲ τὸ συναίσθημα τοῦτο ἰσχυρότατον καὶ εἰς τὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα φθάνουσι μέχρις αὐτοθυσίας, προκειμένου νὰ προστατεύσουν τὰ τέκνα των.

Ἐπέκτασις τῆς πρὸς τὰ τέκνα στοργῆς εἶναι ἡ συμπάθεια

πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ ἢ πρὸς τοὺς ἄλλους φιλίαι¹, ἢ ὅποια, ὅταν εἶναι ἀληθῆς καὶ εἰλικρινῆς, στηρίζεται δηλ. ἐπὶ τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ καὶ τῆς ἐκτιμῆσεως τῶν φίλων, εἶναι τὸ μεγαλύτερον ἀπόκτημα τοῦ ἀνθρώπου.

Συγγενὲς πρὸς τὴν συμπάθειαν συναίσθημα, πλὴν διάφορον αὐτῆς, εἶναι ὁ οἶκτος. Διαφέρει δ' ἡ συμπάθεια τοῦ οἴκτου, διότι, ὡς καὶ ἡ λέξις ὑποδηλοῖ, ἡ συμπάθεια προϋποθέτει βαθμὸν τινα ἰσότητος καὶ βαθυτέρου συνδέσμου. Συμπαθοῦμεν τινὰ ἐπὶ χαρᾷ ἢ λύπῃ, ἐπὶ εὐαρεστήσει καὶ πόνῳ· τούναντίον οἰκτείρομεν μόνον τοὺς πάσχοντας ἢ τοὺς εὐρισκομένους εἰς ἀνάγκην.

β) Ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα. Τινὲς τῶν ἀνθρώπων λυποῦνται διὰ τὴν εὐτυχίαν τῶν ἄλλων, χαίρουσι δὲ διὰ τὴν δυστυχίαν των. Τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ εὐτυχία γεννᾷ πολλάκις τὸν φθόνον ἢ ἄλλα τοιαῦτα συναισθήματα πηγάζοντα ἐκ τῆς παντοειδοῦς φιλαυτίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ συναισθήματα ταῦτα καλοῦνται ἀντιπαθητικά, κυριώτεροι δὲ μορφαὶ τούτων εἶναι ἡ ζήλοτυπία, ἡ ἀδίαφορία, ἡ νέμεσις, ὁ φθόνος, τὸ μῖσος καὶ ἡ ἐπιχαιρεκακία, τὸ ἀγριώτερον τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν.

Γ. Αὐτοσυναίσθημα. Ὅταν ἀναλογιζώμεθα ὅτι προοδεύομεν εἰς τὰ μαθήματά μας ἢ ὅτι ἐπιτυγχάνομεν εἰς τὰς πράξεις ἢ ἐπιχειρήσεις μας, καταλαμβανόμεθα ὑπὸ εὐαρέστου συναισθήματος ἰκανοποιήσεως. Τούναντίον ὅταν ἐνθυμώμεθα ὅτι ὑστερήσαμεν εἰς τινὰ περίστασιν, εἴτε εἰς τοὺς τρόπους εἴτε εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος ἡμῶν, δυσχερестоῦμεθα.

Τὸ συναίσθημα τοῦτο τῆς εὐαρεστήσεως ἢ δυσχερήσεως, τὰ ὅποια γεννᾶται ἐν ἡμῖν λόγῳ παραστάσεων περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας ἢ ἀπαξίας ὀνομάζεται αὐτοσυναίσθημα.

Τὸ αὐτοσυναίσθημα, ὡς βλέπομεν εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν παραστάσεων ἢ τῆς συνειδήσεως, ἣν ἔχομεν περὶ ἡμῶν αὐτῶν ἢ ἄλλως τῆς αὐτοσυνειδησίας ἡμῶν εἴτε αὕτη

1. Κατὰ τὸν Ἰσοκράτην « πάντων κτημάτων κράτιστόν ἐστιν φίλος σαφῆς καὶ ἀγαθός ». Κατὰ δὲ τὸν Εὐριπίδην « Οὐκ ἐστὶν οὐδὲν κρεῖττον ἢ φίλος σαφῆς ».

είναι έσφαλμένη είτε μή. Καί εφ' όσον μέν αναλογιζόμεθα ότι έχομεν προτερήματα, αποκτιώμεν συνήθως θάρρος και άποφασιστικότητα, πολ- λάκις όμως αγόμεθα και εις υπερηφάνειαν, τῦφρον και υπερφροσύνην. 'Εφ' όσον δέ αισθανόμεθα ότι έχομεν αδυναμίας ή έλαττώματα, φύ- σει δρμώμεν πρός την ζηλοτυπίαν, τόν φθόνον, την δειλίαν αλλά και την ταπεινοφροσύνην. "Αν όμως έχωμεν όρθην περι ήμῶν εκτίμησιν κρίνοντες άμερολήπτως τά έλαττώματα και προτερήματά μας, προφυ- λασσόμεθα από τῶν υπερβολῶν τούτων τῆς μεγαλαυχίας, του έγωϊσμοῦ και τῆς αυταρεσκείας άφ' ενός, και τῆς δειλίας και τῆς μικροψυχίας άφ' έτέρου.

Τό αυτοσυναίσθημα ως έκφρασις κρίσεως περι τῆς αξίας ή άπαξι- ας ήμῶν προϋποθέτει ότι υπάρχει εις τόν άνθρωπον τάσις πρός τελειο- ποιήσιν και πρόοδον αὐτοῦ. Κατά ταῦτα μεγίστη είναι ή σημασία τῆς όρθῆς εκτίμησεως τῶν προτερημάτων και έλαττωμάτων μας, του «γνω- θι σαυτόν», πρός ανάπτυξιν όλων τῶν σωματικῶν και πνευματικῶν δυνάμεων ήμῶν και την επιτυχίαν σκοπῶν, οὓς προθέτομεν και ὦν ζητοῦμεν την εκπλήρωσιν, καθῶς επίσης και ή όρθή εκτίμησις του κό- σμου τῶν αξιῶν υπερτιμωμένων τῶν πνευματικῶν ἐξ αὐτῶν.

"Αν αναλογισθῶμεν την άνωτέρω εκτεθεισάν φύσιν του αυτοσυναί- σθηματος, κατανοοῦμεν εύκόλως την σπουδαιότητα αὐτοῦ δια την ψυ- χικὴν ισορροπίαν. "Αν τό άτομον δια τῆς έργασίας του και τῆς προσ- αρμογῆς του εις τάς άπαιτήσεις του επαγγέλματος του έχη, πλην τῆς ιδίας ικανοποιήσεως, και την εκ μέρος τῆς κοινωνίας εκτίμησιν, αν δύναται νά συνεργάζεται μετά τῶν ὁμοίων του εκτιμώμενον παρ' αὐ- τῶν και νά εύρίσκη οὕτω την αυτοπραγματώσιν και αυτοτελείωσιν του, αν έχη όρθην προσαρμογήν εις τάς σχέσεις του πρός τό έτερον φύλον εκτιμώμενον ὑπ' αὐτοῦ, τότε είναι εύτυχές και έχει ψυχικὴν γα- λήγην και ισορροπίαν.

'Εκ τῆς τοιαύτης τριπλῆς ισορροπίας του ατόμου εξαρτᾶται και ή κοινωνικὴ ισορροπία.

"Αν τούναντίον εις την προσαρμογήν του ὁ άνθρωπος άποτυγχάνη εις τάς τρεῖς ταύτας άπαιτήσεις, πᾶν κακὸν εις τε τό άτομον και την κοινωνίαν επέρχεται και άδικία και ὑποτίμησις έαυτοῦ και φθόνος και θυμὸς και προσβολή.

Τό συναίσθημα τοῦτο απαιτεῖ, δια την όρθην ανάπτυξιν του ὅπως ὁ

άνθρωπος ἔχη τὴν ἱκανότητα πρὸς αὐτογνωσίαν ἢ αὐτοσυνειδήσίαν, γινῶσιν δηλ. τῶν σκοπῶν, οὓς προθέτει καὶ ἀκολουθεῖ εἰς τὴν ζωὴν του γινῶσιν τοῦ προορισμοῦ του καὶ κατανοήσιν εἰς ἐκάστην περίστασιν τοῦ τί δύναται καὶ τί πρέπει νὰ πράττη διὰ νὰ εἶναι καλῶς προσηρμοσμένος εἰς τὸ περιβάλλον του.

Δ. Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς. Πρὸς τὸ αὐτοσυναίσθημα συνδέεται στενῶς τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς, τὸ ἐκ τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ τῶν ἐπαίνων καὶ τῶν ψόγων τῶν ἄλλων περὶ ἡμῶν γεννώμενον. Γνωστὸν καὶ ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν πείρας εἶναι καὶ ἐκ τῆς κλασσικῆς ἰδίᾳ λογοτεχνίας πόσον εὐφραίνεται ὁ ἄνθρωπος καὶ ὑπεραίρεται τιμώμενος παρὰ τῶν ἄλλων ἀτόμων ἢ τῆς κοινωνίας, πόσον δὲ λυπεῖται καὶ «δάκρυ χέει» ἀδίκως κατηγορούμενος οὐχὶ σπανίως ἐκ φθόνου παρ' ἄλλων, οἵτινες διὰ κρυφίων ὑποβολῶν διασπείρουσιν συκοφαντίας, δημιουργοῦντες οὕτω κατ' ἀθῶν ἀνθρώπων καὶ εὐεργετῶν πολλάκις δυσμενῆ κοινὴν γνώμην, δυναμένην νὰ ὠθήσῃ εἰς ἔγκλημα ἢ εἰς ἀδικίας ἀνεπανορθώτους.

Διὰ τοῦτο ἐπιτακτικῶς ἐπιβάλλεται ἢ μετὰ βάσανον πίστις εἰς τὰς διαδόσεις καὶ κατηγορίας τὰς κατὰ προσώπων ἐκ τοῦ ἀφανοῦς διασπειρομένας, ἰδίᾳ παρὰ μὴ ἐπαίοντων, ἀλλὰ παρὰ τοῦ χύδην ὄχλου καὶ τῶν ἀμορφῶτων ἀνθρώπων. Τοῦτο δὲ διότι «κρίνουσι μὲν ἄμεινον οἱ πολλοί, ὅταν σκεπτόμενοι ἀποφαίνωνται», ἀλλ' εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ὡς ἄνω κοινῆς γνώμης συντελοῦσι μόνον οἱ φθονοῦντες κακεντρεχῶς, τοῦ ἄλλου κόσμου ἀκολουθοῦντος τυφλῶς ἄνευ βασανοῦ καὶ ἐξετάσεως. Διὰ τοῦτο, ὡς ὁ Πλάτων λέγει: «φροντιστέον οὐχὶ τί ἐροῦσιν οἱ πολλοί, ἀλλ' ὅ,τι ὁ ἐπάων περὶ δικαίων καὶ ἀδίκων, ὁ εἷς καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια». Δικαίως δὲ καὶ ὁ Ἡράκλειτος ἀπὸ αἰῶνων διεκέρυεν: «εἰς ἔμοι μυρίοι, ἐὼν ἄριστος ἦ».

Τὸ συναίσθημα τοῦτο ἐξ ἄλλου προφυλάσσει καὶ ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν συμμόρφωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ κοινῶς παρὰ τῆς κοινωνίας παραδεδεγμένον. Καὶ τοῦτο διότι τὸ «τί θὰ πῆ ὁ κόσμος, ἢ κοινωνία» εἶναι φραγμὸς καὶ ἔλεγχος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πράξεων μελετωμένων ὑπὸ τινος.

Οἱ ἄνθρωποι διαφέρουσι μεταξύ των ὡς πρὸς τὴν εὐαισθησίαν εἰς τὸ συναίσθημα τοῦτο τῆς τιμῆς ἀναδεικνυόμενοι οἱ μὲν φιλοτιμότεροι

τῶν ἄλλων. Ἡ φιλοτιμία αἰτίαν ἔχει πρῶτον μὲν τὴν ἐπιτέλεισιν τοῦ καθήκοντος, ἔπειτα δὲ τὴν φιλοδοξίαν, τὴν ἀμιλλαν, τὸν φόβον, τὸν φόγον, ἔτι δὲ τέλος τὴν καλὴν παρὰ τῶν ἄλλων μεταχειρίσιν, ἐξ ἧς παρακινουῦνται καὶ φιλοτιμοῦνται οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν συμμόρφωσίν των πρὸς τὰς θελήσεις τῶν ἄλλων ἢ πρὸς τὸν νόμον καὶ τὸ ἔθιμον.

Φιλοτιμοῦνται δὲ ἀμφοτέρω τὰ φύλα ἐξ Ἰσου, πλὴν τὸν φόγον αἰσθάνονται τὰ θήλα περισσώτερον τῶν ἀρρένων. Εἶναι δὲ ἡ φιλοτιμία περισσώτερον ἀνεπτυγμένη εἰς τὸν Ἕλληνα ἢ εἰς ἄλλους λαούς, φιλόξενον ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀποδεικνυόμενον καὶ πᾶσαν φιλαλληλίαν πρᾶξιν ἐπιδεικνύοντα, ἐφ' ὅσον ἐκκλησις γίνεται εἰς τὰ εὐγενῆ αὐτοῦ αἰσθήματα.

Τοῦ συναισθήματος τούτου ἔχομεν διαφόρους παραλλαγάς, τὴν φιλοτιμίαν, τὴν ἀμιλλαν, τὸν αὐτοσεβασμόν, τὴν συστολήν, τὴν αἰδῶ, τὴν φιλοδοξίαν, τὴν ματαιοδοξίαν ἢ τὴν ἀλαζονείαν, ἔναντι δὲ τῶν ἄλλων ἔχομεν διαφόρους τοῦ συναισθήματος τούτου ἐκδηλώσεις, ὡς ἡ ἐκτίμησις, ἡ ἀναγνώρισις ὑπεροχῆς, ὁ σεβασμὸς καὶ ὁ θαυμασμὸς.

Εἶναι δὲ ὁ θαυμασμὸς ἀνώτερον συναισθημα, ὅπερ αἰτίαν ἔχει πρῶτον μὲν τὸ κάλλος, δεύτερον δὲ τὴν ἀνωτερότητα. Θαυμάζει δηλ. τις τὸ κάλλος εἴτε ἐν τῇ τέχνῃ εἴτε ἐν τῇ φύσει, ὡς ἐπίσης καὶ τοὺς ἔχοντας ἐξαιρετικὴν τινὰ ἱκανότητα εἰς ὑπέρτερον βαθμὸν ἢ τοὺς κατορθοῦντάς τι ἐξαιρετικὸν ἢ πρωτότυπον ἢ σπάνιον.

Ε. Διανοητικὰ συναισθήματα. Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐμφανισέως του ἐπὶ τῆς γῆς ἠσθάνθη τὴν ὁρμὴν πρὸς γνῶσιν τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν κόσμου, ἐξ οὗ καὶ ἐδημιουργήθησαν ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη, τὰ γράμματα, αἱ τέχναι καὶ ὁ ὄλος πολιτισμὸς. Ἡ τάσις αὕτη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς γνῶσιν καὶ ἡ εὐαρέστησις, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ἐκ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθείας καὶ τῆς προσκτήσεως γνώσεων ὡς καὶ ἡ δυσαρέστησις αὐτοῦ, ὅταν δυσχεραίνεται ἡ προσπάθειά του πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας, ἀποτελοῦσι τὰ διανοητικὰ συναισθήματα.

Διάφορα εἶναι τὰ αἰτία καὶ τὰ εἶδη τῶν διανοητικῶν συναισθημάτων ἡ περιέργεια, ὁ θαυμασμὸς, ἡ ἀμφιβολία κ.ἄ. Ἐπέκτασις ἐντονωτέρα τοῦ συναισθήματος τῆς περιεργείας εἶναι ἡ ἀνυπομονησία, ὑπερβολὴ δὲ αὐτῆς ἡ ὑποψία.

Πρὸς τὰ διανοητικὰ συναισθήματα συνδέονται στενότερα τὰ διανοητικὰ διαφέροντα, τὰ ὅποια καὶ πηγάζουσιν ἐκ τῶν πρώτων. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ περὶ διανοητικῶν διαφορῶν γνώσεις ἡμῶν εἶναι σχετικαὶ πρὸς τὰς περὶ διανοητικῶν συναισθημάτων, τὰ ὅποια εἶναι τὰ ἐλαττήρια καὶ κίνητρα τῆς διαρκείας καὶ ἐνεργείας τῶν διαφορῶν.

ΣΤ. Ἠθικὰ συναισθήματα. Ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ζωῆς ἐν γένει ἔχομεν ἄπειρα παραδείγματα ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἐθυσιάσθησαν εἰς τὸν βωμὸν τῶν ἰδεωδῶν τῆς ἀνθρωπότητος ἢ τοῦ ἔθνους των, ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἀφιέρωσαν τὴν ζωὴν των διὰ ν' ἀπαλλάξουν τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ ἀσθενειῶν, ὅπως ὁ Παστέρ, ὁ Φλέμινγκ κ.ἄ., ἄλλοι δὲ ἀγωνισθέντες μέχρι ἐσχάτων, ὡς οἱ "Ἕλληνες κατ' ἐξοχὴν, διὰ νὰ διατηρήσουν τὴν ἐλευθερίαν των καὶ τὴν ἀκεραιότητά τῆς πατρίδος των. Ὑπάρχουν τούναντίον ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι χάριν χρημάτων παρέδωσαν εἰς τοὺς ἐχθροὺς καὶ τὴν πατρίδα των ἀκόμη, πλεῖστα δὲ εἶναι τὰ παραδείγματα ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐλαφρᾶ τῇ συνειδήσει συκοφαντοῦν, διασύρουν τὴν τιμὴν καὶ τὴν ὑπόληψιν τῶν συνανθρώπων των ἢ καὶ ἀδικοῦν αὐτοὺς πασιφανῶς χάριν ἀτομικῶν συμφερόντων.

Τοὺς πρώτους ἐκ τῶν ἀνθρώπων τούτων ἐπαινοῦμεν, τιμῶμεν καὶ θεωροῦμεν ἥρωας καὶ εὐεργέτας τῆς ἀνθρωπότητος, τοὺς δευτέρους δὲ ψέγομεν καὶ καταδικάζομεν ὡς προδότας, συκοφάντας καὶ ἀδίκους.

Τὰ συναισθήματα, τὰ ὅποια γεννῶνται ἐν ἡμῖν ἐν τῇ προσπάθειᾳ μας ὅπως ἐκτιμήσωμεν καὶ κατατάξωμεν τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων ὡς καλὰς ἢ κακὰς, καλοῦμεν ἠθικὰ συναισθήματα.

Ἐξ ἄλλου ἐκ τῆς προσπάθειάς μας ταύτης πρὸς ἐκτίμησιν τῶν πράξεων ἡμῶν καὶ τῶν ἄλλων ὡς ἀγαθῶν ἢ κακῶν ἀποκτῶμεν συνείδησιν τοῦ τί ἐστὶ καλὸν ἢ κακόν, ἠθικὴν τ.ἔ. συνείδησιν. Εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως συντελοῦσι πλὴν ἄλλων καὶ ἡ οἰκογενειακὴ ἀνατροφή, ἡ ἐπίδρασις τοῦ σχολείου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἐν γένει περιβάλλοντος, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἐθίζεται νὰ μιμῆται ἢ νὰ ἐπιδοκιμάζῃ τὰς ὀρθὰς πράξεις, νὰ ἀποδοκιμάζῃ δὲ καὶ ν' ἀποφεύγῃ τὰς κακὰς. Οὕτως ἡ ἠθικὴ συνείδησις, ἡ ὅποια λαμβάνει ὀλίγον κατ' ὀλίγον θέσιν ἐσωτερικοῦ νομοθέτου, ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν ἀποστροφὴν ἀπὸ τοῦ κακοῦ οὐχὶ χάριν ἐπαίνου ἢ πρὸς ἀποφυγὴν ψόγου, ἀλλὰ διὰ τὴν πρᾶξιν καθ' ἑαυτήν. Οὕτω γεννῶνται τὰ ἠθικὰ συναισθήματα, ἧτοι ἠθι-

κὴ εὐαρέστησις, ὅταν αἰ βουλήσεις καὶ πράξεις ἡμῶν συμφωνῶσι πρὸς τὰς ἠθικὰς ἐν ἡμῖν ιδέας, αἰδῶς δὲ καὶ αἰσχύνῃ καὶ μετάνοια καὶ τύψεις συνειδήσεως καὶ ἠθικῆ ἀγανάκτησις, ὅταν αὗται δὲν συμφωνῶσι πρὸς τὸν ἐν ἡμῖν ἠθικὸν νόμον. Ἐκ τούτου καὶ ἡ εὐτυχία ἡ πραγματικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐξασφαλίζεται, ὀριζομένη ὡς ἁρμονία μεταξὺ ἠθικῆς συνειδήσεως καὶ πράξεως ἡμῶν κατ' ἀπομίμησιν τῆς ἐν οὐρανῷ ἁρμονίας μεταξὺ τοῦ θεοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ διαρκοῦς δημιουργίας καὶ τελειοποιήσεως τοῦ κόσμου, συνεργούντος καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἠθικὴ συνείδησις καὶ ἡ ἐπ' αὐτῆς βασιζομένη ἠθικὴ κρίσις, ἣτις εἶναι καὶ προϋπόθεσις τῆς ἠθικῆς διαβιώσεως τοῦ ἀνθρώπου, βραδέως ἐξελίσσεται, ἡ δὲ πλήρης ἀνάπτυξις τῆς ἠθικῆς κρίσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτελεῖται, ὡς ἐξ ἐρευνῶν ἀπεδείχθη, μετὰ τὸ 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Διὸ καὶ εἰς ὅλας τὰς πεπολιτισμένας χώρας οἱ ὑποπίπτοντες εἰς παραπτώματα ἢ καὶ ἄλλα βαρύτερα σφάλματα νέοι τυγχάνουσιν εἰδικῆς μεταχειρίσεως καὶ προσπάθεια καταβάλλεται διὰ τῶν ἀναμορφωτικῶν ἰδρυμάτων πρὸς διαπαιδαγώγησιν καὶ βελτίωσιν αὐτῶν.

Z. Ὀρθσκευτικὰ συναισθήματα. Ὁ ἄνθρωπος βλέπων τὸ μεγαλεῖον τῆς περὶ αὐτὸν φύσεως καὶ ἐν τῇ προσπαθείᾳ του ὅπως ἐρμηνεύσῃ τὴν ἁρμονίαν καὶ τάξιν τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῷ κόσμῳ ἀπέδωκεν τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ εἰς ἀνώτατον, πνευματικόν, πάνσοφον, ὄν, τὸ ὅποιον διέπει καὶ ρυθμίζει τὰ πάντα ἐν αὐτῷ. Ἐπειδὴ ἐξ ἄλλου ὁ πεπερασμένος ἀνθρώπινος νοῦς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ διάφορα φυσικὰ φαινόμενα, ἰδίᾳ δὲ τὰ προκαλοῦντὰ καταστροφὰς εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὡς ὁ κεραυνός, αἱ πλήμμυραι, οἱ σεισμοί, αἱ χιονοθύελλαι κλπ., ἔμφοβος καὶ πλήρης δέους ἰκέτευσεν τὸ ἀνώτατον τοῦτο ὄν νὰ παύσῃ τὴν ὀργὴν του, πλείστους δ' ἐπενόησεν τρόπους, μαζικὰς πράξεις, προσευχὰς κλπ. πρὸς ἐξευμενισμόν αὐτοῦ ἐλπίζων εἰς τὴν θεῖαν αὐτοῦ ἀγαθότητα.

Τὰ συναισθήματα ταῦτα τοῦ φόβου, δέους, θαυμασμοῦ, ἐλπιδος, τὰ προσερχόμενα ἐκ τῶν περὶ τοῦ θεοῦ παραστάσεων τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι τὰ ὀρθσκευτικὰ συναισθήματα.

Καὶ εἰς μὲν τοὺς πρωτογόνους ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἐφαντάζοντο

τὸν Θεὸν ὡς τιμωρὸν καὶ ἐκδικητὴν, τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἦτο κατ' ἐξοχὴν συναίσθημα φόβου. Ἄλλ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἐξεπολιτίζετο καὶ αἱ περὶ Θεοῦ παραστάσεις αὐτοῦ καθίσταντο τελειότεραι καὶ τὰ συναισθήματα αὐτοῦ ἦσαν περισσότερον ἐκλεπτυσμένα, ἐκδηλούμενα μᾶλλον ὡς εὐλάβεια καὶ σεβασμὸς πρὸ τοῦ θεοῦ μεγαλείου, ὡς ἐλπίς εἰς τὴν ἀγάπην καὶ μακροθυμίαν αὐτοῦ, ὡς εὐγνωμοσύνη διὰ τὰ παρεχόμενα εἰς αὐτὸν ἀγαθά, ὡς θαυμασμὸς καὶ λατρεία διὰ τὴν πανσοφίαν καὶ παντοδυναμίαν Αὐτοῦ.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι καθολικὸν καὶ θεωρεῖται ὡς ἐν ἑκ τῶν θεμελιωδῶν στοιχείων τῆς ψυχοσυνθέσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πλωτάρχου ἀνεγνωρίσθη διακηρύξαντος· «εὐροις ἂν πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, νομίσματος μὴ δευμένας, ἀπίρους θεάτρων καὶ γυμνασίων. Ἀνιέρου δὲ πόλεως καὶ ἀθέου μὴ χρωμένης εὐχαῖς μηδὲ ὅρκους καὶ μαντείας οὐδεὶς ἔστιν οὐδ' ἔσται γεγωνῶς θεατῆς».

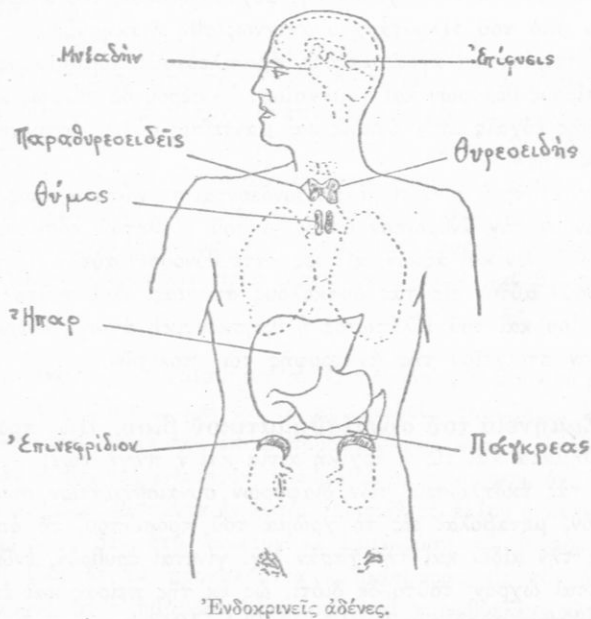
Τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα συνδέονται στενῶτα πρὸς τὰ ἠθικὰ καὶ ἀνυψοῦν τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ ἀξιῶν, αἵτινες κατευθύνουσιν αὐτὸν εἰς τὴν ζῶην καὶ ἐνισχύουν αὐτὸν εἰς τὰς δυσκόλους στιγμὰς. Διὰ τοῦτο ἤδη ἀπὸ τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Πλάτωνος ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή ἔθεωρήθη ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ἀνατροφῆς τῶν πολιτῶν.

4. Ἑρμηνεία τοῦ συναισθηματικοῦ βίου. Πῶς προέρχονται τὰ συναισθήματα καὶ τίς ἡ ἀρχικὴ αἰτία καὶ ἡ πηγὴ τῶν;

Κατὰ τὰς ἐκδηλώσεις τῶν διαφόρων συναισθημάτων συμβαίνουν, ὡς γνωστὸν, μεταβολαὶ εἰς τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου, τὸ ὅποιον εἰς τὸν θυμὸν, τὴν αἰδῶ καὶ τὴν χαρὰν λ.χ. γίνεται ἐρυθρόν, ἐνῶ εἰς τὸν φόβον γίνεται ὠχρόν· τοῦτο δὲ διότι, ὡς ἐκ τῆς πείρας καὶ ἐκ πειραμάτων ἐγνωσθη, κατὰ τὸν θυμὸν καὶ τὸν φόβον λειτουργοῦσιν ἀδένες τινές, οἵτινες ἐκκρίνουσιν ἔσω τοῦ σώματος τὰς ὁρμόνας τῶν (ἰδίας ἐκκρίσεις τῶν), οἱ λεγόμενοι ἐνδοκρινεῖς ἀδένες. Ἐξ αὐτῶν τὰ ἐπινεφρίδια χύνοντα τὴν ἐπινεφριδίνην ὁρμόνην εἶναι αἰτία μεγαλυτέρας ἐκ τοῦ ἥπατος ἐκχύσεως ποσότητος σακχάρου εἰς τὸ αἷμα καὶ μεγαλυτέρας καύσεως κυκλοφορίας καὶ ὠθήσεως τοῦ αἵματος πρὸς τοὺς μῦς, ἐκ τῆς ὁποίας τὸ πρόσωπον τοῦ θυμουμένου ἐρυθριᾷ, ἐνῶ οἱ μῦες συσπῶνται, ἐν μεγάλῃ δὲ ὀργῇ τὸ στόμα δύναται καὶ ν' ἀφρίζῃ

ἀκόμη καὶ οἱ ὀδόντες νὰ τρίζωσι.

Ἀντιθέτως ἐξ ἀναλόγου λειτουργίας τῆς ἐπινεφριδίνης καὶ βραδύτητος τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος τὸ πρόσωπον γίνεται ὠχρόν. Ἐξ ἄλλου ὁ ἄνθρωπος κλαίει εἰς τὴν λύπην του καὶ ὀπισθοχωρεῖ, ὅταν φοβῆται. Ποία ἢ παραγωγὸς αἰτία τῶν συναισθημάτων τούτων; Ὁ ἄνθρωπος δοκιμάζει τὸν θυμὸν διότι ἐρυθρῶ ἢ διότι τρίζουσιν οἱ ὀδόντες του καὶ συσπῶνται οἱ μύες του; λυπεῖται διότι κλαίει; ὀπισθοχωρεῖ καὶ διὰ τοῦτο φοβεῖται; Προηγεῖται δηλ. τὸ ψυχικὸν στοιχείον ἢ τὸ φυσιολογικὸν εἰς τὸ συναίσθημα;

Διάφοροι εἶναι αἱ θεωρίαι τῆς ἐρμηγείας τῶν συναισθημάτων τούτων διακρινόμεναι εἰς τέσσαρας:

α) κατὰ τὴν πρώτῃν ἢ οὐσίαν τῆς προελεύσεως τῶν συναισθημάτων εἶναι αἱ ἐκφραστικαὶ αὐτῶν ἐκδηλώσεις ἢ κινήσεις (φυσιολογική),

β) κατὰ τὴν δευτέραν τὰ συναίσθηματὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ὠφελίμων ἢ ἐπιβλαβῶν ἐπιδράσεων τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν (ὠφελιμιστικὴ ἢ θεωρία),

γ) κατά την τρίτην τὰ συναισθήματα προέρχονται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν παραστάσεων (νοησιαρχική),

δ) κατά την τετάρτην τὸ συναίσθημα εἶναι ἴδιον στοιχείον τοῦ ψυχικοῦ βίου, αὐτοτελές, μὴ δυνάμενον ἐξ ἄλλου νὰ παραχθῇ (αὐτοτελής θεωρία).

Ἄλλ' ὅτι ψυχικὸν στοιχείον, τὰ αἰσθήματα δηλ. αἱ ἀντιλήψεις καὶ αἱ παραστάσεις, προηγεῖται τῶν φυσιολογικῶν δὲν χρήζει πολλῆς συζήτησεως. Τὰ εἶδη τῶν συναισθημάτων δὲν εἶναι ἴσα τὸν ἀριθμὸν πρὸς τὰς φυσιολογικὰς αὐτῶν ἐκδηλώσεις, διότι δι' ὁμοίων φυσιολογικῶν συμπτωμάτων, ἐρυθρίασεως προσώπου λ.χ., ἐκδηλοῦνται διάφοροι συναισθηματικαὶ καταστάσεις (αἰδώς, χαρά, θυμός). Ἐν τούτοις εἶναι φανερόν ὅτι αἱ ἐσωτερικαὶ ὀργανικαὶ διαταραχαὶ καὶ αἱ φυσιολογικαὶ ἐκδηλώσεις αὐξάνουσι τὴν ἔντασιν τῶν συναισθημάτων, διότι διαγείρουσι τὸ νευρικὸν σύστημα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Ποῖον τὸ ἄριστον καὶ ποῖον τὸ χείριστον τῶν συναισθημάτων;
2. Ποῖα τὰ συμπαθητικὰ καὶ ποῖα τὰ ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα;
3. Περιγράψατε διαφόρους τρόπους ἐκφράσεως τῆς λύπης λαμβάνοντες ἐπ' ὄψιν διάφορα ἔθιμα πένθους εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος.
4. Περιγράψατε τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα σᾶς γεννῶνται ἐκ τῆς ἀκροάσεως πανηγυρικοῦ λόγου ἐπὶ τῇ Ἐθνικῇ ἑορτῇ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου.
5. Τί εἶναι ἡ χρυσῆ τομῆ; Πῶς πρακτικῶς αὕτη ἐφαρμόζεται;
6. Ποῖα ἡ ἀξία τοῦ αὐτοσυναίσθηματος διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος;
7. Πόθεν ἐξαρτᾶται ἡ ψυχικὴ ἰσορροπία;
8. Ποῖα τὰ συναισθήματα κατὰ τὰ ὁποῖα διακρίνεται ὁ Ἕλλην τῶν ἄλλων λαῶν; Κατὰ τι ὑπερέχει καὶ κατὰ τι ὑπολείπεται;
9. Πῶς ἐπιτελεῖται ὁ ἐξενγενισμὸς τοῦ ἀνθρώπου;
10. Τί εἶναι ἀφιθιμίαι καὶ κατὰ τί διαφέρουν τῶν συναισθημάτων;

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΑΠΟ ΒΟΥΛΗΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

ΒΟΥΛΗΣΙΣ

1. Ἐννοία καὶ γενικὸς χαρακτήρ τῆς βουλήσεως. Μαθητῆς τις μελετῶν βλέπει ἄλλους συνομηλικούς του παίζοντας ποδόσφαιρον ἔξω εἰς τὴν αὐλὴν καὶ θέλει καὶ αὐτὸς νὰ ἐξέλθῃ, διότι ἄλλοτε τὸ παιγνίδιον τοῦτο εἶχε προξενήσει εἰς αὐτὸν χαρὰν καὶ εὐχαρίστησιν. Διό, καίτοι εἶχε ἄλλην σπουδαιότεραν ἐργασίαν, νὰ προπαρασκευάσῃ τὰ μαθήματά του, ἐγκαταλείπει τὸ ἔργον τοῦτο καὶ τρέχει νὰ παίξῃ μετὰ τῶν ἄλλων.

Ἄλλος μαθητῆς ἀντιθέτως, ἀναλογιζόμενος ὅτι, ἂν δὲν ἔχῃ ἐτοιμάσει τὸ μάθημά του, πιθανὸν εἶναι νὰ τιμωρηθῇ ἢ νὰ ἀπορριφθῇ, ἀνθίσταται εἰς τὸν πειρασμὸν καὶ δὲν ἐξέρχεται τοῦ οἴκου του.

Ἐπιθυμῶν τις νὰ παραγγεῖλῃ ἐνδυμασίαν μεταβαίνει εἰς ἓν ἐμποροραφεῖον. Ἐκεῖ ἐκ παρουσιαζομένων εἰς αὐτὸν πολλῶν δειγμάτων ἐκλέγει τὸ ἀρέσκον εἰς αὐτόν, εἶτα δὲ παραγγέλλει τὴν ἐνδυμασίαν καὶ προσέρχεται μετ' ὀλίγας ἡμέρας πρὸς δοκιμὴν. Κατὰ τὴν παραλαβὴν ἐπιθεωρεῖ ταύτην, ἵνα ἴδῃ τελικῶς ἂν ὑπάρχῃ σφάλμα τι πρὸς διόρθωσιν.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω βουλευτικὰς πράξεις διακρίνομεν τὰ κάτωθι στοιχεῖα·

α) παράστασιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκτελεστέας πράξεως ἔλκοντος καὶ ἀποθύντος εἰς δρᾶσιν,

β) ἐσωτερικὴν ἐνέργειαν, σκέψιν τ.ἔ. περὶ τοῦ ἐκτελεστοῦ ἢ μὴ αὐτῆς ἢ κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν παρωθουσῶν ὁρμῶν, ἐρωτήματα, ἀπορίας καὶ δυνατὰς προϋποθέσεις καὶ λύσεις, ὧν μία θεωρεῖται προτιμότερα, εἴτε κρινομένη τοιαύτη κατόπιν σκέψεως εἴτε τῇ ἐπιδράσει συναίσθηματός τινος,

γ) ἀπόφασιν περὶ ἐκτελέσεως ἢ μὴ τῆς ὑπὸ κρίσιν πράξεως, ἥτις εἶναι καὶ τὸ κυριώτερον στοιχεῖον τῆς βουλήσεως.

δ) ἐκτέλεσιν τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως συνισταμένην εἰς ἐνέργειαν ἢ ἀποφυγὴν ἐνεργείας ἢ ἀλλαγὴν γνώμης,

ε) θεώρησις τῆς ἐκτελεσθείσης πράξεως καὶ κρίσις περὶ αὐτῆς.

Ἐκ τῶν στοιχείων τούτων τὰ σπουδαιότερα καὶ ἀπαραίτητα διὰ τὴν βούλησιν εἶναι ἡ π α ρ ά σ τ α σ ι ς τ ο ὦ σ κ ο π ο ὦ , ἡ ἀ π ό φ α σ ι ς καὶ ἡ ἐ κ τ έ λ ε σ ι ς (πρᾶξις), διότι ἄνευ αὐτῶν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ βούλησις.

Καθ' οἷανδήποτε δηλ. βουλευτικὴν ἐνέργειαν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς λογικῆς αὐτοῦ ἱκανότητος διέπει καὶ διακυβερνᾷ τὰς φύσει, ἐκ κληρονομικότητος, δοθείσας εἰς αὐτὸν ὁρμὰς καὶ ἔνστικτα καὶ κατατείνει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πράξεων ἢ ἀποφυγὴν αὐτῶν πληρούμενος ἡδονῆς ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ ἢ λύπης ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ.

Ἐνῶ δὲ αἱ εὐχερῶς καὶ τακτικῶς ἱκανοποιούμεναι ὁρμαὶ καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν γεννώμεναι ἐπιθυμίαι δὲν χρειάζονται ἢ σπανίως τὴν ἐφέλκυσιν τῆς προσοχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἔντασιν αὐτῆς, τούναντίον ἀπαιτεῖται ἐντατικὴ διανοητικὴ ἐνέργεια, ὅταν ἡ πλήρωσις τῶν ὁρμῶν προσκόπη εἰς δυσχερείας, ἢ ὑπερνίκησις τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὴ διὰ μεγάλης ἀνθρωπίνης προσπάθειας. Καὶ ὅταν μὲν ἀνυπέβλητος εἶναι ἢ ὑπερνίκησις τῶν ἐμποδίων, εἶναι πιθανὸν νὰ ἐκλείπῃ ἢ ἄμεσος πρὸς τὴν πρᾶξιν ὀρεξις καὶ ἐπιθυμία, καὶ νὰ παραμένῃ αὕτη ὡς πόθος καὶ εὐχὴ· ὅταν ὅμως τὰ ἐμπόδια δὲν εἶναι ἀνυπέβλητα, τότε ἡ ἐπιθυμία θέτει εἰς κίνησιν τὸ τε πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα, ἵνα παρασκευάσῃ τὴν ἐκπλήρωσίν της, ὅποτε ἔχομεν β ο ὕ λ η σ ι ν.

Βούλησις, ἐν ἄλλοις λόγοις, ὑπάρχει, ὅταν ἐπιτυγχάνεται τι κατόπιν διανοητικῆς ἐργασίας, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει βούλεται ἐκεῖνος, ὅστις δύναται νὰ λογικεῖται, νὰ σκέπτεται, νὰ μελετᾷ σχέδια ἐπιτελέσεως πράξεων καὶ ἐν γένει ν' ἀποφασίξῃ περὶ τοῦ ὠφελίμου ἢ μὴ, τοῦ θεμιτοῦ ἢ μὴ, τοῦ ἐπαινετοῦ ἢ ἐπιψόγου, τοῦ δικαίου ἢ ἀδίκου αὐτῶν καὶ νὰ ἐπιδιώκῃ τὰ κατορθωτὰ ἐξ αὐτῶν. Στενὴ δηλ. ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τοῦ λογικοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ βούλεσθαι, ἄξιον δὲ ἔχει διὰ τὸν λογικὸν ἄνθρωπον καὶ ἀνυψώνει καὶ τιμᾷ αὐτὸν ἢ ἱκανότης πρὸς οἰκείαν καὶ ἐλευθέραν ἐκλογὴν καὶ προτίμησιν μεταξὺ δύο ἢ πλειόνων προκειμένων πράξεων. Ἡ ἱκανότης δ' αὕτη δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ ζῶα, τοὺς ἀηλίκοις, τοὺς ἀφυεῖς καὶ ἀναπήρους πνευματικῶς, οἵτινες ἔχουσι κατωτέρας μόνον ὁρμὰς καὶ ἐπιθυμίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων συνάγεται ὅτι ἡ βούλησις περιλαμβάνει καὶ τὴν διανόησιν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἐπιτυχίας ἢ μὴ τῆς προσπαθείας μας εὐαρέστησιν ἢ δυσαρέστησιν. Κατὰ ταῦτα ἡ βούλησις δὲν εἶναι ἰδία λειτουργία, ἀλλ' εἶναι ἔκφρασις ἐν δράσει τοῦ ὅλου πνεύματος καὶ τῆς ὅλης προσωπικότητος τοῦ εὐφροῦς καὶ ὁμαλοῦ ἀνθρώπου. Διαφέρει ὅμως ἡ βούλησις τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς διανοήσεως. Ἡ βούλησις δηλ. ἀναφέρεται εἰς τὴν δρᾶσίν μας ὡς ἐνεργούντων προσώπων· εἶναι ἐνέργεια καὶ κίνησις γινόμενη ὑπὸ τοῦ θέλοντος ἐ γ ὡ πρὸς ἐπιτυχιάν σκοποῦ τινος, ἐνῶ τὸ συναισθημα εἶναι τι, τὸ ὅποῖον δοκιμάζει τις χωρὶς νὰ τείνη πρὸς κίνησιν ἢ ἐνέργειαν, εἶναι ὡς καὶ ἡ διανόησις ἐλατήριον, κίνητρον ὠθῶν πρὸς ἐνέργειαν.

Ὅταν ἐλλείπη παντελῶς ἡ ἡδονὴ ἐξ ἐπιτελουμένης ἐργασίας, δὲν δύναται τις δὲ ν' ἀποφασίσῃ τι, καίτοι σαφῶς κατανοεῖ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπιτελέσεως αὐτοῦ, τότε ἔχομεν τὴν κατάστασιν τῆς ἀβουλησίας. Βούλησις ἄρα εἶναι ἡ γενικὴ τοῦ ὅλου πνεύματος ἰκανότης τοῦ λαμβάνειν ἀποφάσεις καὶ ἐκτελεῖν αὐτάς.

2. Μορφαὶ καὶ εἶδη βουλήσεως. Α. Ἀντανακλαστικαὶ κινήσεις. Ὁ ἄνθρωπος ἐκ κληρονομικότητος χωρὶς παρ' οὐδενὸς νὰ διδαχθῇ ἐκδηλώνει ἐνεργείας καὶ κινήσεις, ὡς εἶναι ὁ πταρμός, ἡ λειτουργία τῆς πέψεως, τῆς καταπόσεως, ἡ κλείσις τῶν βλεφάρων κ.ἄ. Αἱ τοιαῦται κινήσεις ὀνομάζονται ἀ ν τ α ν α κ λ α σ τ ι κ ἄ.

Ἔχομεν δὲ διαφόρων εἰδῶν ἀντανάκλαστικὰς κινήσεις·

α) ἀ δ ε ν ι κ ἄ ς, ἔκκρισις σιέλου, ἔκχυσις γαστρικοῦ ὑγροῦ, δάκρυσμα,

β) ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ἄ ς, πέψεως, κυκλοφορίας, θερμότητος, ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης,

γ) ἐ π ι σ χ ε τ ι κ ἄ ς, τῆς ἀναπνοῆς, ὅταν π.χ. βυθιζώμεθα εἰς τὴν θάλασσαν,

δ) ἐ π ι κ τ ῆ τ ο υ ς, ὡς τὰ παιγνίδια τῶν ζώων ἀσκουμένων ὑπὸ τοῦ δαμαστοῦ των.

Αἱ ἀντανάκλαστικαὶ λειτουργίαι εἶναι σπουδαιόταται, διότι, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐμφαίνεται, ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἐξ αὐτῶν ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Αὗται ἐνεργοῦμεναι διὰ τῶν εὐρισκομένων εἰς τὸν νωτιαῖον καὶ τὸν προμήκη μυελὸν κινητικῶν κέντρων δὲν τελοῦνται τῇ ἐπενεργείᾳ τῆς βουλήσεως, διότι ἡ βούλησις εἶναι ἀνίκανος ν' ἀναστεί-

λη ἀρξάμενην ἀντανακλαστικήν ἐνέργειαν, ἡ πλήρης δ' ἐμφάνισις αὐτῶν ὀφείλεται εἰς τὴν ὠριμότητα τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Β. Ἔνστικτα. Τὰ ἐνστικτα, σπουδαιότερον τῶν ὁποίων εἶναι τὸ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, εἶναι φυσικαὶ ιδιότητες τοῦ ὄργανισμοῦ, κατὰ τὰς ὁποίας ἐξ ἑνὸς ἐρεθίσματος, λ.χ. φαγητοῦ παράγονται κινήσεις σκοποῦσαι εἰς τὴν διατήρησιν αὐτοῦ. Τελοῦνται δ' αἱ κινήσεις αὗται μετὰ ῥυθμοῦ καὶ καθ' ὠρισμένον καὶ ὁμοίομορφον τρόπον, δὲν παύουσι δὲ εἰμὴ μόνον διὰ τῆς τελείας ἱκανοποιήσεως τοῦ ὄργανισμοῦ.

Τὰ ἐνστικτα, ἂν καὶ ἔχουν μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰς ἀντανακλαστικὰς κινήσεις, διακρίνονται ἀπ' αὐτῶν, διότι εἶναι πολυπλοκώτερα καὶ δὲν ἐκδηλοῦνται παθητικῶς ὡς ἐκεῖναι. Εἰς τὰ ζῷα τὰ ἐνστικτα ἐμφανίζονται ἐνωρίτερον ἢ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ τρόπος δὲ τῆς ἱκανοποιήσεως αὐτῶν εἶναι διάφορος, διότι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν δύναμιν ἔνεκα τοῦ λογικοῦ, τῆς σκέψεως καὶ τῆς βουλήσεώς του καθὼς καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτήρος του νὰ περιστέλλῃ τὴν ἱκανοποίησιν αὐτῶν προβάλλων ἀποκωλυτικὰς σκέψεις, αἱ ὁποῖαι ἀντιτίθενται εἰς τὴν ἀσυνείδητον λειτουργίαν τοῦ ἐνστίκτου.

Γ. Ὁρμαί. Ἄν εἰς κύνα πεινῶντα παρουσιάσωμεν τεμάχιον κρέατος, οὗτος θὰ ὀρμήσῃ πρὸς λήψιν αὐτοῦ. Τὴν τριαύτην ἐνέργειαν καλοῦμεν παρορμητικὴν, τὴν δ' ἐσωτερικὴν διάθεσιν, ἥτις ὠθεῖ πρὸς αὐτὴν χάριν ἱκανοποιήσεως ἀνάγκης τινός, καλοῦμεν ὀρμὴν. Ὁρμὴ ἄρα εἶναι ἐσωτερικὴ διάθεσις κατευθυνόμενη ἀσυνειδήτως εἰς τὴν ἱκανοποίησιν ἀνάγκης τινός. Δύνανται δὲ αἱ ἀνάγκαι αὗται νὰ εἶναι ὑλικαί, ὡς ἡ ἀνάγκη πρὸς τροφήν, ἢ πνευματικαί, ὡς αἱ ἀνάγκαι πρὸς ἀσχολίαν, ἐπικοινωνίαν κλπ.

Οὕτως ἀναλόγως τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὸ ὅποιον κατευθύνονται αἱ ὀρμαὶ διακρίνομεν διάφορα εἶδη αὐτῶν καὶ δὴ

α) ὀρμὰς πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, τροφῆς, ἀμύνης κ.ἄ.,

β) ὀρμὰς πρὸς διατήρησιν τοῦ εἴδους,

γ) ὀρμὰς κοινωνικὰς, ἐπικρατήσεως, ὑποταγῆς, ἀσχολίας κ.ἄ.

Αἱ ὀρμαὶ κατὰ τὸν ἐπιφανῆ Γερμανὸν ψυχολόγον Stern καὶ ἄλλους διαφέρουσι τῶν ἐνστίκτων, διότι ἡ παρορμητικὴ ἐνέργεια δὲν ἀποτελεῖ-

ταί εκ κινήσεων ὁμοιομόρφως ἐπαναλαμβανομένων, ὡς εἰς τὰ ἐνστικτα, ἀλλ' ἐκδηλοῦται κατὰ ποικίλους τρόπους, γίνεται δὲ ὀλίγον κατ' ὀλίγον σκόπιμος, συντελοῦσης καὶ τῆς πείρας καὶ τῆς ὀριμότητος.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὁρμῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι κοιναὶ καὶ εἰς τὰ ζῶα, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, εἰς τὸν ἄνθρωπον μόνον προσιδιάζουσαι καὶ κατευθυνόμεναι εἰς σκοποὺς διανοητικοὺς καὶ μορφωτικούς, ὡς εἶναι ἡ ὁρμὴ πρὸς τὸ εἰδέναι καὶ ἡ πρὸς δημιουργίαν.

Αἱ ὁρμαὶ αὗται εἶναι ἐπιγέννημα τῶν πρώτων, προϋποθέτουσι δὲ ὀριμότητα, ἐμπειρίαν καὶ ἐνεργὸν συμμετοχὴν τῆς βουλήσεως.

Αἱ ὁρμαὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀποτελοῦσιν ἐνιαῖόν τι σύνολον, συνεπικουρεῖται δ' ἐκάστη ἐξ αὐτῶν κατὰ τὴν ἐνέργειάν της ὑπ' ἄλλων, ὥστε διὰ τῆς βοήθειας τούτων καὶ τῆς κτηθείσης πείρας τοῦ ὁ ἄνθρωπος νὰ προβάλῃ εἰς πᾶσαν ἐνέργειάν του τὴν ὄλην αὐτοῦ προσωπικότητα.

Δ. Ἐπιθυμία. Ἄλλη ἐκδήλωσις τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ ἐπιθυμία. Κατ' αὐτὴν ἐπιζητοῦμεν τὴν πλήρωσιν ὁρμῆς τινος ἡμῶν καὶ δρῶμεν ἐν πλήρει συνειδήσει ὅτι ἡ ἐνέργειά μας ἀποτελεῖ μέσον πρὸς ἐπιδίωξιν σκοποῦ τινος. Ἐφ' ὅσον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας μας δοκιμάζομεν εὐχάριστον συναίσθημα, γεννᾶται εἰς ἡμᾶς τάσις συνεχῶς ἀξανομένη πρὸς ἐπανάληψιν τοῦ δοκιμασθέντος συναισθήματος.

Διακρίνομεν δὲ τὰς ἐπιθυμίας εἰς τέσσαρα εἴδη, τὴν πρὸς ἀσφά-
λειαν ἐπιθυμίαν, τὴν πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεων, τὴν πρὸς ἔκφρασιν καὶ τὴν ἐκ μέρους τῶν ἄλλων ἀναγνώρισιν γενομένων ἀξιολόγων ὑφ' ἡμῶν πράξεων.

Εὐτυχῆς ἄτομον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τινα μορφήν πραγματώνει καὶ τὰς τέσσαρας ταύτας ἐπιθυμίας, ἀσφαλῆς δὲ καὶ συνεργαζομένη εἶναι ἡ κοινωνία ἐκείνη, ἥτις ἐπιτρέπει εἰς πάντα τὰ συγκροτοῦντα αὐτὴν ἴτομα καὶ ὁμάδας νὰ πραγματοποιῶσι τὰς βασικὰς τῶν ταύτας ἐπιθυμίας.

Ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ἐπιθυμιῶν αὐστηρῶς ἀπαγορεύεται ἢ κωλύεται ἢ ἔκφρασις τῶν, αὗται πιεζόμεναι παραμένουσιν εἰς τὸ ἀσυνείδητον καὶ γίνονται ἐμπόδια εἰς τὴν βουλευτικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ οὕτω πιεσθεῖσαι ἐπιθυμίας παρὰ πολλῶν ψυχολόγων ἀποδίδονται εἰς ἄδικον, πολλάκις δεσποτικὴν, συμπεριφορὰν τῶν μεγαλυτέρων ἐπὶ τῶν μικροτέρων, ὧν τὴν ἐκδήλωσιν τῶν ἐπιθυμιῶν ἐμποδίζομεν. Οὕ-

τως αἱ ἐπιθυμίαι τούτων πιεζόμεναι παραμένουσιν ὡς κεκρυμμένοι δυνάμεις, ἐπηρεάζουσαι εἰς τινὰ βαθμὸν τὴν διαγωγὴν των.

Τὴν σημασίαν τῆς πίεσεως τῶν ἐπιθυμιῶν διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου ἐμελέτησεν πρῶτος ὁ Freud καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ.

Ε. Ἔξις. Ἐκ τῆς ἐπανειλημμένης ἐκπληρώσεως μιᾶς ἐπιθυμίας ἢ ἐκ τῆς μετὰ προθέσεως ἀλλὰ κατ' ἐπανάληψιν τελέσεως μιᾶς κινήσεως ἢ ἐνεργείας συνειδητῆς γεννᾶται ἡ ἔξις ὡς πρὸς τὸ πίνειν, τρῶγειν, γράφειν, ἐργάζεσθαι. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν πρὸς σχηματισμὸν ἔξεως τινος εἶναι ἀνάγκη καταβολῆς ἐνεργείας καὶ προσπαθείας μεγάλης ἢ μικρᾶς, βραδύτερον ὅμως καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐπιτέλεσις αὐτῆς αὐτομάτως, ἄνευ προσπαθείας.

Ὡστε ἔξις εἶναι τάσις πρὸς αὐτόματον ἐπανάληψιν ἐνεργείας τινός. Ἡ ἔξις ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς λειτουργία παθητικὴ καὶ μηχανικὴ. Εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἔξεως πλὴν τῆς ἐπανάληψεως καὶ τοῦ περιβάλλοντος τὰ μέγιστα συντελεῖ τὸ διαφέρον, ἡ προσοχὴ καὶ αἱ προδιαθέσεις τοῦ ἀτόμου.

Αἱ ἔξεις κυρίως σχηματίζονται κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, ἥτις εἶναι λίαν εὐπλαστος. Ἀποκτῶνται δὲ αἱ ἔξεις ἰδιαιτέρως ἐκ μιμήσεως ἐξ ἐκείνων μεθ' ὧν διαγόμεν ἐν οἰκειότητι, ὡς ὁ Σενέκας παρετήρησεν. Ἡ ἔξις ἐπαναλαμβανομένη πολλάκις ἀποβαίνει δευτέρα φύσις, δυσκόλως δὲ μεταβάλλεται. Διὸ αἱ ἔξεις ἔχουσι μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ τοιαύτη μόρφωσις τοῦ χαρακτήρος ἐξαρτᾶται καὶ ἐξ ἄλλων παραγόντων, μάλιστα δὲ καὶ ἐκ τῆς ἀποβολῆς τῶν κακῶν ἔξεων καὶ τοῦ σχηματισμοῦ καλῶν. Πῶς τοῦτο ἐπιτυγχάνεται ;

Πρὸς ἀποβολὴν τῶν κακῶν ἔξεων, λ.χ. τοῦ ψεύδεσθαι, τοῦ καπνίζειν κλπ., εἶναι ἀνάγκη :

α) νὰ ἀποβάλωμεν πάντα σύνδεσμον πρὸς τὸ παρελθὸν συναναστρεφόμενοι ἐκείνους, οἵτινες ἀποδοκιμάζουσι τὴν ἀποβολὴν τῆς κακῆς ταύτης ἔξεως,

β) νὰ μὴ ἐπιτρέπωμεν ποτὲ ἐξαίρεσιν μέχρι τελείας ἀποβολῆς τῆς κακῆς ἔξεως καὶ στερεώσεως ἄλλης καλῆς,

γ) πρὸ πειρασμῶν νὰ μὴ χρονοτριβῶμεν οὐδὲ νὰ διστάζωμεν πρὸ

σκέψεως ἀντιθέτου, ἀλλὰ ν' ὀπορεύωμεν ἄνευ συγκαταβάσεως ἢ σοφισμάτων τὴν ἐκτέλεσιν τῆς καθῆς ἕξεως.

Πρὸς σχηματισμὸν ἐξ ἄλλου ἐπιθυμητῶν ἕξεων πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ ἕξεις εἶναι μαθήσεις ἀποκτώμεναι συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς μαθήσεως καὶ δὴ τοὺς νόμους τῆς ἀσκήσεως, τοῦ ἀποτελέσματος καὶ τῆς ἀναλογίας.

Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη

α) νὰ διαθέτωμεν τὸ ἄτομον οὕτως, ὥστε νὰ ἐπιθυμῆσῃ τὸν σχηματισμὸν τῆς ἐπιδιωκτέας ἕξεως,

β) νὰ δημιουργῶμεν πνεῦμα ἐπιδοκιμασίας τῆς ἐπιθυμητῆς ἕξεως παρὰ πᾶσι,

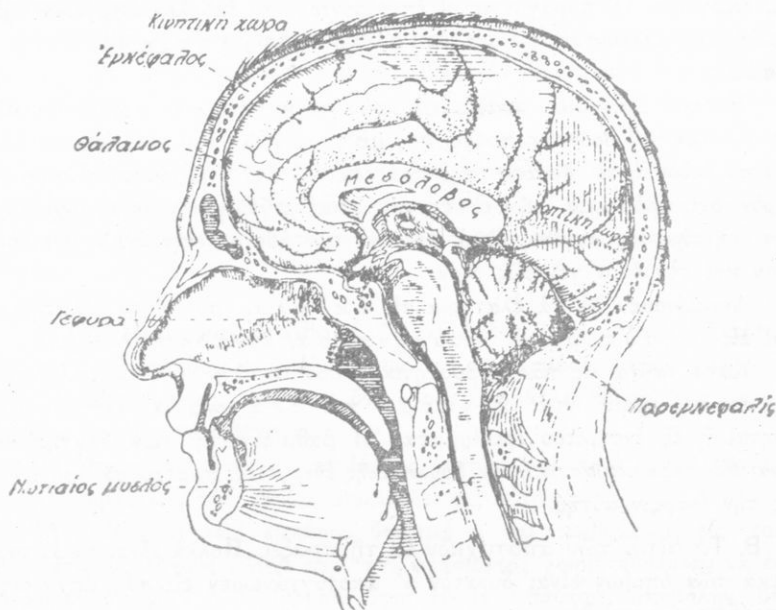
γ) νὰ προσέχωμεν, ἵνα ἱκανοποιήσῃς καὶ εὐαρέστησῃς ἀκολουθῆ τὴν ἄσκησιν πρὸς σχηματισμὸν τῆς ἕξεως. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀνάγκη νὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀνάπτυξις ἀπαιτεῖ βαθμιαίαν ἀσκήσιν τῶν ἠθικῶν ἕξεων καὶ περαιτέρω κτῆσιν γνώσεων καὶ εὐγενεστέρων ἰδανικῶν.

Ἡ ἀνάπτυξις δὲ αὐτῆ ἀπαιτεῖ τακτικὴν αὐτοκρισίαν ἡμῶν διὰ τῶν πυθαγορείων ἐρωτήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐν παραφράσει εἶναι: Τί ἔκαμα σήμερον.— Τί ἁμαρτίαν διέπραξα.— Τί ἔπρεπε νὰ πράξω καὶ τὸ παρέλειψα.

Διὰ τῆς ὑποβολῆς τακτικῶς τῶν ἐρωτήσεων τούτων καὶ δι' αὐτοβαθμολογίας τῆς προόδου μας εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀρετῶν εἰς τὴν ζωὴν μας ἀγόμεθα πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, δὲν γινόμεθα ἐγωῖσται, σχηματίζομεν ὀρθὴν αὐτοσυνειδησίαν, κατανοοῦμεν τὴν θέσιν μας εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ τὰ καθήκοντα καὶ τὰς ὑποχρεώσεις μας ἔναντι ἡμῶν τῶν ἰδίων, ἔναντι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ ἔναντι τοῦ Θεοῦ.

3. Βουλευτικὴ πράξις. Ἐξετάζοντες τὰς βουλευτικὰς πράξεις ὡς πρὸς τὴν φυσιολογικὴν των προέλευσιν βλέπομεν ὅτι ἡ ἐκδήλωσις των προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν ἐγκεφάλου ἱκανοῦ πρὸς λειτουργίαν καὶ δὴ ἀρτίως λειτουργούντων αἰσθητικῶν καὶ κινητικῶν κέντρων καὶ κέντρων διανοήσεως, διότι ἡ βούλησις ἔχει τὴν ἕδραν τῆς εἰς τὴν φαῖαν οὐσίαν τοῦ ἐγκεφάλου τὴν εὐρισκομένην εἰς τὸν φλοιὸν τῶν ἡμισφαιρίων. Ἐφ' ὅσον τὰ κέντρα ταῦτα κρατοῦνται ὑγιῆ, τὸ δι' αὐτῶν λειτουργούμενον ψυχικὸν περιεχόμενον αὐτῶν παραμένει καὶ δρᾷ. Ἄν ὁμῶς πα-

ραλύση λόγω ἀσθενειῶν ἢ ἰσχύς τῶν κέντρων τούτων, τότε καὶ τὸ δι' αὐτῶν λειτουργούμενον ψυχικὸν περιεχόμενον ἐξαφανίζεται καὶ παύει ἢ ἀνασταλτικὴ ἢ ἀποκωλυτικὴ λειτουργία ἢ δι' αὐτῶν λειτουργούμενη.

Τοπογραφία τοῦ ἐγκεφάλου.

Πολλάκις ὅμως αἱ βουλευτικαὶ πράξεις εἶναι ἐπιταγαὶ ἢ ὑποβολαὶ τῆς κοινωνίας. Εἶναι δὲ ἐκ τῶν κοινωνικῶν ἐπιταγῶν καὶ ἀπαιτήσεων βουλευτικαὶ πράξεις πολλαὶ ἀνάλογοι πρὸς ἐκάστην κοινωνίαν καὶ ἕκαστον ἄτομον, ὅπερ παθητικῶς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὑπακούει εἰς τὰς ἐπιταγὰς ταύτας. Προέρχονται δ' αὐταὶ εἴτε ἐκ τῶν νόμων τῆς πολιτείας τῶν ἐπιβαλλόντων τὸ πράττειν ἢ μὴ πράττειν τι εἴτε καὶ ἐξ ἐθίμων ἢ ἐκ μιμήσεως.

Κατὰ ταῦτα οἱ συντελεσταὶ τῶν βουλευτικῶν ἐνεργειῶν εἶναι τὸ μὲν ἢ ἀνωτέρω σφαῖρα τοῦ ἐγκεφάλου ὡς ὄργανον, τὸ δὲ τὸ ἐνεργούν πρόσωπον, τὸ ἐγὼ, ὠθούμενον ἐνίοτε καὶ ἐξ ἐπιταγῶν ἢ ὑποβολῶν τῆς κοινωνίας ἢ ἐκ σχηματισθεῶν

ὕπ' αὐτοῦ ἀρχῶν καὶ μονίμων τρόπων ἐνεργείας.

A. Τὰ ἐλατήρια τῆς βουλήσεως. Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ βουλευτικὴ πράξις δὲν ἐπιτελεῖται αἰφνιδίως, ἀλλ' ὑπάρχει περίοδος σταθμῆσεως, ὑπολογισμοῦ ὑπὸ τοῦ βουλομένου προσώπου, πρὶν ἢ ἐκδηλωθῆ αὐτὴ εἰς ἐνέργειαν. Οἱ παράγοντες οἱ ἐπιφέροντες τὴν ἐκδηλον ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως καλοῦνται ἐλατήρια τῆς βουλευτικῆς ἐνεργείας.

Ἐκ τοῦ ἐλατηρίου πράξις τις κρίνεται κατὰ πόσον σχετίζεται μὲ τὸ σύνολον τοῦ δρώντος προσώπου, μὲ τὸ ἐγώ του, καὶ υπολογίζεται τὸ ὀρθὸν ἢ τὸ δίκαιον τῆς πράξεως αὐτῆς. Ἐκ τούτου εἶναι φανερόν ὅτι πρόβλημα τῶν ἐλατηρίων εἶναι μεγάλης σημασίας ἔχει μόνον διὰ τὴν ψυχολογίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἠθικὴν, τὴν ἐγκληματολογίαν καὶ τὸν ὅλον γενικῶς βίον.

Διακρίνομεν δὲ τὰ ἐλατήρια εἰς ἐκδηλα, συνειδητὰ ἐλατήρια καὶ εἰς βαθυτέρα ἢ ὑποκίνητρα, ἀσυνειδητὰ ἐλατήρια.

Κατὰ ταῦτα εἰς πᾶσαν βουλευτικὴν πράξιν πλὴν τοῦ κατευθύνοντος σκοποῦ χρειάζονται κίνητρα καὶ ἐλατήρια, ἀνάγκαι αἰσθηταὶ ἢ ἐξ ἐνστίκτου ἐρεθίσματα. Ἡ βαθμὶς αὐτῆ τῶν ἐλατηρίων εἶναι πρόπαρασκευαστικὴ τῆς βουλευτικῆς ἐνεργείας, παρέχουσα ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐναρξίν αὐτῆς.

B. Τὰ αἰτία τῶν ἀποτυχιῶν ἐν τῇ πράξει. Πολλὰ εἶναι τὰ αἰτία, ἕνεκα τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν ν' ἀποτυγχάνωμεν εἰς τὰς ἀσχολίας ἢ πράξεις μας καὶ δῆ:

α) τὸ ἀναποφάσιστον, ἡ ἀβουλησία, ὀλέθριον πάθημα τῆς ψυχῆς δυνάμενον νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τελείαν ἀδράνειαν. Ἄν ἐλλείπη ἡ ὁρμὴ πρὸς ἐνέργειαν, ὡς συμβαίνει εἰς τινὰ νευρικὰ ἢ ψευδῆ ἢ ὑστεροῦντα πνευματικῶς ἢ κοινωνικῶς πρόσωπα, τότε ἔχομεν παντελῆ ἀδυναμίαν βουλήσεως ἢ δισταγμὸν εἰς μέγιστον βαθμὸν, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος ἀποτυγχάνει εἰς τὴν ζωὴν του.

β) ἡ δυσθυμία, ἐξ ἧς δύναται τις ν' ἀπαλλαγῆ ἀσχολούμενος καὶ εἰς ἐρασιτεχνικὰς ἀσχολίας καὶ εἰς ἔργα κοινῆς ὠφελείας ἢ ἄλλα, ἐκ τῶν ὁποίων νὰ δύναται νὰ ἀντλή πνευματικὴν ἢ ἠθικὴν ἱκανοποίησιν.

γ) ὁ περισπασμὸς τῆς διανοίας, σημεῖον ἀνεπαρκοῦς ἠθικῆς δυνάμεως πρὸς συγκέντρωσιν τῆς ἐνεργείας τινὸς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἔργον καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν.

δ) τὸ ἀκαθόριστον τοῦ σκοποῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὅποιος δὲν ἔχει σκοποὺς ἢ ἀλλάζει σκοποὺς καθημερινῶς, διασπᾶται, σπαταλᾷ τὰς δυνάμεις του, εὐκόλως ἀπογοητεύεται, διότι ἡ ζωὴ του εἶναι οὐσιαστικῶς χωρὶς περιεχόμενον, ἀποτυγχάνει εἰς τὴν ζωὴν του, γίνεται δυστυχής.

Ἀντιθέτως, ὁ προσανατολισμὸς πρὸς ὀρισμένους σκοποὺς καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον δημιουργικὸν καὶ παραγωγικὸν διότι, τὸν ἀναγκάζει νὰ προγραμματίσῃ τὸν χρόνον καὶ τὰς ἐνεργείας του καὶ νὰ προχωρῇ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν του μὲ ταχὺ καὶ σταθερὸν βῆμα. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἀπογοητεύεται πρὸ τῶν ἐμποδίων, δὲν σταματᾷ τουναντίον ἐντείνει τὰς προσπάθειάς του, ἐπιμένει καὶ ὅταν φθάνῃ τὸν σκοπὸν του αἰσθάνεται μεγαλύτεραν ἱκανοποίησιν, εἶναι περισσότερον εὐτυχής.

4. Βούλησις καὶ ὑποβολή. Ὅταν ἀπὸ τοῦ βήματος ὀμιλῇ ῥήτωρ τις πρὸς τὸ πλῆθος περὶ ἐξευρέσεως λ.χ. τῶν μέσων πρὸς πλήρωσιν μιᾶς κοινῆς ἀνάγκης, λέγομεν ὅτι οὗτος ὑποβάλλει ἰδέας, τὰς ὁποίας ἐκεῖνος συνήθως ἀποδέχεται.

Ὁ ὑπνωτίζων ἀσθενῆ τινα ἰατρὸς ἐπιτυγχάνει παρ' αὐτοῦ τὴν ἐκτέλεσιν πράξεων, τὰς ὁποίας ὑποβάλλει εἰς αὐτόν.

Ἀγοράζοντες παρ' ἐμπόρου ὑφασμά τι καὶ πειθόμενοι εἰς τοὺς ἐπαινετικούς λόγους αὐτοῦ περὶ τοῦ ὑφάσματος χωρὶς οὐδεμίαν νὰ ἐκφέρωμεν ὑποψίαν ἢ ἀντίρρησην ὑφιστάμεθα ὡσαύτως ὑποβολὴν ὑπὸ τοῦ ἐμπόρου.

Μιμούμενοί τινα εἰς τὸν τρόπον τῆς ἀμφίσεως ὑφιστάμεθα ἐπίσης ὑποβολὴν.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω τέσσαρας περιπτώσεις ἔχομεν τὸ φαινόμενον τῆς ὑποβολῆς. Συγκρίνοντες ὅμως τὰς δύο τελευταίας, τὰς καὶ κυρίας περιπτώσεις ὑποβολῆς, παρατηροῦμεν ὅτι κατὰ ταύτας ἔχομεν μετάδοσιν ἰδέας τινὸς ἐξ ἑνὸς προσώπου εἰς ἄλλο ἢ ἄλλα, τὴν ὁποίαν ταῦτα ἀποδέχονται ἀνεπιφυλάκτως ἄνευ λογικῆς τινος ἀντιρρήσεως.

Κατὰ ταῦτα ὑποβολὴ εἶναι ἡ ἀνεξέλεγκτος, ἄνευ καταναγκασμοῦ τινος υἰοθέτησις ἰδεῶν ἢ ἀντιλήψεων καὶ ἡ μεταβολὴ διαθέσεως τῇ ἐπιδράσει ἄλλου προσώπου. Ἡ ἀμφίσεσις, ὁ τρόπος τοῦ ζῆν γενικώτερον, τὰ διάφορα ἤθη, τὸ παράδειγμα κλπ. στηρίζονται ἐπὶ τῆς ὑποβολῆς.

Είδος ύποβολής είναι και ἡ αὐτοβολή, Κατ' αὐτὴν τὸ άτομον, αὐθορμήτως και χωρὶς τὴν ἐπίδρασιν ἄλλου προσώπου, ἐκ τυχαίων δὲ συνήθως περιστατικῶν ὁρμώμενον, σχηματίζει πεποιθήσεις ἢ δέχεται ἀνεπιφνιάκτως ιδέας ἢ ἀντιλήψεις, αἱ ὅποιαι δὲν ἔχουν πραγματικὴν βάσιν. Οὕτως ὁ παρατηρῶν εἰς καθρέπτην και βλέπων ἑαυτὸν ὠχρόν, ἀν συλλάβῃ ἐκ τούτου τὴν ιδέαν ὅτι εἶναι ἀσθενής, ὑποβάλλει ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ιδέαν ταύτην εἰς τὸν ἑαυτὸν του και δύναται ὄντως νὰ ἀσθενήσῃ.

5. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Εἶναι ἐλεύθερος ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς πράξεις του ἢ ὄχι ;

Τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶναι ἐν ἐκ τῶν δυσλύτων τῆς φιλοσοφίας προβλημάτων, ἐκ παλαιστάτου δὲ χρόνου ἠρευνήθη. Εἶναι δὲ σπουδαιότατον τὸ πρόβλημα τοῦτο και θεωρητικῶς και πρακτικῶς. Διότι, ἀν δὲν ἐνεργῇ ἐλευθέρᾳ βουλήσει ὁ ἄνθρωπος, τότε δὲν εἶναι και ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του ὅπως δὲν εἶναι ὑπεύθυνα τὰ μικρὰ παιδία, οἱ ψυχοπαθεῖς ἢ οἱ ἐν μέθῃ διατελοῦντες.

Δύο ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐξηγήθησαν θεωρίαι, ἡ μὲν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως (indeterminism), ἡ παραδεχομένη ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος εἰς τὰς πράξεις του, ἡ δὲ τοῦ καταναγκασμοῦ (determinism), παραδεχομένη ὅτι ὁ ἄνθρωπος πράττει εἴτε μοιραίως και τυχαίως ἐξ ἐξωτερικῶν αἰτίων εἴτε ἐξ ἐσωτερικῶν, ἅτινα ἐπιφέρουσι τὴν ἀπόφασιν.

Και ἡ μὲν θεωρία τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἔχει πλὴν ἄλλων ὑπὲρ αὐτῆς α) τὸν λόγον τῆς συνειδήσεως τῆς ἐλευθερίας· ἕκαστος δηλ. ἄνθρωπος πράττων ἔχει συναίσθησιν ὅτι εἶναι ἐλεύθερος και ἀφ' ἑαυτοῦ μετὰ συζήτησιν ἀποφασίζει περὶ τῶν πράξεών του, β) ὁ ἄνθρωπος μεταμελεῖται διὰ τινος τῶν πράξεών του, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἦτο ἐλεύθερος και ἄλλως νὰ πράξῃ, γ) ἡ πάλῃ, ἣν πρὸ τῆς ἀποφάσεως ὁ ἄνθρωπος διεξάγῃ πρὶν ἢ ἐκτελέσῃ μίαν πράξιν, ἡ ἀμφιβολία και ἡ σκέψις εἶναι ἔνδειξις τοῦ ἐλευθέρως βούλεσθαι και πράττειν, δ) τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται καθαιρῶν τὰ πάθη του νὰ ὑψωθῇ εἰς ἀνώτερα ἰδανικά εἶναι ἐπίσης ἔνδειξις τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεώς του.

Ἀντιθέτως ἡ θεωρία τοῦ καταναγκασμοῦ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πεποί-

θησις περί τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν φρονοῦμεν ὅτι ἔχομεν ἐν τῷ πράττειν, εἶναι αὐταπάτη. Ὁ ἄνθρωπος, λέγουσιν οἱ ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς, μόνον κατὰ ἓνα τρόπον δύναται νὰ πράττῃ, ἀν δὲ νομίζῃ ὅτι δύναται καὶ ἄλλως, τοῦτο συμβαίνει, διότι παριστᾶ ἐν ἑαυτῷ πάντας τοὺς δυνατοὺς τρόπους τοῦ πράττειν καὶ νομίζει ὅτι καὶ ἄλλως ἡδύνατο νὰ πράξῃ.

Ἡ μεταμέλεια ἐξ ἄλλου, λέγουσιν, ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ φόβου τῆς νιμωρίας, διότι δὲν ἐνήργησεν ὁ πράττων ὀρθῶς.

Ἡ ἀμφιβολία δ' ἄλλως τε καὶ ἡ σκέψις, ἣν καταβάλλει τις πρὸς τῆς ἀποφάσεως, συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τοῦ καταναγκασμοῦ.

Ἐπίσης ὑπὲρ τῆς θεωρίας ταύτης προδιαθέτει καὶ ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος. Εἰς τὸν κόσμον, λέγουσιν, πολλὰ τῶν γινομένων καὶ φαινομένων ἡγοῦνται, ἄλλα δ' ἔπονται ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῶν. Εἰς τὸν ἴδιον νόμον ὑπάγονται, λέγουσι, καὶ τὰ βουλευτικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ φαινόμενα.

Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν πράττει ὁμοίως πάντοτε εἰς τὰς αὐτὰς περιστάσεις ἀλλὰ διαφόρως βελτιῶν συνήθως ἑαυτόν, τοῦτο δὲ διότι λόγῳ τῆς ἱκανότητος πρὸς τὸ λογικεῦσθαι ὑφίσταται εἰς τὰς σκέψεις καὶ βουλήσεις αὐτοῦ τὰς ἐπιδράσεις καὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, πλὴν ἔχων αὐτοσυνειδησίαν καὶ δύναμιν αὐτοελέγχου ἔχει ἐλευθερίαν ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ. Ὑπεύθυνος δ' ὡς ἐκ τούτου εἶναι καὶ διὰ τὰς ἀπὸ ἀλόγου ὀρμῆς καὶ ὀρέξεως πράξεις του, αἵτινες γίνονται μὲν παρὰ λόγον, οὐχὶ ὅμως δι' ἄλλειψιν λόγου ὅπως δὲ αἱ ἐνάρετοι πράξεις ἐξαρτῶνται ἀφ' ἡμῶν, οὕτω καὶ αἱ κακαί. Διὸ καὶ ἕκαστος λογιζέται ὑπεύθυνος καὶ παρ' ἑαυτοῦ καὶ παρὰ τῶν ἄλλων διὰ τὰς ἰδίας του πράξεις. Ἄλλ' ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος σήμερον δὲν ἰσχύει οὔτε καὶ εἰς τὴν φύσιν. Τὰ ἠλεκτρόνια εἰς ἕκαστον ἄτομον, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Heisenberg, εἶναι ἐλεύθερα πηδῶντα ἐκ μίας τροχιάς εἰς τὴν ἄλλην καὶ μὴ ἐπιτρέποντα τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως των εἰς τὴν πορείαν των. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἐλεύθερα παντὸς καταναγκασμοῦ.

Ὅτι ὅμως ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς ἐνεργείας καὶ τὰς πράξεις αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀπολύτως καὶ ἀπεριορίστως ἐλεύθερος, τοῦτο δὲν ἔχει ἀνάγκην αἰτιολογίας. Ἡ συνειδήσις τῆς ἐλευθερίας παρουσιάζει διαφόρους βαθμούς. Ἄλλοτε αἰσθανόμεθα τὸν ἑαυτόν μας περισσότερον καὶ ἄλλοτε ὀλιγώ-

τερον ἐλεύθερον εἰς τὰς ἀποφάσεις μας. Ἐχομεν δὲ συνείδησιν πλήρους ἐλευθερίας, ὅταν αἰσθανώμεθα τὸν ἑαυτὸν μας ἱκανὸν νὰ λαμβάνῃ καὶ νὰ ἐκτελῇ τὰς ἀποφάσεις του ὄχι ἐπὶ τῇ βάσει στιγμιαίων ὀρμῶν ἢ μακρῶν συνηθειῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει πραγματικῆς ἐκτιμῆσεως τοῦ σκοποῦ του, ὅταν δηλ. μόνον ἢ φρόνησις διευθύνῃ τὴν βούλησιν μας.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῆται ὅτι εἰς πᾶσαν ψυχικὴν ἐνέργειαν ὑπάρχει ἐν ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον, τὸ ἐγὼ, συνεργοῦν εἰς τὴν πρᾶξιν. Τὸ ὑποκειμενικὸν δὲ τοῦτο στοιχεῖον ἐνίσχυεται διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς ἀσκήσεως, τῆς πείρας καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἀπελευθεροῦται τῶν παθῶν καὶ τῶν δεσμῶν του γινόμενος περισσότερο ἐλεύθερος καὶ χρηστοθήης.

Γενικῶς λοιπὸν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐλευθερίαν ἐν τῷ βουλευέσθαι, ἀποφασίζειν καὶ ἐνεργεῖν καὶ πράττειν, δὲν ἐνεργεῖ δὲ μηχανικῶς καὶ κατ' ἀνάγκην, ὡς οἱ ὕλισται καὶ οἱ πανθεισταὶ διακηρύττουσιν ἢ ὡς οἱ Στωϊκοί, οἱ τῆς εἰμαρμένης ὀπαδοί, οἵτινες ἀλλαχοῦ μὲν παραδέχονται τὸν ἄνθρωπον αἰχμάλωτον αὐτῆς, ἀλλαχοῦ δὲ ὑπεύθυνον διὰ τὰς ἰδίας πράξεις.

Συνοψίζοντες τὰ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ λεχθέντα παρατηροῦμεν ὅτι ἡ βούλησις δὲν εἶναι ἰδίᾳ λειτουργία, ὡς ὑπελάμβανε ταύτην ἡ παλαιὰ ψυχολογία, ἢ εἰς τρία μέρη τὴν ψυχὴν κατατέμνουσα, γνῶσιν, συναίσθημα καὶ βούλησιν, ἀλλ' εἶναι ἔκφρασις ἐν δράσει τῆς ὅλης προσωπικότητος, ὀρίζεται δὲ ὡς γενικὴ τοῦ ὄλου πνεύματος ἱκανότης πρὸς λήψιν ἀποφάσεων καὶ ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Βούλησις δὲν εἶναι τι κατεχόμενον ὑπὸ τοῦ ἐγὼ, ἀλλ' αὐτὴ ἡ προσωπικότης καὶ δὴ τὸ ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ λειτουργίᾳ του, τὸ ἐπιδοκιμάζον ἢ ἀποδοκιμάζον ἢ ἐλέγχον πᾶσαν ιδέαν ἢ βούλημα, προερχόμενον ἐκ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀσυνειδήτου ψυχικῆς ἐνεργείας.

Διακρίνομεν δὲ διαφόρους βαθμίδας καὶ μορφὰς τῆς βουλήσεως, τὰ ἔνστικτα, τὰς ὀρμὰς, τὰς ἐπιθυμίας, τὰς ἔξεις καὶ τὴν κυρίως βούλησιν, διαφέρονσαν τῶν προηγουμένων μορφῶν αὐτῆς καὶ ἀκολουθοῦσαν ἰδίαν πορείαν ἐν τῇ ἐκδηλώσει αὐτῆς.

Τῆς βουλευτικῆς ἐνεργείας ἔχομεν διάφορα εἶδη· α) τὴν καθ' ἑξὶν ἢ ἐξ ὀρμῆς τινος ἐνέργειαν (ἀκουσίαν), β) τὴν ἀπλὴν βουλευτικὴν ἐνέργειαν, γ) τὴν ἐνέργειαν κατόπιν προαιρέσεως καὶ ἐκλογῆς, δ) τὴν συμφῶνως πρὸς ἀρχὰς καὶ ἀνωτέρας κρίσεις ἐνέργειαν, ε) τὴν συμφῶνως πρὸς διαγεγραμμένον σχέδιον ἐνέργειαν.

Εἰς πᾶσαν βουλευτικὴν ἐνέργειαν διακρίνομεν· α) σκοπὸν ἐνέχοντα ἐπιθυμητικὸν στοιχεῖον, οὔτινος ἢ παράστασις ἐν τῇ συνειδήσει ὡθεῖ εἰς διανόησιν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ποθομένου, β) ἀπόφασιν περὶ ἐπιδιώξεως τοῦ σκοποῦ τούτου δι' ἐκτελέσεως ἢ μὴ τῆς ὑπὸ σκέψιν πράξεως, γ) ἐκτέλεσιν αὐτῆς καὶ δ) ἀναθεώρησιν καὶ ἐξέτασιν αὐτῆς μετὰ τὸ πέρας αὐτῆς καὶ κρίσιν ἐπ' αὐτῆς.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐλευθερίαν βουλήσεως περιοριζομένην μὲν ἕνεκα ἐξαιρετικῶν αἰτίων καὶ ἀδυναμιῶν, ἀξαναομένην ὁμως διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ ἀγωγῆς.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Καθορίσατε τίνα σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὴν βούλησιν τὰ ἔνστικτα, αἱ ἐπιθυμίαι καὶ αἱ ἕξεις.
2. Τίς ἡ σχέσις τῆς βουλήσεως καὶ τῆς προσοχῆς;
3. Εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του; Διαιτί;
4. Πῶς θὰ ἀσκήσητε τὴν βούλησίν σας;
5. Τίς ἡ σημασία τῶν ἐλατηρίων εἰς τὴν προᾶξιν;
6. Τίς ἡ ἐπίδρασις τῆς κοινωνίας εἰς τὰς πράξεις τοῦ ἀθρώπου;
7. Ποῖος ὁ κύριος συντελεστὴς τῆς βουλήσεως;
8. Τί εἶναι ὑποβολή καὶ τι ἀδθυποβολή;
9. Τίς ἡ σχέσις τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς βουλήσεως;
10. Τίς ἡ σχέσις τῆς βουλήσεως πρὸς τὸ συναίσθημα καὶ τὴν διανόησιν;

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

Η ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ

Εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια ἐξετάσαμεν ἀναλελυμένως τὸν ψυχικὸν βίον καὶ δὴ ὅσον τὸ δυνατόν ἐν ἀναφορᾷ πάντοτε πρὸς τὸν ὅλον ἄνθρωπον. Ἐξετάσαμεν δηλ. ἐκάστην πνευματικὴν λειτουργίαν ἀποχωρίσαντες αὐτὴν τῶν λοιπῶν, μετὰ τῶν ὁποίων εἶναι πάντοτε συνυφασμένη καὶ τοῦτο, ὡς εἴπομεν, πρὸς βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ ἀτόμου καὶ μελέτην μιᾶς ἐκάστης ἐξ αὐτῶν χάριν πρακτικῶν λόγων.

Διὸ εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο θὰ ἐξετάσωμεν οὐχὶ ἀναλελυμένως τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὡς οὗτος ἐν συνόλῳ δρᾷ καὶ ἐκδηλοῦται.

1. Ἐννοία τοῦ χαρακτήρος. Συχνάκις ἀκούομεν τοιαύτας φράσεις. «αὐτὸς ἔχει καλὸν χαρακτήρα», «ὁ χαρακτήρ αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς περιόδου εἶναι θεοκρατικὸς ἢ ὑλιστικὸς», «ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἀγγλοῦ εἶναι διάφορος τοῦ Ἑλληνοῦ», «αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἰδιότροπον χαρακτήρα κλπ.»

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἐξετάζομεν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως καὶ ἀποφαινόμεθα ὅτι οὗτος ἔχει καλόν, ἠθικὸν χαρακτήρα, διότι, ἐνῶ εἶναι ἐλεύθερος νὰ πράξῃ κατὰ βούλησιν, πράττει πάντοτε τὸ καλόν, τὸ δίκαιον, τὸ ὀρθόν. Περὶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι εἰς οἰανδήποτε περίστασιν καὶ ἂν εὕρεθῃ, πρὸ οἰουδήποτε πειρασμοῦ ἢ ἐμποδίου θὰ πράξῃ οὗτος τὸ καθήκον του ὁμοίως ὡς πάντοτε. Διὸ ἠθικὸν χαρακτήρα καλοῦμεν τὸν πάντοτε ὡσαύτως πράττοντα συμφώνως πρὸς ὠρισμέναν ἠθικὰς ἀρχάς. Ἐξαρτᾶται δὲ ἡ τοιαύ-

τη μόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἠθικὸν χαρακτῆρα, ὡς καὶ προηγουμένως ἐλέχθη, α) ἐκ τῆς γνώσεως ἐκάστοτε τοῦ ὀρθοῦ καὶ ἐσφαλμένου, τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ, β) ἐκ τῶν ἰδανικῶν προτύπων παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ ἄνθρωπος ὡς φάρους, οἵτινες τὸν φωτίζουν εἰς τοῦ καλοῦ τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν ἀποφυγὴν τοῦ κακοῦ, γ) ἐκ τῆς ἀσκήσεως, τὴν ὁποῖαν ὁ ἄνθρωπος κάμνει συνηθίζων τακτικῶς νὰ πράττῃ ἐναρέτως καὶ νὰ ἐρωτᾷ τὴν συνείδησίν του, τὸν ἐν ἑαυτῷ λόγον.

Μεγίστη ἐπομένως εἶναι ἡ σπουδαιότης τῆς ἐνδοσκοπήσεως καὶ αὐτοκρισίας εἰς μόρφωσιν τῆς ὀρθῆς αὐτοσυνειδησίας, ἐκ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἀγεται εἰς τὴν αὐτογνωσίαν, τὸ γνῶθι σαυτόν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ.

Εἰς τὰς ἄλλας περιπτώσεις χαρακτῆρ εἶναι ὁ τύπος, ὁ ἰδιαίτερος τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ἐκφράζει τὰ συναισθήματά του ἢ τὴν θέλησίν του ἢ ἐκτελεῖ τὰς πράξεις του· τὸ ἰδιαιτερόν δηλ. γνώρισμα, τὸ ὁποῖον διακρίνει τὸν ἄνθρωπον Α. ἀπὸ τοῦ Β, μίαν περίοδον ἀπὸ τῆς ἄλλης. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ ψυχολογικὴ ἔννοια τοῦ χαρακτῆρος. Ἀναλόγως λοιπὸν πρὸς τὸν ἰδιαιτερόν τρόπον τῆς ἐκδηλώσεως ἐκάστου ἀνθρώπου διακρίνομεν καὶ διαφόρους τύπους ἢ χαρακτῆρας.

Ἡ τοιαύτη διάκρισις εἰς τύπους ἀνθρώπων ἢ χαρακτῆρας εἶναι ἀρχειοτάτη. Οὕτως ὁ Ἱπποκράτης ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μείξεως καὶ κράσεως τοῦ αἵματος, τῆς κιτρίνης ἢ μελαίνης χολῆς καὶ λοιπῶν χυμῶν διέκρινε τέσσαρας τύπους· τὸν χολερικόν, τὸν μελαγχολικόν, τὸν αἱματώδη καὶ τὸν φλεγματικόν. Ὁ Θεόφραστος διέκρινε τριάκοντα τύπους ἢ χαρακτῆρας (εἴρωνια, κόλακα, αὐθάδη, ἀλαζόνα κλπ.). Ἄλλοι δ' ἐπιστήμονες ἀπὸ διαφόρου ἕκαστος ἀπόψεως ἐξετάζοντες τοὺς ἀνθρώπους διαφόρους διακρίνουσι τύπους. Οὕτως ἔχομεν τὸν εὐδιέγερτον καὶ τὸν δυσκίνητον ὡς πρὸς τὴν ἐνεργητικότητα, τὸν εὐαίσθητον καὶ τὸν ἀπαθητὸν ὡς πρὸς τὸ εὐσυγκίνητον. Ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν παρατηρεῖ τις καὶ σκέπτεται ὁ Binet διακρίνει τὸν περιγραφικόν, συναισθηματικόν, παρατηρητικόν, ἐπιστημονικόν τύπον. Ὁ Jung διακρίνει ἐνδοστρεφῆ, τύπον σιωπηλὸν καὶ μονήρη, ἐλάχιστα ἐνδιαφερόμενον διὰ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, καὶ ἐξωστρεφῆ, τύπον εὐκοινωνήτον, ρυθμίζοντα τὴν συμπεριφορὰν του βάσει τῶν σχέ-

σεών του πρὸς τὸν ἔξω κόσμον. Ὁ Spranger ἀναλόγως τῶν ἀξιών τῶν προβολομένων ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων διακρίνει τύπον οἰκονομικόν, θεωρητικόν, πολιτικόν, θρησκευτικόν, κοινωνικόν, αἰσθητικόν. Ἄλλοι τέλος διακρίνουσι τύπον αὐτοτελεῆ (ἀποβλέποντα εἰς ἰδίους, ἀτομικούς σκοπούς) καὶ ἑτεροτελεῆ (ἐπεκτείνοντα τὸν κύκλον τῆς δράσεώς του εἰς τὸ εὐρύτερον κοινωνικὸν περιβάλλον).

Ἡ διάκρισις εἰς τοιοῦτους ἀμιγεῖς τύπους δὲν ἀληθεύει πάντοτε. Σπανίως δηλ. θὰ εὑρῆ τις τοιοῦτους ἀντιπροσωπευτικούς τύπους, διότι μεικτοῦ τύπου εἶναι τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων καὶ μάλιστα οἱ ὀμαλοὶ κατὰ τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὴν συμπεριφορὰν των.

2. Ἐννοια τῆς προσωπικότητος. Πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ χαρακτῆρος συνδέεται στενῶς καὶ ἡ ἔννοια τῆς προσωπικότητος.

Συχνάκις ἀκούομεν ἀνθρώπους νὰ λέγωσι· αὐτὸς ὁ κύριος εἶναι προσωπικότης, εἶναι δηλ. ἄτομον ἐξαιρετικὸν καὶ διάφορον ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἀνθρώπους, ἔχει κύρος καὶ ἐπιβολὴν εἰς τοὺς ἄλλους, ἐπηρεάζει τ.ἔ. τοὺς ἄλλους καὶ διὰ τῆς παρουσίας του ἀκόμη. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην προσωπικότης εἶναι ὁ βαθμὸς τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ τις ἐπὶ τοὺς ἄλλους. Ἀλλὰ προσωπικότητα λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν τὴν ἐξωτερικὴν μόνον ἐμφάνισιν καὶ ἐπιβολὴν ἑνὸς ἀτόμου, ἀλλὰ τι πλεόν τούτου· τὰς διαθέσεις, ἀνάγκας, ἐπιθυμίας, ἐλατήρια, φιλοδοξίας, συναισθήματα, σκέψεις κλπ. αὐτοῦ, στοιχεῖα, ἅτινα διαφόρως εἰς ἕκαστον ἀνθρώπον εἶναι ὀργανωμένα οὕτως, ὥστε κατὰ διάφορον τρόπον νὰ ἐκδηλοῦνται οὗτος καὶ νὰ δρά, νὰ εἶναι τ.ἔ. διάφορος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Εἰς τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἐκδηλώσεως καὶ δράσεως τοῦ ἀτόμου συμβάλλει καὶ ἡ ὀμαλὴ ἢ μὴ λειτουργία τῶν διαφόρων συστημάτων αὐτοῦ (νευρικοῦ, κυκλοφοριακοῦ, ἀδενικοῦ, πεπτικοῦ) ὡς καὶ τῶν διαφόρων χωρῶν τοῦ ἐγκεφάλου, εἰς τὰς ὁποίας εὐρίσκονται τὰ κέντρα τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, ὡς τοῦτο γίνεται φανερόν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι βλάβη μιᾶς τῶν χωρῶν τούτων δύναται νὰ ἐπιφέρῃ ψυχικὴν ἀνωμαλίαν εἰς τὸν πάσχοντα.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἡ προσωπικότης δύναται νὰ ὀρισθῇ· α) ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐπιδράσεως, τοῦ κύρους καὶ τῆς ἐπιβολῆς, τὴν ὁποίαν ἐν ἄτομον ἀσκεῖ ἐπὶ τοὺς ἄλλους, καὶ β) ἐκ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἔχει ὀργανωμένας καὶ συνυφασμένας τὰς διαφόρους τάσεις, διαθέσεις,

συναισθήματα και άλλας πνευματικές λειτουργίας, συνολικῶς λαμβανομένης, γ) ἐκ τοῦ ἰδιαίτερου τρόπου, καθ' ὃν ἕκαστος ἐκδηλοῦται· και δρᾷ εἰς τὸ περιβάλλον του. Θὰ ἡδυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὀρίσωμεν τὴν προσωπικότητα ὡς τὴν συνθετικὴν μορφήν ὅλων τῶν ὀργανωμένων ψυχικῶν λειτουργιῶν και φυσιολογικῶν χαρακτηριστικῶν ἀτόμου τινὸς ἀντιδρωῶντος εἰς τὸ περιβάλλον αὐτοῦ.

3. Στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ὀρισμοῦ συνάγεται ὅτι τὰ κύρια στοιχεῖα τὰ ἀποτελοῦντα τὴν προσωπικότητα εἶναι :

α) Ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνισις (μορφή προσώπου, στάσις σώματος, ἐπιβολή, φωνή, ἔκφρασις ὀφθαλμῶν, ἀνάστημα, χάρις εἰς τὰς κινήσεις κλπ.). Εἰς τὴν καλὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν συμβάλλει σημαντικῶς και ἡ ὑγεία τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ κυρίως ἡ ἐσωτερικὴ ὀμαλὴ διάρθρωσις, ὀργάνωσις και λειτουργία πάντων τῶν στοιχείων τῆς προσωπικότητος,

β) Ὁ συναισθηματικὸς ὀπλισμὸς, τ.ἔ. αἱ διαθέσεις, τὰ ἐλατήρια, κίνητρα, ἔνστικτα, τάσεις, ῥοπαί, συναισθήματα, τὰ ὀποῖα ἀρχικῶς εἶναι ἀνοργάνωτα και ἀπειθάρχητα εἰς τὸν ἄνθρωπον, σὺν τῇ παρόδῳ ὅμως τοῦ χρόνου και τῇ ἐπιδράσει τοῦ παντοῖου περιβάλλοντος ὀργανοῦνται περίξ ἰδανικῶν, ἀρχῶν και διαφορῶν ὑπὸ τοῦ ἀτόμου τιθεμένων πρὸς ἐπιδίωξιν σκοπῶν,

γ) Τὸ ἐγώ. Εἰς τὴν ὀργάνωσιν ταύτην τῶν ἀνωτέρω δυνάμεων περιῆναι σκοπὸν και τὴν ἀνάπτυξιν ἀρχῶν και ἰδανικῶν συμβάλλει κυρίως τὸ βουλητικὸν στοιχεῖον τῆς προσωπικότητος, τὸ ἐγώ, διὰ τοῦ ὀποῖου μορφοῦται κυρίως ἡ προσωπικότης, ὁ δ' ἄνθρωπος αἰσθάνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἄτομον ἐνιαῖον, τὸ αὐτὸ πάντοτε και διάφορον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Εἶναι δηλ. τὸ ἐγώ ὀ πυρὴν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου, περίξ τοῦ ὀποῖου συνυφαίνονται οἱ σκοποί, αἱ ἀρχαί, τὰ ἰδανικά αὐτοῦ, συγχρόνως δὲ και ὁ ῥυθμιστὴς τῆς ὀλης πορείας τῆς προσωπικότητος,

δ) Ὁ λόγος. Εἰς τὸ ὡς ἄνω ἔργον του τὸ ἐγώ φωτίζεται και ὀδηγεῖται ὑπὸ τοῦ λόγου (λογικοῦ), ὁ ὀποῖος ὅταν κυριαρχῇ εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὔτος εἶναι ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τῶν παντοίων κατωτέρων ὀρμῶν, τοῦ θυμοῦ, τοῦ φόβου και τῶν ἄλλων τῆς ψυχῆς παθῶν, ὀπότε μὲ καθαρὰν διάνοιαν στοχάζεται τοῦ ὀρθοῦ και πράττει συμφῶνως πρὸς τὰς μορφωθείσας ἀρχάς,

ε) Τὸ ὑπερεγώ, τὸ στοιχεῖον τ.ἑ. ἐκείνο τῆς προσωπικότητος, τὸ ὁποῖον μορφούμενον καὶ τελειούμενον διὰ τῆς πείρας ἀσκεῖ τὸν ἔλεγχον περὶ τοῦ ἐκάστοτε ἐπιτρεπομένου ἢ μὴ καὶ ὀνομάζεται ἄλλως ἢ θι-
κὴ συνείδησις.

Ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀκτὶς δράσεως αὐτῆς.

4. Παράγοντες διαμορφώσεως τῆς προσωπικότητος. Εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος συμβάλλουν τρεῖς κύριοι παράγοντες, ἡ κληρονομικότης, τὸ περιβάλλον, καὶ ὁ ἀτομικὸς παράγων.

α) Ἐκ κληρονομικότητος λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος χαρακτηριστικὰ 1) ἐκ τοῦ γένους, ἄρρεν ἢ θῆλυ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει, 2) ἐκ τῆς φυλῆς αὐτοῦ, 3) ἐκ τοῦ γενεαλογικοῦ του δένδρου.

β) Ἐξ ἄλλου τῆ ἐπιδράσει τοῦ περιβάλλοντος (φυσικοῦ, κοινωνικοῦ, ἐκπολιτιστικοῦ) τὰ ἐκ κληρονομικότητος κτηθέντα χαρακτηριστικὰ πλουτίζονται καὶ διαμορφοῦνται περαιτέρω ἐπιφέροντα τὴν προαγωγὴν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου.

γ) 'Αλλ' ὁ κύριος παράγων τῆς διαμορφώσεως τῆς προσωπικότητος εἶναι, ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὸ ἐγώ, ὁ ἀτομικὸς παράγων πέραν τοῦ ὁποίου ὀργανοῦνται οἱ σκοποί, αἱ φιλοδοξίαι, σκέψεις, τὰ ἰδανικὰ τοῦ ἀτόμου. Ὁ παράγων οὗτος διαμορφώνει, συνθέτει καὶ ὀργανώνει τὰ στοιχεῖα τῆς κληρονομικότητος καὶ τοῦ περιβάλλοντος εἰς τρόπον ὥστε νὰ διαμόρφώνεται κάθε ἄνθρωπος εἰς διαφορετικὴν προσωπικότητα. Νὰ ἔχη δηλ. τὴν ἀτομικότητά του.

5. Διαφορὰ χαρακτῆρος καὶ προσωπικότητος. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω χαρακτήρ καὶ προσωπικότητος δὲν εἶναι ὅροι ταυτόσημοι. Χ α ρ α κ τ ῆ ρ (ἐκ τοῦ χαράσσω), ὡς καὶ ἡ λέξις δηλοῖ, εἶναι ὁ ἰδιαιτερός τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἕκαστος ἄτομον ἐκφράζει τὰ συναισθήματά του, τὰς σκέψεις, ἐπιθυμίας καὶ ἐνεργείας του. Εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ὀργανωμένης προσωπικότητος, τῆς διαμορφωθείσης ἐκ τῆς κληρονομικότητος τῇ ἐπιδράσει καὶ τοῦ ὡς ἄνω ἀναφερθέντος τριπλοῦ περιβάλλοντος, φυσικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ ἐκπολιτιστικοῦ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον διάφορος εἶναι ὁ χαρακτήρ τοῦ "Ἕλληνος ἀπὸ τοῦ "Αγγλου, τοῦ Γάλλου ἢ τοῦ Γερμανοῦ.

Χαρακτήρ ἄρα εἶναι ὁ ἰδιαιτερός τρόπος ἐκφράσεως τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου, ὡς αὕτη μορφοῦται τῇ συμβολῇ τῆς κληρονομικότητος καὶ τῇ ἐπιδράσει τοῦ παντοῦ περιβάλλοντος, ἐνῶ προσωπικότης εἶναι ἔννοια εὐρυτέρα τοῦ χαρακτῆρος, εἶναι, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ συνθετικὴ μορφή τοῦ συνόλου τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν καὶ φυσιολογικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἀτόμου ἐν ἀντιδράσει πρὸς τὸ περιβάλλον αὐτοῦ.

6. Ὅμαλὴ καὶ ἀνώμαλος προσωπικότης. Συμφώνως πρὸς τὸν ἀνωτέρω ὀρισμὸν τῆς προσωπικότητος, κατὰ τὸν ὁποῖον αὕτη εἶναι ὀργανωμένον τι σύνολον, ὅμαλός ἄνθρωπος δύναται κατὰ κύριον λόγον νὰ θεωρῆται ἐκεῖνος, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπάρχει ἁρμονικὴ συνεργασία μεταξὺ τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ στοιχείων.

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ἀνωτέρω βασικοῦ παραγόντος, ἄλλα στοιχεῖα συντελοῦντα εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς προσωπικότητος ἐνὸς ἀτόμου ὡς ὅμαλοῦ εἶναι τὰ κάτωθι:

α) σ υ ν α ἰ σ θ ῆ μ α ἀ σ φ α λ ε ἰ ας, προερχόμενον ἐκ τῶν κα-

λῶν σχέσεων τοῦ ἀτόμου πρὸς τὰ ἄλλα μέλη τῆς ομάδος καὶ τῆς παρ' αὐτῶν ἐκτιμήσεως,

β) αὐτογνωσία (γνώθι σαυτό), ἥτις ἀποκτᾶται διὰ τῆς συνεχοῦς ἐνδοσκοπήσεως καὶ αὐτοκριτικῆς, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ὀρθὴ ἀξιολόγησις τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ μας καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ συναισθημάτων μειονεξίας ἢ κομπασμοῦ,

γ) ἐπιδίωξις ἐφικτῶν πραγμάτων, τ.ἔ. σκοπῶν καὶ φιλοδοξιῶν ἐφικτῶν, ἀναλόγων πρὸς τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις ἐκάστου σκοπῶν καὶ φιλοδοξιῶν οὐχὶ ἐγώιστικῶν, ἀλλ' ἀποβλεπόντων εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ συνόλου,

δ) φυσικὴ καὶ αὐθόρμητος ἔκφρασις τῶν συναισθημάτων καὶ σκέψεων τοῦ ἀτόμου, ἀπαλλαγὴ δ' ἐπομένως ἀπὸ πάσης ὑποκριτικῆς συμπεριφορᾶς,

ε) ἐπαφὴ πρὸς τὴν πραγματικότητα, τ.ἔ. τὸ φυσικὸν καὶ κοινωνικοπολιτιστικὸν περιβάλλον καὶ ὀρθὴ ἀντιμετώπισις τῶν προβλημάτων ἡμῶν διὰ τῆς προσπαθείας πρὸς ἀντίληψιν τῶν πραγματικῶν αἰτιῶν ἐκάστου προβλήματος καὶ λογικῆς λύσεως αὐτῶν, οὐχὶ δὲ δι' ἀφαιρέσεως ἀπὸ τῆς πραγματικότητος καὶ ὄνειροπολήσεων,

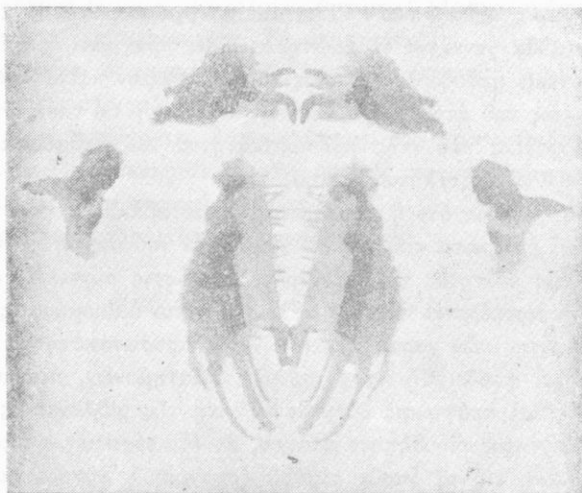
στ) ἰκανότης πρὸς πλήρωσιν τῶν κοινωνικῶν ἀπαιτήσεων τῆς ομάδος, τ.ἔ. ἑξομοίωσις πρὸς τὰ μέλη τῆς ομάδος εἰς τὰς σπουδαίας αὐτῆς ἐπιδιώξεις, οὐχὶ ἕως μέχρι τελείας ἀπορροφήσεως τοῦ ἀτόμου ὑπὸ τῆς ομάδος. Διὰ τοῦτο ἄλλο τεκμήριον τῆς ὁμαλῆς προσωπικότητος εἶναι,

ζ) ἐπαρκὴς χειραφέτησις ἀπὸ τῆς ομάδος, ἐπιτρέπουσα διαφοροποίησιν τοῦ ἀτόμου ἀπ' αὐτῆς, ἰκανότητα τ.ἔ. πρὸς σχηματισμὸν ἰδίας γνώμης διὰ τὰ προκύπτοντα εἰς τὴν ομάδα ζητήματα καὶ ἀμερόληπτον ἐκτίμησιν τῶν ἐπιτευγμάτων ὁμάδων διαφόρων ἐκείνης, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τις (π.χ. πολιτισμὸς ἢ θρησκεία ἄλλων χωρῶν),

η) ἐπάρκεια σωματικῆ πρὸς πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν καὶ ἐπιθυμιῶν τοῦ ἀτόμου.

Ἀρνητικῶς τιθέμενοι οἱ ἀνωτέρω παράγοντες δίδουν τὴν προσωπικότητα τῶν μὴ ὁμαλῶν ἀτόμων, ἅτινα παρεκκλίνουσι περισσότερο ἢ ὀλιγώτερον τοῦ κανονικοῦ ἀναλόγως τοῦ πλήθους τῶν δυσπροσαρμοστιῶν των κυμαινόμενα ἀπὸ τῶν ἐλαφρῶς ἀνωμάλων μέχρι τῶν ψυ-

χοπαθών, εις τούς όποιους παρατηρείται πλήρης διάσπασις τών στοι-
χείων τής προσωπικότητας.

Μελανόν άποτύπωμα τύπου Rorschach.

Μία τών εικόνων τού T.A.T.

7. Μέθοδοι διαγνώσεως τῆς προσωπικότητος. Πολλοὶ εἶναι αἱ μέθοδοι διαγνώσεως τῆς προσωπικότητος. Ἐξ αὐτῶν σήμερον αἱ μάλιστα ἐν χρῆσει καὶ διεθνῶς γνωσταὶ εἶναι ἡ μέθοδος τῶν μελανῶν ἀποτύπωμάτων τοῦ Rorschach καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἀντιλήψεως εἰκόνων Thematic apperception test.

Ἄλλ' ἐναυθα γεννᾶται τὸ ἐρώτημα· δίδει πράγματι ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω μεθόδων διάγνωσις εἰκόνα μόνιμον καὶ σταθερὰν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου ἢ εἶναι αὕτη στιγμιότυπον παρέχουσα πληροφορίαν περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου κατὰ τὴν στιγμὴν μόνον τῆς ἐξετάσεως αὐτοῦ;

Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ προσωπικότης μεταβάλλεται καὶ μορφοῦται τῇ διαρκεῖ ἐπιδράσει τοῦ περιβάλλοντος, ἐν τούτοις ὑπάρχει εἰς αὐτὴν βαθμὸς τις ἐνόητος καὶ σταθερότητος, ὅστις συντελεῖ, ὥστε τὸ ἄτομον νὰ συμπεριφέρεται πάντοτε μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοιομόρφως.

Ἡ σταθερότης τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς προσωπικότητος καὶ πειραματικῶς ἔχει ἀποδειχθῆ παρα πολλῶν ἐπιστημόνων, πιστεύεται δὲ διὰ τοῦτο ὅτι καὶ πρόγνωσις δύναται νὰ γίνῃ τῆς μελλοντικῆς μορφῆς τῆς προσωπικότητος οἰουδήποτε ἀτόμου, ἂν ἐξαιρέσωμεν εἰδικὰ περιπτώσεις ἀτόμων, εἰς τὰ ὁποῖα σοβαρὰ ὀργανικὴ ἢ ψυχολογικὴ αἰτία, λ.χ. ἐμφάνισις ὄγκου εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἢ ἄλλαι σοβαραὶ ἀσθένειαι, σοβαρὰ οἰκογενειακὰ, οικονομικὰ καὶ ἄλλα ἀτυχήματα, διατάραξε σημαντικῶς τὴν προσωπικότητά των καὶ ἐπέφερον οὐσιαστικὴν μεταβολὴν εἰς αὐτὴν.

Τὸ τεστ Rorschach εἶναι ἐπινοήσις τοῦ Ἑλβετοῦ ψυχιάτρου Herman Rorschach (Χέρμαν Ρόρσαχ, 1884 - 1922), ἀποτελεῖται δὲ ἐκ 10 πινάκων, πέντε ἐγχρώμων καὶ πέντε φαῖων, ἕκαστος τῶν ὁποίων περιλαμβάνει ἐν ἀποτύπωμα. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτυπωμάτων τούτων καὶ διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων ἐκ μέρους τοῦ ἐξεταστοῦ τὸ ἄτομον προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ἀποτύπωμα, ἐν τῇ προσπάθειά του δὲ αὐτὴ προβάλλει ἑαυτὸ πρὸς τὰ ἔξω καὶ δίδει οὕτως εἰς τὸν ἐξεταστὴν τὰ μέσα νὰ διαγνώσῃ τὴν προσωπικότητά του.

Τὸ Thematic apperception test (Θεματικὴ ἀπερσέψιον τεστ), ἐπὶ τῷ συντομώτερον T.A.T. ἀποτελεῖται ἐκ σειρᾶς εἰκόνων, αἵτινες παριστάνουσι σκηνὰς εἰλημμένες ἐκ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων.

Τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον βάσει τῶν διδομένων ὁδηγιῶν, πλάθει μίαν δραματικὴν ἱστορίαν δι' ἑκάστην εἰκόνα, προβάλλει καὶ κατὰ τὴν μέθοδον αὐτὴν πρὸς τὰ ἔξω τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον ταυτίζον, ὡς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ἢ παρακολούθησιν θεατρικοῦ ἢ κινηματογραφικοῦ ἔργου συμβαίνει, τὸν ἑαυτὸν του πρὸς ἕνα τῶν προσώπων τῆς εἰκόνας.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Τίς ἡ ἔννοια τοῦ χαρακτήρος ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως;
2. Τίς ἡ ἔννοια τοῦ χαρακτήρος ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως;
3. Ὑπάρχουν ἀμιγῆς ψυχολογικοὶ τύποι; Δικαιολογήσατε.
4. Τί εἶναι προσωπικότης; Τί ἀτομικότης;
5. Τί διαφέρει ὁ χαρακτήρ τῆς προσωπικότητος;
6. Ποῖα τὰ στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος;
7. Ποῖοι οἱ παράγοντες διαμορφώσεως τῆς προσωπικότητος;
8. Ποῖα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὁμαλῆς προσωπικότητος;
9. Πότε τις εἶναι ψυχικῶς ἀνώμαλος;
10. Πῶς διαγιγνώσκεται ἡ προσωπικότης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ὁμιλήσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια περὶ τῶν διαφόρων ψυχικῶν φαινομένων καὶ περὶ τῆς ψυχῆς ὡς φορέως καὶ πηγῆς αὐτῶν. Ἄλλ' εὐλόγως θὰ ἐρωτήσῃ τις. Τὶ εἶναι ψυχὴ; Ὑπάρχει πράγματι ψυχὴ; Πόθεν αὕτη προῆλθεν; Τίς ἡ σχέσις σώματος καὶ ψυχῆς; Τὶ γίνεται ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον;

Τὰ προβλήματα αὐτά, μὲ τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἠσχολεῖτο ἡ ψυχολογία, φιλοσοφικὰ ἢ μεταφυσικὰ ἄλλως καλούμενα, εἶναι λίαν ἐνδιαφέροντα καὶ ἀπησχόλησαν καὶ ἀπασχολοῦν τὸν ἄνθρωπον, ἀφ' ὅτου ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῆς γῆς. Ἔνεκα τοῦ διαφέροντος τούτου ὄρθον εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων αὐτὰ καὶ εἰς τὴν παροῦσαν ἐπιστημονικὴν ψυχολογίαν, τὴν ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας στηριζομένην.

1. Ὑπάρχει ψυχὴ; Ἐφ' ὅσον ἔχομεν συνηθίσει νὰ παραδεχώμεθα ὡς ὑπαρκτὰ ἐκεῖνα μόνον ἐκ τῶν ἀντικειμένων καὶ γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων, εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν πᾶν, ὅπερ δὲν ἀντιλαμβανόμεθα δι' αὐτῶν καὶ δὴ τὴν ὑπαρξίν τῆς ψυχῆς.

Ἄν ὁμοίως ἐξετάσωμεν τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν φύσιν, τὴν ἀστραπὴν λ.χ., τὴν βροντὴν καὶ τὰ ἄλλα φυσικὰ φαινόμενα, θ' ἀντιληφθῶμεν καὶ θὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει αἰτία τις δημιουργοῦς πάντων τούτων. Ἐπομένως κατὰ μείζονα λόγον πρέπει νὰ ὑπάρχη αἰτία τις διὰ τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸν ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου κόσμον, τ.ἐ. διὰ τὴν χαρὰν, τὴν ὀργήν, τὸν θαυμασμόν, τὴν μάθησιν, τὴν λήθην κλπ., τὴν ὁποῖαν ὁ ἄνθρωπος ψυχὴν ἐκάλεσεν. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἀντιλαμβανόμεθα τὴν ψυχὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων δὲν σημαίνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει· διότι καὶ τὰ ἐρτσιανὰ κύματα καὶ τὰς ἀκτῖνας Γ καὶ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ῥαδίου καὶ τὰ ἄτομα τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας καὶ τὰ εἰς τὸ ἀσυνείδητον ψυχικὰ φαινόμενα

καί πλείστα ἄλλα πράγματα ἀδυνατοῦμεν ν' ἀντιληφθῶμεν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων πλὴν ὁμῶς δὲν δυνάμεθα νὰ τὰ ἀρνηθῶμεν ὡς ὑπάρχοντα. Ὑπάρχει ἄρα αἰτία, φορεὺς τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ὅπως καὶ τῶν φυσικῶν.

2. Τί εἶναι ψυχὴ; Εἶναι οὐσία ὡς τὸ ἤλεκτρον; ὁ μαγνήτης; ἢ μήπως εἶναι ἐνέργεια ἀπλῶς, ὡς οἱ ὕλισται παραδέχονται; *Ἄν ἡ ψυχὴ ἦτο ἐνέργεια μόνον, καὶ πάλιν θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει ἐνεργῶν ὀπισθεν αὐτῆς παράγων, δηλ. πηγὴ τις, ἐκ τῆς ὁποίας ἡ ἐνέργεια πηγάζει, καὶ ἡ πηγὴ αὕτη εἶναι ἡ ψυχὴ. Ἐξ ἄλλου ἂν παραδεχθῆ τις ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἐνέργεια μόνον, τότε ἡ ψυχολογία θὰ περιωρίζετο εἰς τὴν μελέτην τοῦ κύκλου τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν συνειδητῶν φαινομένων τῶν ἐκουσίως ἐμφανιζομένων, θὰ ἔμεναν ὁμῶς ἔξω τῆς μελέτης τῆς ψυχολογίας τὰ φαινόμενα τοῦ ἀσυνειδήτου.

*Ἀλλὰ τότε τί εἶναι ψυχὴ; Ἐν πρώτοις ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ εἶναι κάτι διάφορον τῆς ὕλης, αἰλὸν τι ὄν, οὐσία τὴν ὁποίαν νοοῦμεν. Νοητικῶς, δηλ. σκεπτόμενοι πρέπει νὰ νοήσωμεν αὐτήν, ὡς νοοῦμεν τὰς συλλήψεις τῆς φαντασίας καὶ τὰς ἀφηρημένας ἐνοίας. Κατὰ ταῦτα ἡ ψυχὴ εἶναι νοητὴ οὐσία, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιδρῶμεν ἐπὶ τοὺς ἄλλους καὶ οὗτοι ὁμοίως ἐφ' ἡμᾶς. Διὰ τῆς ψυχῆς ἐπίσης ἀντιλαμβανόμεθα τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ ἀκόμη δυνάμεθα νὰ ἐξετάζωμεν καὶ γινώσκωμεν τὸν ἑαυτὸν μας ἀποκτιῶντες ὅ,τι καλοῦμεν αὐτογνωσίαν. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλο γινώρισμα ἔχει ἀκόμη ἡ ψυχὴ ἐνῶ δηλ. ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, ἡ φύσις εἰς τὰς τέσσαρας ἐποχὰς τοῦ ἔτους, ἀλλάζουσι μορφήν, ἡ ψυχὴ παραμένει μία ἐνιαία, ἠνωμένη οὐσία.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι φορεὺς, οὐσία τις νοητὴ, μὴ ἀντιληπτὴ διὰ τῶν αἰσθήσεων, διὰ τῆς ὁποίας ἡμεῖς ἐπιδρῶμεν ἐπὶ τοὺς ἄλλους καὶ οἱ ἄλλοι ἐφ' ἡμᾶς. Εἶναι ὄργανον δι' οὗ γινώριζομεν τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀλλ' ἀκόμη καὶ τὸν ἑαυτὸν μας. Εἶναι ἀμετάβλητος ἠνωμένη οὐσία κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος μεταβάλλεται καὶ ἀλλάσσει μορφήν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω πείθεται πᾶς λογικῶς σκεπτόμενος ἄνθρωπος ὅτι ἡ ψυχὴ ὑπάρχει, ὅτι εἶναι οὐσία νοητὴ καὶ ὄχι αἰσθητὴ, ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Ἄλλ' ἄραγε δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ σῶμα τὸ ὕλικόν, πρὸς τὴν ὕλην γενικώτερον;

Ἄρα ὅτι ἡ ψυχὴ συνδέεται στενῶς πρὸς τὸ σῶμα εἶναι καταφανὲς καὶ

εις τούς ύγιεις ψυχικῶς, περισσότερον δ' ἀκόμη εις τούς ψυχικῶς ἀσθενεῖς. Γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι μὲ τὴν αὐξησιν τοῦ σώματος καὶ τῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου ἐπέρχεται αὐξησις καὶ τῶν ψυχικῶν του ἱκανοτήτων. Ἀσθένεια δὲ τοῦ σώματος ἐπιφέρει συνήθως ἀσθένειαν τῆς ψυχῆς κατὰ τὸ γνωστὸν ἀπόφθεγμα «νοῦς ὑγιής ἐν σώματι ὑγιεῖ». Κατὰ τούς Στωϊκοὺς ἐπίσης «συμπάσχει ἡ ψυχὴ τῷ σώματι νοσοῦντι καὶ τεμνομένῳ καὶ τὸ σῶμα τῇ ψυχῇ» «αἰσχυνομένης γοῦν ἐρυθρὸν γίγνεται καὶ φοβουμένης ὤκρον».

Ὡς πρὸς τὴν ἐξήγησιν δὲ τῆς σχέσεως ταύτης μεταξὺ ὕλης καὶ ψυχῆς ἢ πνεύματος διάφοροι ὑπάρχουσι γινῶμαι ἀναγόμεναι εἰς δύο βασικὰς θεωρίας.

Κατὰ τὴν πρώτην θεωρίαν ἐν εἶναι τὸ ὑπάρχον ὕλη δηλ., καὶ ψυχὴ ἢ πνεῦμα ταυτίζονται ἢ παράγουν τὸ ἐν τὸ ἄλλο (θετικὸς ἐνισμός).

Κατὰ τὴν δευτέραν θεωρίαν ὕλη καὶ πνεῦμα εἶναι διάφορα ἀλλήλων, εὐρίσκονται δὲ εἰς αἰτιώδη πρὸς ἄλληλα σχέσιν (δυσισμός).

Ἄλλ' οἱ ὅπαδοι τῆς θεωρίας τοῦ ἐνισμού ἀκολουθοῦν τρεῖς διαφόρους κατευθύνσεις. Κατ' ἄλλους μὲν ἡ ὕλη εἶναι τὸ πᾶν καὶ ἐξ αὐτῆς τὸ πνεῦμα παράγεται (ὕλοκρατία ἢ ὕλισμός). Κατ' ἄλλους πνεῦμα εἶναι τὸ πᾶν καὶ ἐξ αὐτοῦ ἡ ὕλη παράγεται (πνευματοκρατία). Κατὰ δὲ τὴν τρίτην θεωρίαν ὕλη καὶ πνεῦμα εἶναι δύο διάφοροι ὄψεις τοῦ αὐτοῦ πράγματος (ψυχοφυσικὸς παραλληλισμὸς ἢ θεωρία τῆς ταυτότητος).

Α. Θεωρία τοῦ ἐνισμού α) Ὑλισμός. Ὁ ὕλισμὸς πιστεύει ὅτι μόνον ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, τὸν ὁποῖον διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλαμβανόμεθα, ὑπάρχει, ἐνῶ ἀληθὲς εἶναι ὅτι μόνιμα εἶναι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ φαινόμενα τοῦ πνεύματος, τῆς συνειδήσεώς μας, ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ συνάγομεν τὴν ὑπαρξιν τῶν φαινομένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἄν δὲ δὲν ὑπῆρχε πνεῦμα, οὐδαμῶς ἡ ὕλη θὰ ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ συνείδησιν, φαινόμενον καθαρῶς διάφορον κατὰ ποιὸν ἀπὸ τὴν ὕλην. Διὸ καὶ ἡ θεωρία αὕτη ἀποδοκιμάζεται ὑπὸ πάντων τῶν σοβαρῶν ἐπιστημόνων.

Ἐξ ἄλλου καὶ τὰ τελευταῖα πορίσματα τῆς ἀναλύσεως καὶ μελέτης τῶν συστατικῶν τοῦ διασπασθέντος ἀτόμου κατέδειξαν ὅτι αὐτό, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν ὕλην, δὲν εἶναι ἢ ἐνέργεια συνισταμένη ἀπὸ τὰ καλοῦ-

μενα *quanta*, άπειροελαχίστας βολίδας, αίτινες συμπεριφέρονται ώς κύματα. Έπομένως ύλη δέν υπάρχει.

β) Πνευματοκρατία. Άλλ' άράγε άληθεύει τό αντίθετον, ότι δηλ. τό πράγματι υπάρχον είναι τό πνεύμα και όχι ή ύλη; Είναι δηλ. όρθόν ότι ό κόσμος είναι άπατηλόν φαινόμενον, προΐόν τής συνειδήσεως μόνον του ανθρώπου, και ότι μόνον πνεύμα υπάρχει. Η πρεσβεύουσα τούτο θεωρία, ή πνευματοκρατία ή ψυχισμός άλλως καλούμένη, δέν δύναται έπαρκώς νά άποδείξη τούτο, διό και οι άκολουθοΐντες τήν θεωρίαν ταύτην είναι έλάχιστοι.

γ) Ψυχοφυσικός παραλληλισμός ή θεωρία τής ταυτότητος. Κατ' αυτόν ύλη και πνεύμα, ψυχικά και φυσικά φαινόμενα είναι, ώς ήδη έλέχθη, δύο όψεις ενός και του αυτού πράγματος. Π.χ. ότι δια τόν όφθαλμόν ή τό ούς είναι κίνησις τών μορίων ή άτόμων του έγκεφάλου, τούτο δια τήν συνείδησιν είναι γεγονός ψυχικόν. Ούτω κίνησις τής χειρός έξωτερικώς είναι αισθητή, έσωτερικώς όμως είναι νοητή. Υπάρχει δηλ. άντιστοιχία τών ψυχικών και φυσικών φαινομένων, εις πᾶν δέ φαινόμενον τής συνειδήσεως άντιστοιχεί και γεγονός κινήσεως εις τήν ύλην και τόν κόσμο. Η ύπόθεσις όμως αύτη, όσον και άν φαίνεται πιστευτή και προτιμότερα του ύλισμου, δέν άληθεύει και δι' άλλους μέν λόγους, μάλιστα δέ διότι δέν υπάρχει πάντοτε άντιστοιχία τών ψυχικών και τών φυσικών φαινομένων. Ο ψυχικός κόσμος είναι τι διάφορον του ύλικού και πολυπλοκώτερον «βέθύν νόον έχον».

Β. Θεωρία του δυΐσμου. Κατά τήν θεωρίαν του δυΐσμου δύο ειδών φαινόμενα υπάρχουν, ύλικά και πνευματικά, επιδρώντα επ' άλληλα. Ούτω π.χ. εις νύξιν τής χειρός υπό ακάνθης ό εξ αύτης έρεθισμός μετατρέπεται εις αίσθημα πόνου και άκαριαίως δια τής όρμής τής ψυχής ή του έγώ μας επιφέρεται κίνησις τής χειρός προς άπομάκρυνσιν από τής δυσαρέστου αίτίας, τής ακάνθης. Ούτως ό έξωθεν έρεθισμός επιδρά επί τά αισθητήρια όργανα και τά έγκεφαλικά κέντρα και μετατρέπεται εις αίσθημα, ή δέ έσωθεν όρμή τής ψυχής μετατρέπεται εις κίνησιν, πάσχοντος δέ του σώματος πάσχει ή ψυχή.

Η θεωρία αύτη είναι προτιμότερα τών άλλων, διότι καιτοι είναι άγνωστος ή ουσία τής ψυχής, έν τούτοις στηρίζεται επί τής διαφορής τών ψυχικών και τών σωματικών φαινομένων και τής άλληλεξαρτήσεως

αὐτῶν, τὴν ὁποίαν ἡ καθημερινὴ πεῖρα μαρτυρεῖ, ἀποφεύγει δὲ τὴν αὐστηρότητα τῆς πνευματοκρατίας, ἣτις παραδέχεται ὅτι μόνον τὰ πνευματικὰ φαινόμενα ὑπάρχουν αὐτοτελῶς καὶ ἀνεξαρτήτως, ὡς καὶ τὰς τοῦ ὕλισμοῦ, ὁ ὁποῖος μόνον τὴν ὕλην παραδέχεται.

Συγγενὴς πρὸς τὸν δυῖσμόν εἶναι ἡ θεωρία τῆς ἀνελιξέως ἢ ἀναδύσεως, ἣτις τυγχάνει ἀξία μεγίστης προσοχῆς. Κατ' αὐτὴν ἡ ψυχὴ ἀνέδου δι' ἀνελιξέως διὰ μέσου τῶν μυριάδων αἰώνων ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα ἐκ τοῦ σώματος, εἰς ὃ ἐνυλίσθη ὡς μέρος τῆς θείας δυνάμεως, ὡς μόριον τῆς δημιουργοῦ ψυχῆς τοῦ κόσμου, τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπιφέρει διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὴν ἀνέλιξιν καὶ δημιουργίαν νέων μορφῶν μὲ νέας χαρακτηριστικὰς ιδιότητας ἢ ποιότητες.

Ἡ θεωρία αὕτη συμφώνως πρὸς τὴν ἐντελεχειακὴν, ἐνελικτικὴν θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ τὴν νεωτέραν ζωτικὴν ἀρχὴν (neovitalismus) εἶναι συμφωνοῦσα καὶ πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς συνεχοῦς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίας κατὰ τὸ εὐαγγελικὸν ῥητόν· «ὁ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται», διὰ χρησιμοποίησεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄργάνου του, ὡς συνδημιουργοῦ εἰς τὴν κατάκτησιν καὶ τελείωσιν τῆς φύσεως καὶ ἐπέλευσιν τῆς θείας βασιλείας ἐπὶ τῆς γῆς.

3. Ἡ ἀρχὴ τῆς ψυχῆς. Πῶς προῆλθεν ἡ ψυχὴ; τίς ἡ ἀρχὴ τῆς; Καὶ εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο ἔχομεν τρεῖς θεωρίας·

α) Ἡ θεωρία τῆς προϋπάρξεως. Κατ' αὐτὴν ἡ ψυχὴ ὑπάρχει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἔρχεται εἰς τὸ σῶμα κατὰ τὴν γέννησιν. Τῆς θεωρίας ταύτης ὑπέρμαχοι εἶναι πλὴν ἄλλων οἱ Πυθαγόρειοι κήρυκες τῆς μετεμψυχώσεως, διδάξαντες ὅτι αἱ ψυχαὶ προϋπάρχουσαι ἐν τῷ οὐρανῷ καταπίπτουσι εἰς τὰ σώματα ἕνεκα τῶν ἁμαρτιῶν των. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον, ἂν μὲν διήγαγον βίον ἐπαινετόν, ἐπανέρχονται εἰς τὸν οὐρανόν, ἂν δὲ μὴ, ρίπτονται εἰς τὸν Τάρταρον. Παρόμοια καὶ ὁ Πλάτων ἐδίδαξε λέγων ὅτι ἡ μάθησις εἶναι ἀνάμνησις. Ὁμοίως φρονεῖ καὶ ὁ Ὠριγένης διδάξας ὅτι ἡ ψυχὴ δημιουργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καταπίπτει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἕνεκα τῶν ἁμαρτιῶν τῆς.

β) Ἡ θεωρία τῆς δημιουργίας. Καθ' ἣν ἡ ψυχὴ δημιουργεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἅμα τῇ γεννήσει τοῦ ἀνθρώπου, (Αὐγουστίνος κ.ἄ.)

γ) Ἡ θεωρία τῆς μεταδόσεως. Κατ' αὐτὴν ἡ ψυχὴ τοῦ τέκνου εἶναι ἀπόσπασμα τῆς ψυχῆς τῶν γονέων, μεταδιδομένη κατὰ τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως.

Τις τῶν θεωριῶν τούτων εἶναι ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν;

Ἡ περὶ προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς καὶ πτώσεως αὐτῆς εἰς τὴν γῆν πρὸς κάθαρσιν εἶναι τῆς φαντασίας προῖον καὶ στηρίζεται εἰς ἠθικούς καὶ θρησκευτικούς βεβαίως λόγους, πλὴν δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὴν προϋπαρξιν τῆς ψυχῆς.

Ἡ θεωρία περὶ δημιουργίας κατὰ τὴν γέννησιν ἐξ ἄλλου θὰ ἐσημεινε διαρκῆ θαυματουργίαν.

Πρὸς τὴν ἀλήθειαν πλησιεστέρα φαίνεται ἡ τρίτη θεωρία, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ μεταδίδεται κατὰ τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς κληρονομικότητος. Γνωστὸν εἶναι ὅτι τέκνα κληρονομοῦσι παρὰ τῶν γονέων καὶ τοῦ ὅλου γενεαλογικοῦ τῶν δένδρου ὄχι μόνον τὰ σωματικά, ἀλλὰ καὶ τὰ ψυχικὰ χαρακτηριστικά των προτερήματα καὶ ἐλαττώματα. Πᾶσαι δ' αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι σχέσιν ἔχουσιν, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, πρὸς τὸ νευρικὸν σύστημα καὶ δὴ τὴν φαικὴν οὐσίαν τοῦ ἐγκεφάλου.

4. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Ἐρχόμεθα εἰς τὸ τὰ μέγιστα ἐνδιαφέρον ζήτημα. Τί γίνεται ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον; χάνεται διαλυομένου τοῦ σώματος ἢ παραμένει ἀθάνατος; ὑπάρχει δηλ. ἀθανασία τῆς ψυχῆς;

Ἀποδείξεις ἐμπειρικὰς περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δὲν ἔχομεν, διότι οὐδεὶς θανὼν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ζωὴν ἢ τοῦλάχιστον τῶν τυχόν ἐπιστρεψάντων δὲν ἔχομεν μαρτυρίας. Τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν πνευματιστῶν, ὅτι δηλ. ἐπικοινωνοῦν μετὰ τῶν πνευμάτων τῶν ἀποθανόντων εἶναι μὲν γεγονότα, δὲν δυνάμεθα ὅμως σήμερον τοῦλάχιστον νὰ γνωρίζωμεν ἐπιστημονικῶς ἂν ἐκ τοῦ ὑποσυνειδήτου πνεύματος προέρχωνται ἢ εἶναι φαντασιοπληξίαι καὶ ἀπάται (διότι καὶ ἐνίοτε καὶ ὡς τοιαῦται ἀπεδείχθησαν πολλὰ τῶν μεσαζόντων κρίσεις). Χωρὶς νὰ ἀρνούμεθα εἰδικὰς ἰκανότητας μεσαζόντων τινῶν (medium) πρὸς τοιαῦτα παραψυχολογικὰ φαινόμενα, δὲν θεωροῦμεν ὀρθὸν νὰ στηριχθῶμεν πρὸς ἀποδείξιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐπὶ τῶν πνευματιστῶν τὰς ἀποκαλύψεις, ὅσον καὶ ἂν αὗται θὰ μᾶς ἦσαν ἰκανοποιητικαὶ καὶ ἐπιθυμηταί.

Ἄλλ' ἂν πραγματικὰς ἀποδείξεις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς

δὲν ἔχωμεν, ἔχομεν ὅμως θεωρητικῶς λογικὰς ἐνδείξεις καὶ αὗται εἶναι:

α) ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, διότι πάσης θρησκείας οἱ ὅπαδοι πάντοτε ἐπίστευον ὅτι αἰωνία καὶ ἀθάνατος εἶναι ἡ ψυχὴ. Εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην ἐπίστευον καὶ πιστεύουν ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, ἔχι μόνον οἱ Χριστιανοὶ ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ προηγμένα θρησκείαι. Ἡ διὰ μέσου τῶν αἰώνων κοινὴ τῶν ἀνθρώπων πίστις καταδεικνύει τὴν ἀλήθεια ταύτην (ἰ σ τ ο ρ ι κ ῆ ἀ π ό δ ε ι ξ ι ς),

β) ἡ τάσις παντός ἀνθρώπου πρὸς τέλος ἀνώτερον τῆς ὡμῆς πραγματικότητος, πρὸς τι πρότυπον ἰδανικόν, ὑπερκόσμιον τέλος καὶ σκοπόν, τὸ ὁποῖον δὲν κατορθώνει νὰ ἐκπληρώσῃ εἰς τὸν ἐπίγειον τοῦτον κόσμον, ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν ἄλλου τελειότερου καὶ διαρκεστέρου κόσμου, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ σκοπὸς οὗτος θὰ ἐκπληρωθῇ (τ ε λ ο λ ο γ ι κ ῆ ἀ π ό δ ε ι ξ ι ς),

γ) ἐφ' ὅσον κατὰ τὰ προηγούμενως λεχθέντα ἡ ψυχὴ εἶναι διάφορος τῆς ὕλης, αἴσλος, μορφουμένη ἐν τῇ ζωῇ εἰς μίαν προσωπικότητα καὶ διαρκῶς τελειοποιουμένη, δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ πιστεῦθῃ τις ὅτι ἡ πρὸς τὴν τελειοποίησιν ταύτην διαμορφουμένη προσωπικότης χάνεται καὶ διαλύεται (ὀ ν τ ο λ ο γ ι κ ῆ ἀ π ό δ ε ι ξ ι ς),

δ) εἰς τὴν ἐπίγειον ζωὴν οὔτε ὁ ἐνάρετος πάντοτε ἀμείβεται διὰ τὰς ἀγαθὰς πράξεις του οὔτε ὁ κακὸς διὰ τὰς κακὰς πάντοτε τιμωρεῖται, τοῦναντίον πολλάκις εὐημερεῖ καὶ προάγεται. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν συμβιβάζεται οὔτε πρὸς τὸ αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης οὔτε πρὸς τὸ συναίσθημα τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἠθικῆς τάξεως, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἀμοιβὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τιμωρίαν τοῦ κακοῦ. Ἐφ' ὅσον ὅμως διὰ τοῦ θανάτου δὲν γίνεται ἡ ἀνταπόδοσις αὕτη, πρέπει, κατὰ πάντα λόγον καὶ δικαιοσύνην, νὰ γίνῃ ἐν τῇ ζωῇ πέραν τοῦ τάφου, πράγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συμβῇ ἂν ἐπέζη ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον.

Κατὰ ταῦτα λογικῶς σκεπτόμενοι καὶ μάλιστα ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως κρίνοντες δέον νὰ δεχθῶμεν τὴν ἀ θ α ν α σ ί α ν τ ῆ ς ψ υ χ ῆ ς.

Παρὰ ταῦτα οὐχὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι παραδέχονται τὴν ἀλήθειαν ταύτην. Οἱ ὕλισται Haëckel κ.ἄ. δὲν παραδέχονται ὅτι ὑπάρχει ἰδία ψυχὴ, χωριστὸς φορεὺς τῆς συνειδήσεως ἀνεξάρτητος τοῦ σώματος, ἀλλ' ὅτι τὸ σῶμα, ἡ ὕλη, καὶ μάλιστα ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ὁ φορεὺς, ἡ πηγὴ τῶν ψυχικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα εἶναι κινήσεις τῶν ἐγκεφαλικῶν ἀτόμων ἢ ἀποτελέσματα τῆς κινήσεως αὐτῶν.

Ἄλλὰ καὶ μετὰξὺ τῶν ἐναντίων πρὸς τοὺς ὕλιστὰς φρονούντων, τῶν

ιδεολόγων, πλήρης συμφωνία περί τοῦ προβλήματος τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δὲν ὑπάρχει, διότι ἄλλοι μὲν τούτων (Herbart, James, Renouvier κ. ἄ.) παραδέχονται προσωπικὴν τὴν ἀθανασίαν, ἄλλοι δὲ ὡς ὁ Kant ὅτι, καὶ ἂν δὲν ἠλήθευεν ἡ παραδοχὴ αὕτη τῆς ἀθανασίας, θὰ ἔπρεπε διὰ πρακτικούς λόγους νὰ τὴν παραδεχθῶμεν.

Ἀπ' ἐτέρου ἄλλοι τῶν φιλοσόφων πιστεύουν ὅτι μετὰ θάνατον ζῶμεν ὄχι ἡμεῖς, ἀλλ' ὅτι συνεχίζεται ἡ ζωὴ ἡμῶν διὰ τῶν ἄλλων, εἴτε δηλ. διὰ τῶν κληρονομημένων πρὸς τὰ τέκνα ἡμῶν ψυχικῶν προδιαθέσεων καὶ ιδιοτήτων εἴτε διὰ τῶν ἔργων ἡμῶν, ἅτινα καταλείπομεν ὀπισθεν ἡμῶν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, εἴτε διὰ τῆς προσπάθειας, τὴν ὁποίαν θὰ ἔχωμεν καταβάλλει, ὅπως καταστήσωμεν τὴν ζωὴν τῶν μελλουσῶν γενεῶν ὠραιότεραν καὶ εὐτυχεστέραν. Διὰ τῆς συνεργίας ἡμῶν ταύτης πρὸς βελτίωσιν καὶ πρόοδον τῶν ἐπερχομένων γενεῶν θὰ ἐξακολουθήσωμεν νὰ ζῶμεν ὡς τμήμα τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων, δι' ἣν ζωὴν ἀφιερῶσαμεν ἡμεῖς τὴν ἰδικὴν μας ζωὴν.

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ ῥεαλιστικὴ καλουμένη πίστις καὶ θεωρία περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Ἡ ἰδεαλιστικὴ ὁμως περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἄποψις, ὡς ἡ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, εἶναι ἄλλως διάφορος. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὅταν ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν ἀποχωρισμὸν τῆς ἀπὸ τοῦ σώματος εἶναι ἀπηλλαγμένη ἁμαρτημάτων, «εἰς τὸ ὅμοιον αὐτῇ, τὸ αἰεὶδὲς ἀπέρχεται, τὸ θεῖόν τε καὶ ἀθάνατον καὶ φρόνιμον, οἱ ἀφικομένη ὑπάρχει αὐτῇ εὐδαίμονι εἶναι» (Πλάτωνος Φαίδων 81α).

Τὰ αὐτὰ περίπου παραδέχεται καὶ ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία διὰ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου λέγοντος ὁ τῶν λόγων τοῦ Σωτῆρος ἀκούων . . . «μεταβέβηκεν ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν», καὶ «ἐὰν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσει εἰς τὸν αἰῶνα». Ἐπίσης δὲ καὶ διὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου κηρύττοντος· «εἰ δὲ ἀπεθάνομεν ἐν Χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ».

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Ποῖα εἶναι τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα τῆς ψυχολογίας;
2. Πῶς ἀποδεικνύεται ὅτι ὑπάρχει ψυχὴ;
3. Πόθεν προῆλθεν ἡ ψυχὴ;
4. Τίνες αἱ θεωρίαι περὶ τῆς σχέσεως σώματος καὶ ψυχῆς;

5. Τίνας τῶν θεωριῶν τούτων προκρίνετε καὶ διατί;
6. Διατί τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως σώματος καὶ ψυχῆς εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων ψυχολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ζητημάτων;
7. Ποῖαι αἱ ὑπὲρ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀποδείξεις;
8. Τίνα σχέσιν ἔχει ἢ ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ;
9. Δώσατε σύντομον ἀνακεφαλαίωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ψυχολογίας ταύτης.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ ὑποκείμενον τῆς ψυχολογίας	Σελίς	9-11
Χαρακτήρ τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων 9.		
Ἡ ψυχολογία ὡς ἐπιστήμη	Σελίς	11-16
Σύντομος ἱστορία τῆς ψυχολογίας 11. — Κλάδοι τῆς ψυχολογίας		
13. — Ἄξια τῆς ψυχολογίας 15.		
Αἱ μέθοδοι τῆς ψυχολογίας	Σελίς	16-20
Ἀσκήσεις 19—20.		

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Ἐμφανιστικὸς βίος ὡς ὄργανικὴ ἐνότης καὶ αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι	Σελίς	21-24
Ἀσκήσεις 24.		

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Συνειδήσις καὶ ἀσυνειδήτων	Σελίς	25-27
Ἐννοια τῆς συνειδήσεως 25. — Περιεχόμενον τοῦ ἀσυνειδήτου 26.—		
Ἀσκήσεις 27.		

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΑΠΟ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

Προσοχή	Σελίς	28-33
Ἐννοια τῆς προσοχῆς 28.— Εἶδη προσοχῆς 29.— Ἰδιότητες τῆς		
προσοχῆς 29.— Ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν προσοχὴν 30.		
Διαφέρον	Σελίς	31-33
Ἐννοια 31.— Εἶδη διαφερόντων 32.— Ἀσκήσεις 33.		

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Αἰσθήσεις καὶ αἰσθήματα	Σελίς	34-47
-----------------------------------	-------	-------

Ἔννοια τοῦ αἰσθήματος 34.— Ἰδιότητες τῶν αἰσθημάτων 36.—	
Εἶδη αἰσθημάτων 36.	
Ἀντίληψις.	Σελίς 47-55
Αἰσθημα καὶ ἀντίληψις 47.— Εἶδη ἀντιλήψεων 48.— Ἀντίληψις	
καὶ συνθετικὴ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος 48.— Αἱ ἀπὸ τῶν αἰσθητηρίων	
πλάται 49.— Ἀντίληψις χώρου καὶ χρόνου 50.— Παρατηρητικότης 53.—	
Ἀσκήσεις 54—55.	

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Παραστάσις.	Σελίς 56-60
Ἔννοια — ὄρισμός 56.— Εἶδη καὶ ἰδιότητες τῶν παραστάσεων 56.—	
Εἰδητικὴ ἱκανότης 57.— Συνειρμός καὶ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων	
57.— Νόμοι τοῦ συνειρμοῦ 58.— Ἀσκήσεις 60.	

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Κυρίως νόησις.	Σελίς 61-72
Ἔννοια τῆς νόησεως 61.— Εἶδη νόησεως 61.— Ὅροι νόησεως 63.—	
Νόησις καὶ προσωπικότης 63.— Νόησις καὶ εὐφυία 63.— Νόησις καὶ	
γλῶσσα 64.— Ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν νόησιν 65.— Διαφορὰ	
μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὴν εὐφυϊαν 65.— Ἐλεγχος τῆς εὐφυϊας	
66.— Κλίμαξ γενικῆς εὐφυϊας 69.— Ὅμαδικὰ καὶ πρακτικὰ τεστ εὐ-	
φυϊας 72.— Κριτήρια ἐπιδόσεως καὶ εἰδικῶν ἱκανοτήτων 72.— Ἀσκή-	
σεις 72.	

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Μνήμη.	Σελίς 73-81
Ἔννοια τῆς μνήμης 73.— Ἀνάμνησις 73.— Μνημονικαὶ λειτουργίαι	
74.— Ἰδιότητες μνήμης 74.— Μέθοδοι ἀπομνημονεύσεως 76.— Μνήμη	
καὶ λήθη 77.— Ἀνωμαλία τῆς μνήμης 78.— Μαρτυρία καὶ πλάνη 79.—	
Ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν μνήμην. Μνημονικοὶ τύποι 80.—	
Σημασία τῆς μνήμης 81.	

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Μάθησις.	Σελίς 82-88
Ἔννοια τῆς μαθήσεως 82.— Νόμοι τῆς μαθήσεως 82.— Ἀρχαὶ καὶ	
μέθοδοι σπουδῆς 84.— Μάθησις καὶ κόπωση 86.— Κριτήριον αὐτοεξε-	
τάσεως μαθητοῦ 87.— Ἀσκήσεις 88.	

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Φαντασία.	Σελίς 89-95
-------------------	-------------

Ἔννοια αὐτῆς 89.— Εἶδη φαντασίας 90.— Φύσις τῆς φαντασίας 90.— Φαντασία καὶ προσωπικότης 90.— Περιεχόμενον τῆς φαντασίας 90.— Φαντασία καὶ ἔμπνευσις 91.— Σπουδαιότης τῆς φαντασίας 91.— Καλλιέργεια τῆς φαντασίας 92.— Ἰδανικά — Ὀνειροπολήσεις — Ὀνειρα 92.— Ἀσκήσεις 95.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΑΠΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

Συναίσθημα. Σελίς 96-113
 Φύσις καὶ μορφαὶ τοῦ συναισθήματος 96.— Εἶδη συναισθημάτων 98.— Πνευματικά ἢ ἀνώτερα συναισθήματα 99.— Ἑρμηνεῖα τοῦ συναισθηματικοῦ βίου 111.— Ἀσκήσεις 113.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΑΠΟ ΒΟΥΛΗΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

Βούλησις. Σελίς 114-127
 Ἔννοια καὶ γενικὸς χαρακτήρ τῆς βουλήσεως 114.— Μορφαὶ καὶ εἶδη βουλήσεως 116.— Βουλευτικὴ πράξις 120.— Βούλησις καὶ ὑποβολή 123.— Τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως 124.— Ἀσκήσεις 127.

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

Ἡ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Χαρακτήρ καὶ προσωπικότης. Σελίς 124-133
 Ἔννοια τοῦ χαρακτῆρος 124.— Ἔννοια τῆς προσωπικότητος 126.— Στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος 127.— Παράγοντες διαμορφώσεως τῆς προσωπικότητος 128.— Διαφορὰ χαρακτῆρος καὶ προσωπικότητος 129.— Ὀμαλὴ καὶ ἀνώμαλος προσωπικότης 129.— Μέθοδοι διαγνώσεως τῆς προσωπικότητος 132.— Ἀσκήσεις 133.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Μεταφυσικά προβλήματα τῆς ψυχολογίας. Σελίς 134-142
 Ὑπάρχει ψυχὴ; 134.— Τί εἶναι ψυχὴ; 135.— Ἡ ἀρχὴ τῆς ψυχῆς 138.— Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς 139.— Ἀσκήσεις 141.

ΕΛΛΑΣ

21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ

024000028086

ΕΚΔΟΣΙΣ Η' 1970 (VII) ΑΝΤΙΤΥΠΑ 55.000 - ΣΥΜΒΑΣΙΣ 2044 23-6-70

Κοινοστρ - Έκτύπ.: Χ. Παλούμπα Δ Χέλημ Βιβλιοδ.: Β. Χρονόπουλος - Α. Β. Παλούμπη

ΕΚΔΟΣΗ Η ΕΒΕ (VII) ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑ - ΜΗΕ - ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ - ΚΩΔ. 215-70
Καλλιμαχίου - Έργοι: Χ. Παλαμάς & Χρυσή Σοφιστή, Ε. Κωνσταντίνου - Α. Β. Παλαμάς

700/98

